

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 • 10

Számunk szerzői:

ALBERT ZSUZSA
BATA IMRE
BENCZE JÓZSEF
BERDA JÓZSEF
BOKROS JÁNOS
DEMÉNY OTTÓ
EÖRSI ISTVÁN
FICZAY DÉNES
FODOR ANDRÁS
GRANASZTÓI PÁL
HUNYADI ISTVÁN
KANYAR JÓZSEF
KATKÓ ISTVÁN
KISS DÉNES
KODOLÁNYI JÁNOS
KRISTÓ NAGY ISTVÁN
LÁZÁR ERVIN
LEMLE GÉZA
LOVÁSZ PÁL
MAJOR MÁTÉ
MÉSZÖLY MIKLÓS
NÁDOR TAMÁS
NAGY MIKLÓS
NÉMETH FERENC
PAÁL LAJOS
SERES JÓZSEF
SZAKONYI KÁROLY
SZÁNTÓ TIBOR
SZÁSZ ISTVÁN
TAXNER ERNŐ
TÓTH ENDRE
TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR

Rajzok:

GADÁNYI JENŐ
SZIGETHY ISTVÁN

ÖTÉVES A JELENKOR

Folyóiratunk e szám megjelenésével ötéves fennállását köszönti. A *Jelenkor* 1958 októberében indult, hosszú ideig kéthavonta látott napvilágot, ez év januárjában valósult meg a rendszeres, havonkénti megjelenés.

A félváltédes jubileum alkalmából megszólaltattuk mindazokat – *Lovász Pált, Várkonyi Nándort, Katkó Istvánt, Szántó Tibort* –, akik a közelmúltban Pécsen irodalmi folyóiratot szerkesztettek, irodalmat szerveztek és irányítottak, hogy mint „koronatanúk” szóljanak egy-egy időszak hiteles történetéről. Mellettük a mai szerkesztő vallomását is olvashatjuk. Jelezni kívánjuk ezzel, hogy a *Jelenkor* magának vallja mindazt a helyi irodalmi örökséget, ami továbbfejleszthető és értéket jelent a jövő számára.

IRODALMI PÁLYÁZAT

A *Jelenkor* ötéves fennállása alkalmából a folyóirat szerkesztősége és a KISZ Baranya megyei Bizottsága a középfokú iskolák tanulói számára országos irodalmi pályázatot hirdet. A pályázat feltételeit e számunkban ismertetjük részletesen.

ÍRÁSOK KRÚDYRÓL

Az idén van Krúdy Gyula halálának 30. és születésének 85. évfordulója. Ebből az alkalomból közöltük júniusi és júliusi számunkban *Krúdy Zsuzsa* dokumentumértékű írását Krúdy műzsái címmel, mostani számunkban pedig *Kristó Nagy István*: Krúdy-problémák c. tanulmányát publikáljuk, valamint egy elfeledett Krúdy-írást közlünk. Korábbi számunkban is több Krúdy művészetével foglalkozó írást jelentettünk meg. Ezek közül kiemelkedik *Seres József*: Krúdy stílusának zeneisége (1961. 191. lap) és *Krúdy Zsuzsa*: Emlékezés Krúdy Gyulára (1962. 488. lap).

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam. 10. szám

1963. október

TARTALOM

Ötéves a Jelenkor	883
LOVÁSZ PÁL: Emlékeim a Janus Pannonius Társaságról	884
VÁRKONYI NÁNDOR: A „Sorsunk” dióhéjban	887
KATKÓ ISTVÁN: Az első „Dunántúl”ról	890
SZÁNTÓ TIBOR: „Amelyről nem adott hírt egyetlen betű sem”	892
TÜSKÉS TIBOR: A szerkesztő hivatása	895
FODOR ANDRÁS versei	899
SZAKONYI KÁROLY: Homály (novella)	902
BERDA JÓZSEF versei	905
EÖRSI ISTVÁN versei	906
BENCZE JÓZSEF: Cigányderes (vers)	906
LÁZÁR ERVIN: Mit akar ez a kerekarcú? (novella)	907
BOKROS JÁNOS: Aki dolgozik (vers)	912
NÉMETH FERENC: Időben rejlő városok (vers)	913
TÓTH ENDRE: Álmosdon, a Kölcsey-házban (vers)	913
NÁDOR TAMÁS versei	914
GRANASZTÓI PÁL: Ifjúkor a belvárosban (részlet)	915
DEMÉNY OTTÓ versei	922
ALBERT ZSUZSA versei	923
HUNYADI ISTVÁN: Míg enged a jég (vers)	924
MÉSZÖLY MIKLÓS: Ablakmosó (burleszk-tragédia, befejező rész)	925
MÉSZÖLY MIKLÓS: Jegyzet a darab ürügyén	939
PAÁL LAJOS: Csend kövei alatt (vers)	945

HORIZONT

LEMLE GÉZA: Félúton	946
---------------------	-----

DOKUMENTUM

Ismeretlen Krúdy írás (*Ficzay Dénes közlése*) - - - - 955

JEGYZET

KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Krúdy-problémák - - - - 957
 KODOLÁNYI JÁNOS: A koronatanu: Móricz Zsig-
 mond - - - - - 963
 SZÁSZ ISTVÁN: Képek és problémák - - - - - 968

SZÉLJEGYZET

KANYAR JÓZSEF: Új Helikonok és a régi - - - - 975

VITA

MAJOR MÁTÉ: Egységes művészetszemléletet! - - - 977

SZEMLE

BATA IMRE: Pákolitz István: Esti dal - - - - - 984
 NAGY MIKLÓS: Gerelyes Endre: Töprengés az éjsza-
 káról - - - - - 986
 TAXNER ERNŐ: Stetka Éva: Az egyenlőtlen lépés - 987
 KISS DÉNES: Gyurkovics Tibor: Kenyértörés - - - 989
 SERES JÓZSEF: Krúdy Gyula: Vallomás - - - - - 990

RAJZOK

GADÁNYI JENŐ - - - - - 914
 SZIGETHY ISTVÁN - - - - - 954, 956

Szerkeszti:
 TÜSKÉS TIBOR
 főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÓZÓ, LAZAR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat, Pécs, Hunyadi János u. 11.
 Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft.
 Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta
 Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési
 csekk száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy
 átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

63-4309 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

ÖTÉVES A JELENKOR

Öt évvel ezelőtt, 1958 októberében jelent meg a Jelenkor első száma. A folyóirat azzal a céllal indult, hogy egy jelentős művészeti hagyományokkal rendelkező tájegység, egy nagymúltú város – és ezáltal az egész ország – mai életének tükrözője legyen, olyképpen, hogy bemutatott értékeivel az egész szocialista magyar irodalmat gazdagítsa. Amikor a félévtizedes jubileum alkalmából minden kedves olvasónkat és minden munkatársunkat tisztelettel és szeretettel köszöntjük, nem mulaszthatjuk el annak kifejezését, hogy a lap fennállását az olvasók bizalma, a munkatársak támogatása mellett elsősorban Baranya megye Tanácsa áldozatvállalásának s a törekvéseinket támogató Baranya megyei Pártbizottságnak köszönheti.

A Jelenkor a szocializmust építő társadalom feltételei között, a maga sajátos eszközeivel kívánja szolgálni az emberek gondolkodásának átalakítását. Ugyanakkor magáénak vallja azt az irodalmi hagyományt, amelyet Pécs és Dunántúl adott a magyar művelődési életnek. Ebből a megfontolásból kiindulva az ötéves évforduló alkalmával megszólaltattuk mindazokat, akik az elmúlt három évtizedben Pécsen irodalmi folyóiratot szerkesztettek, az irodalmi élet szervezői, irányítói voltak. Lovász Pál, a Janus Pannonius Társaság volt főtítkára a harmincas évek viszonyairól beszél, Várkonyi Nándor, a Sorsunk egykori szerkesztője a lap történetét mondja el, Katkó István, az első Dunántúl-lal, Szántó Tibor pedig a második Dunántúl-lal kapcsolatos emlékeit idézi; végül a mai szerkesztő vallomását olvashatjuk.



Előrebocsátom: a Janus Pannonius Társaságról csak elfogódottan tudok beszélni. Úgy vagyok vele, mint az az ember, aki végigcsodálkozza a földbe jutott mag kihajtását, szárba szökkenését, virágba borulását, és a termés ajándéka után az életműködés drámai befejeződését. Életem akkori szakaszának hosszantartó, állandósult öröme volt, hogy részese lehettem a gondolat elültetésének, a szervezés fáradságos munkájának, a szép célokért való küzdelmeknek és az eredmények továbbadásának. Ha erre a nekem legkedvesebb egyesületre gondolok, önkéntelenül a legelső és legutolsó ténykedésnek ellentétes hangulatú élménye idéződik fel bennem. Az alakuló közgyűlést 1931. június 10-én, a társadalmi és szellemi élet kiválóságainak jelenlétében, ünnepélyes külsőségek között tartottuk meg, a munkás-ságnak rendezett legutolsó matinéra pedig 1944. március 19-én délelőtt, a Nemzeti Színházban gyűltünk össze, amikor a megszálló német csapatok bombázó repülőgépei a város felett megjelentek. Az első találkozón az igazi irodalomért való pártatlan összefogás tiszta szándékával, az utolsón szorongattatásban való összekovácslódás reményt adó érzésével vettünk részt. Az elsőnek díszes, mutatós, csillogó volt a kerete, az utolsó-nak baljóslatú, komor a háttere. Az alakuló ülésen Surányi Miklóssal és Babits Mihállyal együtt tekintélyt adó szerepe volt az akkori kultuszminiszternek; a Társaság életműködését lezáró, utolsó matinén a legnagyobb sikert a munkásdalárda aratta. Három évtized távlatából most is úgy látom, hogy új szellemi erőforrást, életképes irodalmi egyesülést az akkori körülmények között csakis úgy, olyan alakításban lehetett létrehozni, ahogyan mi csináltuk. A Társaságnak elindulásához társadalmi megbecsülést és anyagi alapot kellett biztosítani. A tiszteleti tagok sorában helyet foglaló közéleti személyiségek csak a külső keret köteles tartozékai voltak; a célok irányvonalát, az erőfeszítések határfokát a működő, rendes tagok munkájának eredményei mutatták. Működésünket a szellemi és gazdasági elesettségnek abban az időszakában kezdtük meg, amikor az anyagi bajok keservessé tették az ország életét. A társadalmi rendszer elmaradottságából folyó terheken kívül népünknek viselnie kellett a veszített háború következményeként reá rótt óriási jóvátételi követelések teljesítését. Láttuk, hogy az akkori helyzetben az életviszonyok javítását csak a szellem eszközeivel lehet elérni. Az imperialista erők által megkicsített országban az élet minden területén pangás mutatkozott. A főváros a régi méretekre szabott szervezetével, a központosítás régi elvéhez való ragaszkodásában lassanként torz óriássá növekedett, s mereven elzárkózott a vidéken rejlő újító erők bekapcsolásától. Ebben a senyvedésben az irodalom ügye szomorú képet mutatott: az írók nagy többsége nélkülözött, kiadóra nem talált, méltó társadalmi megbecsülésben nem részesült. Ezért – jól meggondoltuk – olyan erős, tekintélyes szervezetet kellett életre hívnunk, mely éppen vidéki indulásánál fogva újulást és segítséget tud adni. Részben könnyítette, részben nehezítette a szervezés munkáját az a körülmény, hogy itt működött a Tudományegyetem bölcsészeti kara s annak irodalmi tanszékein kiváló professzorok ültek. Nagy hiba lett volna ezt az adottságot figyelmen kívül hagyni és az egyesületbe bevonandó tagok körét csak a szépirokra szűkíteni. E megfontolás vezetett legelőször Tolnai Vilmoshoz, a kitűnő nyelvtudóshoz, aki egy itteni irodalmi társaság megalakításának gondolatát örömmel üdvözölte s kész volt annak munkájába azonnal bekapcsolódni. Az értékek minél szélesebb összefogásának lehetőségéért az alapszabályokat ekként szövegeztük: „A Társaság célja: Janus Pannonius Pécs városából és Baranya vármegyéből kiindult humanista törekvéseinek a magyar szépirodalom, esztétika és szellemi tudományok terén való ápolása.” Surányi Miklósnak és az előkészítő bizottság valamennyi tagjának az volt a véleménye, hogy a társaság ne akadémiai jellegű, hanem főképpen szépirodalmi törekvésű egyesülés legyen. Ezért nagy gonddal kellett megkeresnünk azokat a pécsi és dunántúli írókat, akiknek munkássága a belletrisztikában rangot és színvonalat jelentett. Szerencse volt,

hogy az egyetem tanári karában itt találtuk Várkonyi Nándort és Fülep Lajost. Birkás Géza a francia tanszék, Halasy Nagy József a filozófiai tanszék vezető professzora; mindketten a fiatal költők, írók lelkes támogatói voltak s kivételes megértést mutattak az egyesület szépirodalmi jellegű kifejtése iránt. Jóleső érzés visszaemlékezni arra, hogy az első alakítási kísérlet alkalmával a professzori kar egyes tagjai elzárkóztak a csatlakozástól, mert azt hitték, hogy egy „vidéki” színvonalú irodalmi szervezkedésről van szó. Később, amikor a résztvevők névsora élén ott látták Surányi Miklós nevét, készségesen jelentkeztek, s éppen ők voltak azok, akik a Társaság kibővítését és szakosztályok szervezését is javasolták.

A vezetőség az igényes indulás után a méltó színvonalat igyekezett tartani és emelni.

Az üléseket a vármegyeháza gyönyörű barokk termében tartottuk. A közönség a karzatot és folyosót is megtöltötte és feszült figyelemmel hallgatta az előadásokat. Rendszerint vers, elbeszélés és tanulmány került sorra. Miként a tagok megválasztásánál, úgy itt sem néztük azt, hogy az előadó milyen világnézetet vall, de a haladás elvi vállalása a szereplésnél követelmény volt. A pódiumon az ország legkiválóbb írói, költői, gondolkodói szólaltak meg, nem azért, hogy csupán esztétikai produktumokat és csiszolt elmefuttatásokat halljunk tőlük, hanem hogy a válságokból való kiemelkedésről alkotott nézeteiket közvetlenül is megismerhessük, s a helyes irány megtalálására útmutatást kapjunk. Az előadóasztalnál retrográd célzatú szó el nem hangozhatott. A társadalmi megkülönböztetést is mereven elutasította a Társaság. Ugyanabba az előadói székbe ültette le József Ferenc királyi herceget, amelyben az előbbi előadáson Sértő Kálmán, a viseltes öltözetű, csizmás parasztfiú ült. Sértő Kálmánt a Társaság vezetősége kérte fel, József Ferencet nem a vezetőség hívta meg szereplésre. Megkíséreltük a vitaelőadásokat is, amelyeken az előadók ugyanazt a témát két ellentétes oldalról világították meg. Emlékezetes volt Ignótus Pál és Fėja Géza véleménykifejtése a magyar irodalomnak az európai irodalomban elfoglalt helyzetéről. A felolvasó ülések a legszebb ünnepnapok emlékeként élnek bennem. Móríc Zsigmond és más nagyok mellett az új nemzedék soraiban Weöres Sándor, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Dsida Jenő jelenik meg a pódiumon. Látom Surányi Miklós megcsillanó szemüvegét, Fischer Béla ezüst haját, Tolnai Vilmos, Birkás Géza jóságos, komoly tekintetét, Kodolányi János aszkéta arcát. Tömör, rövid megnyitók az akkori közösségi lelkiállapot elkiáltásai voltak. Már Surányi Miklós szavaiból kizengett az aggodalom, majd Fischer Béla mondatai a közelgő veszedelemre figyelmeztettek, s az utolsó időben Kodolányi János a tragédia kikerülésére próbált utat mutatni.

A Társaság az idő előrehaladásával mindinkább a szellemi ellenállás pozíciójába helyezkedett. Nyilvánvaló lett, hogy a nagyobb erő kifejtéshez szélesebb alapokat kell keresnünk és az egyesület körébe a társadalom eddig távol maradt rétegeit is bevonunk. Mivel előadásainkat főleg az „úri” osztály látogatta, felkerestük a szervezett munkásság vezetőit és felkértük őket, minél nagyobb számban jöjjenek el felolvasó estjeinkre. Őszinte volt az örömünk, amikor a vezetőség képviselőit ott láttuk a hallgatók között, de a munkásság a maga tömegével mégis távol maradt. Ezeknek az összetalálkozásoknak az óhaja vezetett el később a munkásmatinék megszervezéséhez.

Szellemi cserére társaságunk más városokba is ellátogatott és ott tartott előadást. 1943-ban a Székelyföldet keresték fel íróink s Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán mutatták be műveiket. Évekkel előbb mi láttuk vendégül az erdélyieket, majd a délvidékieket és felvidékieket, hogy a dunántúli szellemi értékek kicserélődhessenek a határokon túl került országrészek lelkiségének értékeivel.

Az eredményeket kereső legelső kísérletek egyike volt a 2000 pengős regénypályázatunk. Az előírt feltételeknek megfelelő mű nem született, de az akkor jelentős összeg szerény alapot adott a könyvkiadás megvalósítására. Így kerültek egymás mellé a „A Janus Pannonius Társaság Könyvtára” kötetei, füzetei. A sorozat a huszonhatodik számnál – a Társaság megszűnésével – lezárult. Diadalnak éreztük egy-egy kiadvány napvilágra kerülését, mert az irodalom háztartásában nagy volt akkor a szegénység.

A viszonyok azt mutatták, hogy a felolvasó ülések sehogyan sem elegendők a közösséggel való állandó kapcsolat fenntartására, mert ezekből a szálakból hiányzik a folytonosság ereje. Ezért a Társaság vezetői mindent elkövettek, hogy egy folyóirat megindításának az anyagi és szellemi kellékeit előteremtsék. Kezdetből fogva dédelgett gondolat volt a Dunántúl tájáról hangzó lap életre hívása. Surányi Miklós sugárzó arccal néha hajnalokig beszélt ennek jelentőségéről. A lap hiánya egyre jobban éreztette hatását. A küzdelmes erőfeszítésekkel végzett munkának végre is meglett az eredménye: 1941-ben a Társaság *Sorsunk* címmel megindította folyóiratát. Szerkesztővé Várkonyi Nándort választották, társszerkesztőkké Makay Gusztávval (és velem) együtt Weöres Sándort. Később Bárdosi Németh János és Csorba Győző a lap főmunkatársai, majd társszerkesztői lettek. Várkonyi Nándor szüntelen reménnyel tartotta ébren a folyóirat gondolatát, s a megszervezés és elindítás nagy munkája után a *Sorsunkat* (e cím is tőle ered) hamarosan az ország egyik legtekintélyesebb lapjává fejlesztette. Megilletődéssel gondolok vissza Fischer Bélának arra a lankadatlanságára, amellyel az induláshoz szükséges anyagi kellékek megteremtésén évekig fáradozott.

A tíz évi erőgyűjtés nemcsak a folyóirat megindítását, hanem a Társaság működési hatókörének a kiterjesztését is lehetővé tette. Ebben az időben a történelmi események már olyan fordulatot mutattak, mely a lelkiismeretükre hallgató írókat elszánt állásfoglalásra kötelezte. A Társaságnak az erők egyesítésére az eddiginél messzebb vivő utakat kellett keresnie. Az alapszabályok módosítása után az egyesület szervezeti be rendezésének és külső kereteinek arányait megnagyobbította. Az 1941 szeptember 27-én tartott közgyűlésen rendes tagjai sorába választotta mindazokat az írókat, akik Dunántúl lakói, szülőttei, vagy akiknek munkásságában ezzel a tájjal való szellemi kapcsolatuk és együttérzésük kifejezésre jut. Ez a névsor most már a dunántúli irodalom valamennyi kiváló munkását valóban egységes szervezetbe fogta. Az országos irodalomba való bekapcsolódás bizonyoságaképpen a tiszteleti tagságokat nagy részben a más tájak lelkiségét megszólaltató írókkal töltötte be. A vezetőségben – a meghalt Surányi Miklós és Tolnai Vilmos helyén – az elnöki széket Fischer Béla, a társelnököt Kodolányi János kapta; Várkonyi Nándort alelnökké, Weöres Sándort titkárrá választották.

A folyóirattal és az új tagokkal gyarapodott Társaság egyre merészebb szóbeli és írásbeli megnyilatkozásokat közölt a legidősebb sorskérdésekről. Az írók, előadók lázasan keresték a megoldásokat. Ekkor vállalt feladatot az egyesület az Esztergár-féle műveltségterjesztő mozgalomban is. A város polgármestere felkérte társaságunkat, hogy vegyen részt a színház irányításában és vállalja a műkedvelő alakulatok működési színvonalának ellenőrzését. Lehetőséget adott ez a megbízatás annak megvalósítására, hogy a színház műsortervében ne az anyagi, hanem elsősorban az irodalmi szempontok érvényesüljenek, s a műkedvelő társaságok valódi szellemi értékek tolmácsolói legyenek.

A társadalmi rétegekkel való minél szélesebb kapcsolat építésében a legörvenderesebb eredményt a munkásmatinék hozták. Bár a Társaság működési köre mindegyre bővült és hatásterülete mindinkább szélesedett, csüggesztő volt látni, hogy az előadások és a folyóirat iránt a munkásosztály érdeklődését a legőszintébb jó szándékkal sem sikerült felkelteni. Ezért szervezte meg társaságunk a munkaszüneti ünnepnapokon tartott délelőtti előadásokat a színházban, kifejezetten a munkásság számára. A műsort a rendezőség úgy állította össze, hogy a hallgatók szórakozva ismerjék meg az irodalom és művészet valódi értékeit. Az előadások gondolatmenete többnyire olyan volt, hogy abból kicsengett a nagy szellemeknek a válságos időkben való magatartása. A szabadságharcok, a hősi ellenállások költészetéről, Petőfiről, Adyról, József Attiláról beszéltek az előadók. Egyik előadás címe ez volt: „Szellemi honvédelem”, és az előadó (Bárdosi Németh János) példákkal mutatta be, hogy az irodalom a nép ügyének szolgálata, s a magyar író minden válságos korban a védelmező szerepét töltötte be. A zenei tárgyú előadásokon a zeneirodalom szépségeivel ismerkedtek a hallgatók. Mind az irodalmi, mind a zenei tárgyú műsorban szerepet kaptak az üzemi énekkarok és ily módon a munkásságnak ezek a kedvelt kultúrservei cselekvő részesévé váltak az ünnepélyek-

pek. Vigasztaló és bátorító volt, hogy a színházat minden alkalommal zsúfolásig megtöltötte a munkásközönség.

1944 március 19-e után sem a színházban, sem a vármegyeházán több ülést nem tarthattunk.

Az események áttekintése után a társulás elgondolására és a megvalósítás kezdeti cselekedeteire még egyszer visszatérve, a már említett elindítók mellett élénken rajzolódik elő azoknak a barátoknak arca, akik névtelenül, háttérbe húzódva akartak az irodalmi közösség boldogulásáért dolgozni. Kocsis László, az akkor már neves lírikus, Sásdi Sándor, a fiatal regényíró, Fitz József, a tudós könyvtáros, Berze Nagy János, a népmesekutató, Zsikó Gyula, az akkor induló, fiatal író és Császár Géza, a művészi riport művelője, – mindegyikük a lehetőségek kihasználásával tette meg erőfeszítéseit az első sikerekért. Kivülük segítőtársaink sorában az irodalmat nem művelő, de azt nagyon becsülő támogatóink is voltak. Az önzetlen szándékok és tettek nem maradhattak eredmény nélkül.

A Társaság életének minden mozzanatára jó érzéssel gondolok vissza. Különbözők voltak a feladatok, szerepek, de egyforma a lelkesedés. Az emlékek között legkedvesebbek a fiatal szívvel átélte lázas indulás epizódjai. Mintha akkor itt, Janus Pannonius városában meglepte volna az érzékeny embereket – miként annakidején az irodalmi csodát szülő Erdélyben az ottani lelkeket – az áldozatvállalás öröme, és az irodalmat mindenki „szent” ügynek tekintette.

Ha a Janus Pannonius Társaság munkájának volt erkölcsi értéke, akkor az – hitem szerint – nem vész el.

Lovász Pál

A „SORSUNK” DIÓHÉJBAN

SORSUNK

1940-ben a Janus Pannonius Társaság működésének tizedik esztendeje felé közeledett, s időszerűnek, sőt szükségesnek látszott, hogy bővítsé szervezetét, módosítsa munkatervét a megváltozott idők igényei szerint. Munkásságának addig elért eredményei jogossá tették a törekvést, hogy igyekezzék a maga keretein belül a Dunántúl reprezentatív irodalmi egyesülésének feladatait ellátni. De ezenkívül más, külső, erőszakosnak mondható események is közrejátszottak, hogy újabb s a tiszta irodalmi célokon túlmenő feladatokat vállaljon magára. A német hódító politika, minket illetően, első lépésként a Dunántúl elnémetesítését tette céljává, s Pécsen szemelte ki a hazai németiség kulturális életének középpontját. Nyomására a németbarát kormány megszüntette az egyetem bölcsészeti karát, helyébe kezdetnek német középiskolát és „bundista” kollégiumot állított fel, maga a Volksbund pedig erősen szervezkedni kezdett a hitlerista célok érdekében. A bölcsészeti fakultás nagyarányú szellemi-tudományos apparátusának kiesése már magában oly veszteséget jelentett, hogy pótlására minden lehetséges erőfeszítést meg kellett tenni. Veszélyeztetett kulturális érdekeink védelmére, mint független intézmény, a Janus Pannonius Társaság volt elsősorban hivatott, s vezetői valóban megtették mindent, ami rajtuk állt, hogy megfeleljenek az idők parancsának. E munkálkodás részletezése nem tartozik ide; egyik legfontosabb pontja volt folyóirat kiadása. Lap indításának eszméjét Makay Gusztávval ketten vetettük fel, s a Társaság elnöke, Fischer Béla és főtítkára, Lovász Pál, teljes mértékben magukévá tették a tervet. Fischer Béla

alispán, minden kulturális ügynek tevékeny, emelkedett szellemű és nagytekinélyű pártfogója, vitte végbe a lap anyagi megalapozásának munkáját; a vármegye támogatását már pusztán személye biztosította, s nem volt nehéz megnyernie Pécs szociális értékű polgármesterének, Esztergár Lajosnak részvételét, ki nemcsak a város anyagi hozzájárulását szerezte meg, hanem a rászoruló íróknak, állások nyújtásával, valóságos protektora lett. Ugyancsak Fischer Béla eszközölte ki a Pécsi Takarékpénztár és egyes mecénások, végül a miniszterelnökség pénzbeli segítségét. Lovász Pál pedig, az OTI ügyvezető igazgatója, személyének erkölcsi és társadalmi súlyát vetette latba a folyóirat érdekében. Így módon a lap függetlensége biztosítva volt, s nem kellett a terjesztés üzletszerű eszközeihez folyamodnia. Címül a programot jelző „Sorsunk” szót javasoltam, s ez el is fogadtatott.

Mint hogy a Társaság engem bízott meg a szerkesztéssel, feladatomban lett hivatott írógárda összegyűjtése a szűkebb munkatársaságba, s lehetőleg Pécsre tömörítése. Ez nagyrészt önként adódott: Lovász Pál és Makay Gusztáv magától értetődően vállalták a társszerkesztés munkaköreit, harmadikul ott volt Weöres Sándor, ki kevéssel azelőtt végzett a pécsi egyetem bölcsészeti karán, s mint költő, máris a legelsők közt foglalt helyet. Az előkészítés munkáiba bevontuk a fiatal, pályakezdetén álló, nagytehetségű Csorba Győzőt, a sokoldalú Bajcsa Andrást, s vártuk Bárdosi Németh János, a kitűnő szombathelyi poéta Pécsre jövetelét. Mind a négyüknek Esztergár polgármester adott állást, s így lehetővé tette állandó közreműködésüket: Weörest a városi könyvtár felállításával és vezetésével bízta meg, Csorbát és Bajcsát a város kulturális osztályán helyezte el, Bárdosi Németh Jánost pedig a számvevőség élére állította. (Szerettük volna még idehozni, többek közt, Takáts Gyulát Kaposvárról és Jankovich Ferencet Budapestről, de ők tanáreberek voltak, s az állam nem volt olyan könnyen mozdítható, mint a városháza; rajtuk kívül Tatay Sándort, ő azonban már Pesten talált existenciát.)

A lap első száma 1941 áprilisában jelent meg, Weöres és Csorba vezették a szépirodalmi rovatot, Makay a kritikáét; de természetesen a lap ügye közös volt, mindenki mindenhez hozzászólt, úgy hogy a társak tevékenységéről itt nem számolhatok be. A művészeti szerkesztést Martyn Ferenc végezte, Havas István kitűnő író-portrékat készített. A lap köré, persze, egybegyűlt a pécsi író- és művész társadalom zöme, s nem hinném, hogy sok tagja érezhette mellőzöttnek magát. Erre vallottak a rendszeresen tartott kávéházi szeánszok, melyek számára néha alig találtunk elegendő helyet. Ami a távolabbi munkatársakat illeti, úgyszólván az ország minden jönevű írója szerepelt a lapban írásaival, ám a többé-kevésbé ismeretlen és kezdő íróknak is igyekeztünk tervszerűen helyet juttatni. Nem vagyok hivatva megítélni, elért-e a „Sorsunk” eredményeket, teremtett-e maradandót; ehelyett azt akarnám röviden elmondani, hogyan iparkodott megvalósítani céljait.

A Társaságon és a szerkesztőségen belül elejétől fogva hangsúlyoztam, hogy nem pusztán a szépirodalom művelése a feladatunk; a többletet jelzi a „Sorsunk” cím a lap elején, az alcím: „Közművelődési és szépirodalmi folyóirat”. és a Zrínyitől vett jelige: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.” Szűkebb fogalmazásban: célunk volt megadni a Dunántúl feleletét az ország, a nép problémáira. Kivántam, ne habozzunk teret adni a világnézeti felfogásoknak, állást foglalni a társadalmi kérdésekben. Ezért nemcsak meggyőződésből, hanem gyakorlati okokból is a népi irányzat mellé szegődtem: ez volt a legidősebb áramlat, melynek a kormányzat nemj szabad mozgást engedett, s ott foglaltak helyet a legszélesebb skálájú tehetségek. Mint a legjelentősebbnek és kiváltképpen dunántúlinak, Kodolányinak elsődleges helyet kívántam biztosítani. Ez nem jelentette azt, hogy kívülük bárki más ne szólalhasson meg, csupán támadó éllel ne tegye. Ez miránk nézve is állt. Hangoztattam, semmiképp sem szabad kitérnünk a sorskérdések elől. Ha Pécs német fókuszának van kiszemelve, nekünk magyar fókuszának kell tennünk. Mentenünk történelmi, népi hagyományainkat, öntudatosítani a dunántúli magyarságot, rámutatni az eltévelyedésekre. Ez a program existenciális jelentőségű a lap számára, a „tisztá” szépirodalom műveléséhez sem anyagi támogatást, sem elegendő olvasót nem kapunk, nem lehetünk Nyugat Nr. 2. Pécssett. Sőt nem lehetünk pusztán

irodalmi tájlap sem, tájirodalmat mesterségesen kitenyészteni nem lehet, ehhez az első és legegyszerűbb lépés, ha dunántúli írókat gyűjtünk egybe, s ők írjanak, amit akarnak. Az irodalom, a költészet természetesen elsőrendű fontosságú számunkra, de nem kizárólagos, a műnél magától értetődően az esztétika a mérővessző s az érték az egyetlen kritérium.

A történeti igazság okából nem hallgathatom el, hogy a szerkesztőségben belül nem volt mindenben tökéletes az összhang. Ez természetes is olyan társaságban, mely csupa markáns egyéniségből áll; egyéniség és tehetség íróknál egy és ugyanaz, s ha ér valamit, nem mondhat le magáról. A szépirodalom kérdésében egyetértettünk, de idővel kitűnt, hogy voltak, kik természetüknél fogva az esztétika szemüvegén át tudták csak nézni a dolgokat, idegenkedtek a világnézeti állásfoglalásoktól, nem értettek egyet a népi irányzattal, s túlzottnak találták az én „Kodolányi-rajongásom”-at. Viszont a nézetkülönbség nem homályosította el a belátást, s így történt, hogy az egységes szerkesztés érdekében Weöres Sándor és Makay Gusztáv visszaadták főmunkatársi megbízatásukat, s velük tartott Csorba Győző is. (Lovász Pál, aki amúgyis lekötöttek a titkári teendők, az igazgató-tanácsban foglalt helyet.) Az őket a laphoz fűző és személyes jóviszony azonban semmi csorbát sem szenvedett, írásaikkal és véleményeikkel mindvégig támogatták a „Sorsunk”-at. A kiválás 1942 nyarán történt, s attól fogva a fiatal, gimnáziumból érkező Harcos Ottó segítségével csináltam a lapot, amíg be nem hívták katonának; utána a joghallgató Rácz István volt segítségemre. De végre a következő év nyarán megjött Bárdosi Németh János, s Csorba Győzővel átvették a társszerkesztői munkaköröket. A lap 1944 márciusi számán már ebben a minőségben szerepel a nevük. Evvel a pohárban hullámozó víz gyűrűzése végképp elismult. Csakhogy akkor már teljes dühvel dúlt a háború, s Szálasi „hatalomátvételekor” megszüntettük az amúgyis egyre vékonyodó lap kiadását.

De el kell mondanom, hogy mindaddig zavartalanul folyt a dunántúli irodalom szervezése. Az egyes városokban helyi megbízottakat kértem meg, hogy tartsák fenn az állandó érintkezést a lappal, keressenek helyi erőket, s irányítsák őket felénk. Ilyen helyi szerkesztőnk volt Kaposvárt Takáts Gyula, Nagykanizsán Morvay Gyula, Zalaegerszezen Csordás János, Szombathelyen Palkó István. Kőszegen Lelkes István, Sopronban Csaba József, Székesfehérvárt Váli Németh László, Érsekújvárt Kovács Endre s mások másutt rövidebb-hosszabb ideig. Budapestről Baránszky-Jób László, László István vállalták színházi levelek írását, Szij Gábor a filmbeszámolókéét. Szabadkán Léva Endre volt a „mi emberünk”, Szegeden Bálint Sándor, Debrecenben Juhász Géza. Kolozsvárról Berde Mária, Jékely Zoltán és Nagy István küldtek jelentéseket. Mindnyájukkal állandóan folyt a levelezés, ha nem is lett mindig nyomtatott eredménye. Egyéb kísérletekre ehelyütt nem térhetek ki. „Idehaza”, Pécsen pedig máris jelentkezett az új nemzedék: Kopányi György, András Endre, Hunyady József s Szekszárdról Mészöly Miklós, hogy csak a jelesebbeket nevezzem meg.

A lap 1944 októberétől 1945 májusáig szünetelt. A háború ejtette sebek még korántsem zárultak be, az ország nagyrésze romokban hevert, s az érintkezés sem állt helyre a távolabbi vidékekkel, városokkal. De a pécsi írók mozgást, levegőt kívántak, azért jobbadán helyi erőkből megalakították a dunántúli magyar írók munkaközösségét, s ez májusban és júliusban a „Sorsunk” két összevont számát adta ki, melyek ilyképp nem lehettek többek alkalmi összeállításoknál.

Mint hogy a Janus Pannonius Társaság megszüntette működését, s az írók szükségét érezték a szervezkedésnek, 1946-ban megalakítottuk a Batsányi János Társaságot. Az elnökséggel engem tiszteltek meg, s rábízta a „Sorsunk” további szerkesztését, társszerkesztőül Bárdosi Németh Jánost és Csorba Győzőt jelölve ki. A régi gárda jórésze szétszóródott ugyan, de a természet rendje szerint jelentkeztek a legfrissebb nemzedékek tagjai. A háború rémségeiből megmenekülve, felszabadult életkedvvel vállaltak részt a lap munkájában; így Rajnai László, Galsai Pongrác, Katkó István, Kiss Iván és mások a „Sorsunk” szerkesztőségében kezdték írói pályájukat. – De az idők egyelőre nem kedveztek a vidéki irodalom fejlődésének, a kormány központosító politikája egyenesen ellenezte a regionális jellegű irodalmi szervezkedéseket, s megalakította a Magyar Írók Szövetségét. Csuka Zoltán megkísérelte ugyan, hogy anyagi alapot terem-

sen a lapnak, de példátlan erőfeszítései már nem járhattak sikerrel, s mikor rábízták a Magyar–Jugoszláv Társaság vezetését, természetesen lemondott a budapesti szerkesztőségről. Így a közületi támogatás egyre gyéribben folyt a lap pénztárába, végül a minimális alá süllyedt. Szemmel látható volt, hogy a „Sorsunk” ideje lejárt. Engem akkoriban sorozatos támadások érték a sajtóban, a rádióban s egyéb helyeken, könyveimet indexre tették, az Írószövetségből kizártak. Ezért, nehogy kifogásolt személyem neheztítse a Batsányi Társaság működését, 1948-ban önként visszaadtam megbízatásomat, s elnöknek Angyal Endrét, szerkesztőnek Katkó Istvánt ajánlottam. Javaslatomat előzetes megbeszélések alapján elfogadták, s minthogy a lapengedély mindig a szerkesztő személyéhez volt kötött, evvel a „Sorsunk” pályafutása végetért.

Várkonyi Nándor

AZ ELSŐ „DUNÁNTÚL”-RÓL

Dunántúl

Mostanában ha ritkán elvetődöm Pécsre, régi ismerőseim, barátaim megkérdezik: „Meddig maradsz itthon?” E folyóirat hasábjain olvastam kritikát egyik könyvemről, s jól esett, hogy a cikk írója Pécsről elszármazott írónak tekint. Valójában ifjúságom vándoréveinek csupán néhány esztendejét töltöttem ebben a szép dunántúli városban. A poggyász, amellyel elutaztam innen, sokkal gazdagabb volt, mint

megérkezésemkor. Irodalmi harcok, merész vállalkozások, egész életre szóló barátságok gazdagították.

Rossz beidegződéssel nem is olyan régen fiatal írónak nevezett egyik-másik recenzor. Pedig valójában akkor – uramisten már másfél évtizede! – voltunk fiatalok. Húsz egynéhány éves korunkban szerkesztettünk folyóiratot, szenvedélyesen vitatkoztunk átalakuló életünkről a Nádor vagy a Pannonia kávéház márványasztalainál. Irodalmi játékok, baráti évődések, beugratások adták meg a légkört ennek a forrongó és változó időszaknak.

Máris elnézését kérem az olvasónak, amiért szándékom ellenére ebben az ünnepi számra írt kis emlékezésben érzelmes és meghatódott szavakat mondok a magunk ifjúságáról. Természetesen minden ifjúság megteremti a maga romantikáját, és a Jelenkor köré tömörült fiatal pécsi és dunántúli írók is elmondhatják ezt az idők múltával. A mi korunk azonban a szocialista társadalom kibontakozásának első éveit voltak és ez a sajátos helyzet határozta meg az akkori pécsi irodalmi életet is.

Erről szeretnék néhány szót mondani.

Pécs irodalmi múltja, a *Batsányi János Társaság* tevékenysége, amely átívelt a felzabadulást követő évekre is, haladó polgári hagyományt jelentett. Azt hiszem a *Sorsunk* előfizetőinek javarésze is liberális értelmiségi volt. 1948–49-ben, a „fordulat évében”, ahogy akkor neveztük, egyre vitatottabbá vált az irodalmi társaság és a folyóirat helyzete. Nehéz volna személyes vonatkozások nélkül beszélni erről, hiszen szereplői valamennyien élnek. *Várkonyi Nándor*, a *Sorsunk* főszerkesztője és a dunántúli irodalmi élet egyik szervezőegységénél maga is tarthatatlannak érezte az átalakuló po-

litikai életben a régi utat. A lapot különböző támadások érik, s nem egyszer jogosan, amiért hasábjain helyet adott, ha nem is ellenséges, de konzervatív polgári nézeteknek.

Az irodalmi és művészi vitákba a kommunista párt helyi szervei nem nagyon szöltak bele, elfoglalta őket amúgy is az akkori koalíciós harc, a megyei, városi közigazgatás kérdése. A Batsányi János társaság tagjai közé azonban bekerültek fiatal, kommunista írók, akik egyre több vitát, eszmecsere-t kezdeményeztek a változásról.

Mondom, nehéz erről személyes vonatkozás nélkül beszélni. Tény, hogy akadt a türelmetlenek között „forradalmi” jelszavakat hangoztató, de bizony csekély tehetséggel megáldott egy-két helybeli „irodalmár” is, akit még a politikai „mérce” ellenére sem lehetett vezetőszererepre engedni sem a társaság sem a folyóirat irányításában. Másrészt a „rég” Sorsunk-gárdában a tehetséges fiatal költők és prózaírók: *Csorba Győző*, *Hunyady József*, *Kopányi György*, *Galsai Pongrácz* és mások fogékony lélekkel csatlakoztak a szocialista átalakulás politikai és művészeti harcaihoz. Ezt a belső „ellentmondást” mi akkoriban nagyon is éreztük az összes következményekkel együtt.

K. K. a dilettáns drámaíró, aki különben érdekes alakja volt az akkori pécsi irodalmi életnek, jellegzetes bőrkabátjával és indulatos szónoklataival, tudtunk nélkül többször felkereste a kultuszminisztériumot és hogy-hogy nem, sikerült neki – a mi nevünkben is – megszerezni a megszűnt Sorsunk helyére lépő új folyóirat lapengedélyét.

Ekkor már félesztendeje vitatkoztunk az irodalmi társaság és a leendő folyóirat arculatáról. K. K. „akciója” siettetett a változást. A proletárdiktatúra nevében fellépő, a művészeti kérdéseket meglehetősen demagógan tárgyaló K. K.-t a kommunista párt városi pártszervezetének tekintélyével tudtuk visszalépésre készíteni, majd a Batsányi János Társaság vezetői egész napos értekezletet tartottak, amelyek elhatározták *Dunántúl* címen új folyóirat kiadását. Ezen az értekezleten *Kardos László*, a mai Nagyvilág főszerkesztője vett részt, aki akkoriban a kultuszminisztérium osztálytanácsosa volt.

Ki emlékeznék vissza egy tizenöt évvel ezelőtti vita minden részletére? Annyi bizonyos, hogy voltak, akik sebetek kaptak ezen a vitán, s talán mindmáig őrzik ezt. A Dunántúl 1949 januárjában jelent meg először és az indulásra írt vezércikké jól tükrözi, milyen irodalmi kérdésekről volt szó: „... a kiegyenlítésre való törekvés a felszabadulás után is döntő szerkesztői elv maradt. Így vált öncélúvá a Sorsunk. Átvette ugyan az új jelszavak egyrészét, mindezt azonban a jól átgondolt bölcsesség diktálta, semmiesetre sem a társadalmi átalakulás felrészítő ereje... Ezért vált végül is alkalmatlanná az új idők új gondolatai kivetítésére... Az új folyóirat átvieszi a Sorsunktól azokat az eredményeket, amelyek felhasználhatók a jó irodalmi és művészeti munka érdekében... Szakítunk azonban a „mértéktartó” szerkesztői elvvel és *fenntartás: nélkül* a népi demokrácia kultúrpolitikája szolgálatába kívánunk szegődni.”

A városi könyvtár egyik kis helyiségében volt a szerkesztőség. Az emeleti szobában, ahová recsegő falépcsőn kellett feljutni, állítottuk össze a lapszámokat. Néha, ha már sokan voltunk, átvonultunk a Nádorba, hogy tovább folytassuk beszélgetéseinket. Úgy érzem, hogy mai szemmel is érdekes és színvonalas folyóiratot tudtunk szerkeszteni: Pécs és Dunántúl tehetséges írói és költői adták közlésre munkáikat.

Szeretném aláhúzni ezt a tényt. Fennállt ugyanis annak a veszélye, hogy néhány sértett ember, aki korábban hiába ostromolta rossz kézírataival a Sorsunkat, most „uralomra” kerül álbaldali jelszavak kíséretében. Ha a magam szerepére gondolok, akkor ennek elhárítását, visszaverését tartom legfőbb érdememnek. Akkoriban a kommunista párt pécsi napilapjának kultúrrovat vezetője voltam és módom volt arra, hogy a város és a megye pártvezetőit meggyőzzem az ilyenfajta „fordulat” összes veszélyeiről.

A „Dunántúl” az irodalmi népfrent-politika alapján jött létre. Nem pártlap volt, de már az első szám határozottan jelezte a fordulatot, amely bekövetkezett a Batsányi János Társaság életében. A legfontosabb, hogy a balratolódás nem egyszerűen a cégerkicserélése volt, hanem megelőzte igen alapos és szerteágazó eszmei harc az érdekelt írók és költők körében.

Azt hiszem, hogy ennek a változásnak mindmáig kiható szerepe lett Pécs irodalmi

életében. Mai utódunk, a Jelenkor is támaszkodhat erre a hagyományra, s talán szegyenkezés nélkül vallhatja a magáénak.

Az új folyóiratnak mindössze három száma jelent meg e sorok írójának szerkesztésében. Átmeneti megszűnését nem politikai, hanem személyi okoknak köszönheti. Amikor később megalakult az írószövetség pécsi csoportja, új vállalkozók akadtak, a folyóirat szerkesztésére és újra csak Dunántúl néven jelent meg.

De ennek elmondása már másokra tartozik.

Katzo Mih

„AMELYRŐL NEM ADOTT HÍRT EGYETLEN BETŰ SEM...”

DUNÁNTÚL

A DUNÁNTÚL (1952–1956) irodalmi folyóirat volt, a Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának kiadásában jelent meg.

Az ötvenes évek középső harmadában a kommunista világmozgalomban elkezdődött az a megújulás, amely, tételesem, az SZKP XX. kongresszusán fogalmazódott meg.

Azt, hogy az az időszak szinte korszakváltással ért fel, ma már. talán, azok sem tagadják, akik, akkor, és még sokáig, szemben állottak a XX. kongresszus törekvéseivel.

A DUNÁNTÚL-nak a megindulása után, egy ideig, nem volt kontúros arculata, nem volt a kor igazi színvonalán álló gondolkozása, ítélete. Egy ideig hajlott arra, hogy kincstári betűmintakönyv legyen. (Később bosszankodva, szegyenkezve gondoltunk arra az aránylag rövid időszakra.)

A közélet, a folyóirat útnak indulásakor, egváltalan nem kedvezett a problematikájában és formájában igényes irodalomnak. A jószándék és a segiteniakarás is. többnyire, kölcsönösen a visszájára fordult.

Akkoriban történt, hogy eljött hozzánk az illetékes osztályvezető, azért, hogy megmutassa nekünk, a mi csoportunkon is kiütköznek mindazok a stigmák, amelyeket egy szónok a magyar irodalomra, általánosságban, sütött rá.

A vizsgálódó keresett, a vizsgálódó talált a munkánkban jobboldali elhajlást és baloldali elhajlást, de bajba jutott a harmadik lényeges ponttal: a klikkrendszerrel. Semmi jel nem mutatott arra, hogy nálunk lenne olyan. Beszélt az emberekkel többedmagukkal, egyenként, de klikkről senki nem tudott. (Becsületére szolgáljon: nem használt – talán nem is ismért – intrikus módszereket, meg sem próbálkozott azzal, hogy minket egymásnak ugrasson. Rendes ember volt, nem afféle nyársat nyelt savanyú pofa. Nem tartott ő több lépés távolságot. A későbbiekben ádázul rablólultiztunk. Ott teljesen kiismerte magát és alaposan rámvért. Idővel más városba került. Gúnyorosan hangzik: egy gombatenyészti vállalatnak lett az igazgatója. A gombatenyésztes fölött csak ő állott, pedig tucatjával kellett volna a kultúrától el és odavezényelni az embereket.) Amikor a klikket hiába kereste, nem tudott belenyugodni az eredménytelen-ségbe, nem hitte el, hogy a szónoklatbeli mérvadó megállapítások ne vonatkozzanak ránk mindenben. Napokig kinlódott velünk. Végülis aztán felcsillant a szeme: úgy

vélte, megtalálta a rejtély nyitját. Ha nincsenek klikkek – akkor az egész írócsoport egyetlen klikk.

Azt feleltük: jól van, vállaljuk, csakhogy a klikk – a fogalom szabatos meghatározása szerint – elvtelen csoportosulás, mi pedig nem vagyunk az, mert a mi klikkünk nem elvtelen módon tör céljai elérésére, és a céljaink sem elvtelenek.

A DUNÁNTÚL, idővel, az idővel felnőtt. Mindinkább kialakult a gyümölcsöző kettősség: hatottak rá a világ valódi problémái, és ő, a folyóirat, is hatott a maga eszközeivel. Súlyba lett. (Ma már az nehezen lemérhető. Megjelenésének gyakoribbá válása, példányszámának többszöröződése csak kísérőjelenség volt.)

Meggyőződésem, hogy előbb-utóbb, talán egy nagyobb munka részeként, történetesen az ötvenes évek irodalmát vizsgálgatva, értékelni fogják a DUNÁNTÚL szerepét és hatását. Amennyiben horizontálisan mérik a kor többi folyóiratához, meg fogja illetni a kellő végtisztesség.

A DUNÁNTÚL megszűnt. Mi maradt utána? Egy postafiók-szám, berendezett szerkesztőség, pénz, az előfizetők címjegyzéke.

De megmaradt-e, konzerválható volt-e az a szellem, amelyről nem adott hírt egyetlen nyomtatott betű sem, – amelynek nem maradt nyoma sem leltárban, sem könyvelésben? Az a szellem, ahogy dolgoztunk, küzdöttünk, együtt.

Amíg mi – mondjuk úgy –, a *vállalkozás* résztvevői, élünk, megvan a lehetősége annak, hogy az – a sokszor pajkos – szellem megörökítőre talál.

Munkatársi-baráti körünkől, eddig, szerencsére, csak egyetlen halottunk volt. Bár-melyikünk végleges eltávoztakor a többi, legalább egy pohár ital mellett, elmorfondírozhat, hogy az a négy semmi év mit formált, mit módosított azon, aki immár, nincs, – és a munkásságában miféle nyoma maradt – a nevezzük úgy – klikkezésnek.

Az Öcsi-bácsi volt az, aki meghalt. Amíg mi élünk, tudjuk, hogy ő volt az Öcsi-bácsi.

A szellem, az a bizonyos már emlegetett és most firtatgatott szellem, fiatalos volt és az aránylag öregebbeket is megfiatalító. Mi – akkor – ifjoncok többségben voltunk. Én, a felelős szerkesztő, a DUNÁNTÚL megindulásakor 24, megszüntekor pedig, ebből következőleg, 28 éves voltam.

A folyóirat kezdetekor négy/éve volt annak hogy Öcsi-bácsit – még mint doktor-teljes-névű, gimnáziumi igazgatót, megismertem. Akkoriban határoztam el, hogy a munkám mellett, magánúton, elvégzem a gimnáziumot.

Amikor beléptem hozzá, udvariasan, felkelt az íróasztala mögül. Ahhoz, hogy előrébb jöhessen, ki kellett kerülnie, kissé sasszézva, a szekrény sarkát. Emlékezetem, vagy emlékezetem torzítása szerint: a szekrény tetején nagy, valószínűleg rég bezárult osztálykönyvek heverték. Elmondtam az óhajtásomat, ő, udvarisan, egy hosszú szuszra, elsorolta az igényelhető minden felvilágosítást. Bár az arca derűs volt, nem tudtam bizonyosan, hogy nem azért-e, mert rajtam, várható maflaságomon derül.

Először talán a megilletődöttség láttatta úgy, de később is, sokáig, számomra ő volt maga a megtestesül Pedagógus. Aki bíró is egyben. Ítélikzik tudásáról, megtartásáról. Megközelíthetetlen. Kabarában nem nevet. Csikorgó hidegben csupán azt nézi, hogy a diákjai, legénykedésből, nem öltöztek-e hóbortosan, és nem csúszkálnak-e akarat-tal.

Divatjamúlt kerek szemüveget viselt, talán ez tette, hogy hasonlított Klebelsberg Kunóra, akit fényképekről ismertem, tehát nem tudom, hogy, szintén, bottal járt-e.

Másodszor akkor találkoztunk, amikor az érettségén, a francia írásbelinél bejött a terembe. Felügyelt, hogy ne puskázzunk.

Egy-két év és elkövetkezett a közös munkálkodás ideje. Jött a szellem. Az ott, akkor, köztünk dívó szellem; ha úgy tetszik, nevezzük dzsinnek.

És most a harmadik vaku-villanás Öcsi-bácsira. Egy későbbi estéről szölok, árul-kodva ezzel arról az Öcsi-bácsiról, akit, rajtunk kívül, más aligha ismert. Az iskolájában bizonyosan nem.

A szokásos, heti, összejövetel után felkerekedtünk, hogy egy beteg barátunkat, aki a betegségben, valójában, csak lustálkodott, meglátogassuk. Mentünk vagy húszan. Azért nem kevesebben, mert mókáról volt szó. Megegyeztünk abban, hogy, kigúnyolva

a csak formai beteglátogatást, megjelenünk, de beszélni egyetlen kukkot sem fogunk, akárhogyan könyvékeznek is.

Vonultunk, jókedvűen. Pedig szeszestalt senki nem ivott egy kortyot sem. Sötét este volt már. Egy játszótéren mentünk keresztül, de előbb, néhány percre, ott megakadtunk. Öcsi-bácsi – talán gyermekkorában sem tett olyat – helyetfoglalt a döcögőhintán. A kétkarú emelő elvét és a sétatbotját alkalmazva, alaposan megdöcögöztette azt, aki a másik oldalon szállt a hinta nyergébe. A hintapartner (én voltam az) a meglovagolt deszkavéggel mindannyiszor jóformán úgy csapódott a földhöz, mert Öcsi-bácsi a magasba aképp emelkedett, hogy a kavicsok közé jól belenyomott sétatbotjával segítette magát.

Ismeretlen és nem felejtendő látvány: az éjszakai játszótéren egy tanár, nagyra értékelt irodalomtörténész, akadémiai munkatárs, a botját ügyesen alkalmazva, virgoncan hintázik.

A beteglátogatásra, végül, mégsem jött el. Magyarázta, hogy azt a tréfát a barátunk felesége miatt nem szabad véghezvinni.

Neki volt igaza. Mi azonban néha egy kissé elszabadultunk. A látogatás megtörtént. Annyian voltunk a modern-méretű szobában, hogy azt lehetett várni: mindjárt indulni fog, mint valami jármű. Aztán, egy jelre, kényelembe helyeztük magunkat. Legtöbbünknek a parkett jutott. A házi-pár beszélt hozzánk, kínált bennünket. A barátunk azonban, hamarosan „vette a lapot” és már tudta, hogy itt nem lesz beszéd; rászólt a feleségére, hogy ne törődjön velünk. Ómega, dűskálva a kitűnő alkalomban, röhögve lepecskondiázott bennünket együttesen, majd pedig külön-külön véve a megkukult személyiségeket. Mi, később, egy adott jelre, feltápáskodtunk és elvonultunk. Utána nem neveltünk elég soká és hamar végeztünk az ügy kielemezésével is, pedig senki nem említette meg azt a gyanúját, hogy hátha otromba volt az egész.

A mókáink, általában, vidámabbak szoktak lenni, és más olyan esetre, hogy Öcsi-bácsi kimaradt volna, nem emlékszem. Új nevét kackiásan vállalta. A mosolya huncut volt. Sokszor jött fel; csak úgy, és üldögélt ott a szerkesztőségben, szinte várva, hogy már történjék valami. Történt is, mindig.

Öcsi-bácsi, talán a szellemtől felpeszdultén, többet dolgozott, mint valaha. Nemcsak tudományos publikációi készültek el, (a nyugati irodalmak új áramlatairól, a reformációt követő pécsi disputáról), de azelőtt nem próbált vállalkozásokba is belekezdeni; regényt dramatizált, majd, miután a műhöz a helyszínen kutatómunkát végzett, két vaskos kéziratköteggel megírta, az ifjúság számára, Gyula vára történetének kalandos regényét. (Annak idején a mű kiadására már nem kerülhetett sor; most kellene gondolni rá.)

Azt a bizonyos szellemet nemcsak nála jellemezte együttesen a tréfa és – a munkát illetően – a komolyság. Jókedvűnknek az volt az indítéka, hogy otthon akartuk érezni magunkat a világban.

A DUNÁNTÚL-nak, egyéb más dolga mellett, feladata volt az is, hogy úgy csináljon vidéken irodalmat, hogy az ne legyen vidékies.

Akadtak olyan elveink, elméleteink, amelyeket nem, vagy nem maradéktalanul sikerült megvalósítanunk. De volt a munkánkban olyan gyakorlatiáság, amely elvekben talán meg sem fogalmazódott. Csak, egyszerűen, természetesen, mindennapos cselekvés volt.

Nyugodtan írásba adom: – nem tartok attól, hogy akár kivételes esettel is cáfolható lenne – a szerkesztőségi munkában nem érvényesült semmiféle irigység, nem egymás ellenében, vagy a többi rovására akartunk előrébb jutni, – a folyóiratot nem használtuk fel helyezkedésre; nem alkalmaztuk a „te közölsz tőlem, én közlök téled” gyakorlatát; – nem estünk hasra a tekintély előtt; ha a kézirat rossz volt, nem közöltük, lehetett az írója akár Kossuth-díjas is, vagy, mi több: nagyhatalmú, – tiszteltük a törekvést; minden kéziraatra válaszoltunk, aránylag rövid időn belül; (A nem közölt kéziratokat fél évig megőriztük. Ez szokatlan módszer volt, és akart is valamit ílelni.), – elsősorban a fiatalokat, a kezdőket segítettük – ha már közölünk legtöbbször keserves volt az indulás; – próbáltuk megértetni, hogy van azonban olyan küzdelem, amely elkerülhetetlen, hiszen a vállalt feladat lényegből fakad. Mert „Aki dudás akar

lenni / pokolra kell annak menni, / ott kell annak megtanulni, / hogyan kell a dudát fújni.”

Hogy a JELENKOR folyóiratra, a vidék irodalmára, szükség van, az úgy kiszámítható, mint ahogy az égitestek közt, a többiből következtetve, meg lehet találni az addig még fel nem fedezettnek a helyét. Gondolom, a súlya és a fénye adhatja meg értékének meghatározását.

Szinte Tiber

A SZERKESZTŐ HIVATÁSA



Szinte hitetlenkedve írom le: öt éves a Jelenkor. Aztán végigpörgetem a folyóirat eddigi számait, s látom, hogy a legelsőn ez áll: 1958. október, most pedig 1963. októberét írjuk. Sőt ha meggondolom, hogy az idén immár havonta lát nyilvánosságot a Jelenkor – a korábbi kéthavonkénti megjelenéssel szemben –, ez az utolsó év két évfolyamnak is betudható. De ne legyünk telhetetlenek és mohók, elégedjünk meg az öt naptári évvel, ez is elegendő alkalom arra, hogy megálljunk és számvetést tegyünk.

Aggódva forgatom a lapokat: Mi marad meg ebből? Érdemes volt-e annyi időt, kedvet, pénzt és energiát áldozni, amibe ez az öt esztendő került? Jelent-e a lap az utókornek majd annyit, amennyit azoknak jelentett, akik csinálták? Számot tarthat-e a maradandóságra, kézbe veszik-e, jegyzik-e majd a nevét, árfolyamát? Bizonyára ennek az öt évnek a történetét is meg lehetne már írni, s mint hallom, készülnek is rá lelkes egyetemisták. S az évforduló talán alkalom is lehetne rá, hogy elmondjuk ennek a fél évtizednek a történetét. De tusakodom magammal, hogy ezt mi tegyük, akik az eseményekhez még annyira közel vagyunk, s nagyon is a saját bőrünkön éltük át ezeket az éveket. Csak valomást tudok írni, és nem történelmet.

I

Nálunk a folyóirat mindig több volt, mint közlési lehetőség. A naív, tájékozatlan olvasó, aki csak azt látja, hogy a lapokban gyakori az olyan anyag, amely hamarosan könyv alakban is megjelenik, talán megkérdezi: Pusztán azért van szükség a folyóiratokra, hogy ugyanazért az írásért kétszer kapjon honoráriumot a szerző? Dehát a folyóiratok sosem voltak jól fizető helyek! S a folyóiratot nem is az a szorosabban vett szépirodalmi anyag éllette, ami később kötetbe gyűjtve valóban meg szokott jelenni. Hanem a füzeteknek az a másik fele, a többnyire petittel szedett hátsó rész, amiből kevés éri meg ezt a „feltámadást”. A világon megjelenő több ezer folyóirathoz az a néhány irodalmi lap, ami nálunk napvilágot lát, mindig több volt, mint passzív megjelenési lehetőség. Nálunk az irodalmi folyóirat szellemi tűzhelyet, mozgalmat, cselekvést jelent. Nem véletlen társulást, alkalmi kézirat-lerakodó helyet, hanem tevékenységet, irányítást, szervezést, „vállalkozást”. Nálunk a folyóiratot nem a hagyomány élteti. Hosszú évtizedekre visszatekintő irodalmi lapunk kevés; de talán sehol annyi

tiszavirág életű kísérlet. Ha négy-öt író nálunk valahol találkozott, mindjárt lapalaptáson törte a fejét. Ezért a rengeteg nekirugaszkodás, s a kevés „nagy múltú” folyóirat.

Nálunk az irodalmi folyóiratoknak mindig jelentős közönségnevelő, tudatformáló szerepe volt. Legjobb lapjaink sosem váltak egyéni érdekek és törekvések szószólóivá, önös ambíciók küzdőterévé, hanem szolgálni és használni akartak. Erjesztői voltak a szellem mozgásának, harcoltak a szürkeség, az egyhangúság, a maradiság ellen. Egy kor szellemi arculatának megrajzolásához talán irodalmi lapjaink adták hozzá a legtöbbet, mert mindig az „időben álltak”, a kor kérdéseire keresték a választ. Azok a haladó szellemi mozgalmak, amelyek a társadalmi átalakulást és a politikai fejlődést szorgalmazták, szinte kivétel nélkül maguk mellett tudhattak egy-egy irodalmi folyóiratot. A Martinovics-mozgalom írói, Kazinczy és Batsányi a Magyar Múzeumot, Kármán pedig a rövid életű Urániát szerkesztette; a reformkor írói, az irodalmi és társadalmi megújulás harcosai az Életképek köré tömörültek; és a 20. század első harmada legjelentősebb íróit a Nyugat fogta össze, melyről ellenfelei is csak azt mondhatták, hogy a „tehetségesek klikkje”. Ezek a lapok mindig a progresszív szellemi mozgalmak zászlai voltak, s ennek jegyében neveltek olvasókat, adtak igényes közönséget az irodalomnak, s mozgatták az írókat, szervezték és irányították munkatársaikat. Egy-egy író életében valamely folyóirathoz való tartozás nálunk nem pusztán életrajzi adat, elhanyagolható, mellékes mozzanat, hanem magatartást, világnézetet, ars poeticát meghatározó tényező. Petőfi nevétől legalább annyira nem elválasztható az Életképek, mint a János vitéz, s Babits rangját, jelentőségét legalább annyira növeli a Nyugat szerkesztése, mint műfordításai. Az irodalmi lap erejét, jelentőségét érezte meg Móricz Zsigmond, amikor átvette a Kelet Népet, vagy Németh László, amikor megindította a Tanút. A „kiéhezett szellem szomjúságát”, amely nélkül nincs irodalmi lap, azt a túlfűtött hangulatot és rajongást, amely szinte klimatikus feltétele annak, hogy jó folyóirat szülessék, éppen Babits Mihály írta meg a Halálfiak-ban. Saját ifjúkorának hangulatát s a századforduló miliójét eleveníti föl, amikor egy „modern irodalmi revü”, a soha meg nem jelent, fiktív Tűz! illetve Vihargyú megindulásának körülményeit elbeszéli, de úgy, hogy tulajdonképpen benne érezzük minden korok irodalmi társulásainak összetartó erejét. E hit és szellemi kohézió, lelki-erkölcsi összetartás érzése nélkül nem születhetett nálunk valamire való irodalmi lap. S mindig ezt az igényt és parancsoló kötelességet érezték meg és vállalták azok, akik nálunk irodalmi folyóiratot szerkesztettek. Így a magyar irodalom nemcsak mértéket szabó, szellemi tűzhelyeket jelentő lapokban gazdag, hanem a szerkesztést hivatásra emelők, azt sors-szerűen vállalók számos példáját is felmutatta.

S ha ehhez még hozzáveszem, hogy Pécsen 1941 óta rendszeres és igen magas színvonalú, az irodalmi folyóirat igazi hivatását betöltő lapok jelentek meg, megrémülök a gondolatától, hogyan mertem mindeféle irodalmi „előélet” és tapasztalat nélkül a Jelenkor szerkesztését vállalni. Talán csak az ifjúság kockázatát nem ismerő könnyelműségem menti.

2

Sosem gondoltam arra, hogy szerkesztő leszek. Azt hiszem, ezt egyébként senkinek sem lehet előre elhatározni. Ez nem magabiztosság, szándék és célratorés dolga, hanem vállalat, a szükségszerűség felismerése. Ha az egyetemen a magyar és a történelem szak mellé harmadikul a néprajzot választhatom, talán néprajzos leszek, mert annakidején ez mindegyiknél jobban érdekelt. Ha az egyetem elvégzésekor, 1952-ben, nem írják egy káderlapra azt, hogy „tudományos munkára alkalmas képességei szerint, de aspirantúrára nem javasoljuk ideológiai fejletlensége miatt” – akkor talán most valamelyik egyetemi intézetben dolgoznék, mert egyik nyelvész professzorom önálló munkára hívott meg. Egyetlen mentségem az maradt, amit a minősítésben még fontosnak tartottak megjegyezni: „Világosan fogalmaz szóban és írásban egyaránt.” Mentem hát vidékre tanítani.

1956-ban jelent meg az első írásom, Babits Mihály pécsi kapcsolatairól, aztán néhány könyvkritika. Akkor azt hittem, hogy ez is csak véletlen kitérő az irodalomtörténet és a kritika tájaira. Titkon, magamban novella-terveket forgattam, s – ma már látom, bár azóta sem voltak kezemben ezek az írások – naiv, romantikus elbeszélése-

ket írtam. Ezekből a tervek, álmokból nem sok valósult meg, viszont egyszer csak ott találtam magamat az éppen akkor, az 1956-os aléltság után újjászerveződő pécsi irodalmi életben.

Mondom, sosem gondoltam arra, hogy valaha Pécsen irodalmi folyóiratot szerkesztsek, de valahol mélyen már bizonyára készült bennem a szerkesztő. Irodalmi eszmélésem első emléke egy folyóirat, amelyet felsős gimnazista koromban az én kedvemért akasztottak ki Fischer Fülöp és Fia könyv- és papírkereskedésének üvegajtájára, hogy jelezzék, megjött az új szám, melyet példányonként vásároltam, s alighanem rajtam kívül a kisvárosban nem olvasott senki más. Ez a lap ismertetett meg nevekkal, írásokkal, e folyóirat révén kerültem kapcsolatba az élő irodalommal, sokszor úgy, hogy előbb olvastam valamiről kritikát, előbb ismertem meg mások véleményét, s csak aztán vettem kezembe magát a művet. S később, az egyetemi évek alatt – s azóta is – egy olyan írónak köszönhetem a legtöbbet izlésem és igényeim kialakításában, aki hosszú ideig maga is szerkesztő volt.

Amikor a Jelenkor szerkesztését elvállaltam, tulajdonképpen ugyanazzal a belevégzéssel tettem, mint amivel az egyetem után az egy éves dombóvári „száműzetést” – s életem annyi más fordulóját – fogadtam: itt van rám szükség. S ma is a „hivatás”-ban nem tudok többet látni, mint egyéni hajlam és közösségi feladat, rendeltetés és kiválasztás szerencsés találkozását. S talán az ember elérhető boldogsága is valahol ott keresendő, hogy tudja elfogadni helyzetét, nem kvietista beletörődéssel, hanem a „szükség” felismerésével. Ha Dombóváron maradok, természetesen sosem szerkeszthetek Jelenkort, de azzal, hogy Pécsre kerültem, nem történt velem más, mint hogy a régóta és valahol mélyen munkáló hajlam találkozott a szerencsés körülményekkel. Szolgálat számomra a szerkesztés, egyéni adottság és vállalt szerep összejátszása. Feladatot akarok teljesíteni vele, mint ahogy a háborút kamaszfővel megért nemzedékem számára is azt tartom legfontosabbnak, hogy helyzetét felismerje, vállalja és elfogadja. Az iskolát cseréltem föl a szerkesztéssel, de számomra a lap is „tanítás”, „nevelés”, egy magasabb szintű pedagógia; ahogy Babits mondja: „a szerkesztő hivatása hasonlíthat a tanáréhoz.”

A munkát a megoldandó feladatok határozzák meg. Hogy az utókor mit lát meg a vállalt feladatokból és a bevégzett eredményekből, nem túlságosan érdekel. Csak az izgat, hogyan lehetne jobb lapot csinálni. Minden kézirat elolvasásakor, minden szám összeállításakor, minden terv elkészítésekor ugyanazt a kíváncsiságot, a fölfedezés, a rátalálás várakozó izgalmát érzem. Etikus érdeklődés, a tehetség tisztelete, az értékek mohó vágya nélkül, azt hiszem, nem lehet szerkeszteni. A számok és a tervek egymásba érnek. Amikor megjelenik egy szám, az újabb kéziratok már nyomdakész állapotban összeállt, s az aztán következő körvonalai is kirajzolódnak. Ez az egymásba fonódó, permanens munka élteti a lapot. S még egy: minden kudarc és letörés ellen a legnagyobb vigasz és igazi öröm az újabb tehetség, a jó kézirat felfedezése és közlése.

Azt az öt évet, amit a Jelenkor megért, maga az elmúlt idő tagolta korszakokra. Az értő történetész majd bizonyára olvasni tud az impresszum változó adataiból, a tartalomjegyzékekből, még a tipográfiából is, de bizonyára legelsősorban a közölt írásokból. Ahogy a versenyt nem a részeredményekből, úgy egy folyóirat értékét is, gondolom, nem a lapályokból, a közölt gyöngébb írásokból, hanem a csúcsokból ítélik meg. Ebben az értelemben – bár az igazi folyóirattá válás csak a havonkénti megjelenéssel, az idén januárban következett be, – úgy érzem, nem kell röstelnünk az első évek kereső, próbálkozó mozdulatait sem.

S a jövő történetész bizonyára az eredményeket majd a lehetőségekhez is méri, és így mond ítéletet a lapról. Mert ezeket a lehetőségeket, adottságokat is számba kell venni. S bizonyára lesz is majd, aki elmondja, hogyan szerkesztettünk egy sötét bazárház üvegudvara alatt, vagy otthon éjszaka, a társbérleti lakásban; hogyan szereztünk kéziratot és szerveztünk munkatársakat telefon, postakönyv, levélpapír nélkül; hogyan futkostunk a tanári állás, a kötelező heti huszonöt óra mellett a szerkesztőség, a nyomda, a kávéház háromszögében.

Ma már összehasonlíthatatlanul jobbak a körülményeink. Illőbb is, hogy ezen az évfordulón inkább a jövőről mondjunk még valamit.

Milyen lapot szeretnék szerkeszteni? A Jelenkor arra vállalkozott, hogy vidéken, egy dunántúli nagyvárosban csináljon irodalmat, olyant, amelyet az országos irodalom részeként figyelnek és számontartanak. Küzdünk mindenféle provincializmus ellen, akár körünkben: értékeink túlbecsülésében, akár másutt: valóságos értékeink lebecsülésében mutatkozik meg. Az a törekvésünk, hogy szellemi műhellyé tegyük a lapot, hogy magasabb szintre emeljük a vidéket; egyrészt azáltal, hogy megbecsülünk minden értéket, amelyet ez a város, ez a táj adott a magyar irodalomnak, másrészt azáltal, hogy tevékenket a legtágabb lehetőségekhez, az egyetemes magyar irodalom érdekeihez mérjük.

A Jelenkor ma akar irodalmat csinálni. Nem kerülhetjük tehát meg azokat a kérdéseket, amelyeket a mai élet, korunk társadalmi és politikai fejlődése ad fel, hanem választ keresünk azokra. A folyóirat címét (ezt az éppen nem eredeti nevet, s a kritikák végén oly könnyen visszafordítható szót) nem mi adtuk, de tartalmát, jelentését – ha lehet – még komolyabban szeretnénk venni, mint akkor, amikor először leírták.

A szerkesztő ízlése ne kizáró legyen, hanem minél szélesebb horizontú, az értékeknek – egy szinten túl – minél tágabb skáláját átfogó. Ugyanakkor hiszem azt, hogy egy irodalmi lapnak sajátos, egyéni karakterűnek kell lenni, ha több akar lenni, mint kézirat-közli és honorárium-kifizető hely. A jellegtelenség valamely irodalom megölője, viszont a sokszínűség, az árnyaltság az egyetemes irodalom növekedését és gazdagodását szolgálja. Mondják, hogy ez a sajátos vonás, egy, a többi irodalmi laptól megkülönböztető jegy felismerhető a lap arculatán. Nem tagadhatom, hogy vonzalmat ahhoz az irodalomhoz érzek, amely korszerű eszközökkel fejezi ki napjaink problémáit, amely vállalja a kísérletezés szenvedélyét és kockázatát, amely nem hátrál meg a mai élet bonyolult feladványai előtt, amelyet szokás – de csak ha a szót a legjobb értelemben használjuk – „modernnek” nevezni.

Természetesen ennek kifejezését elsősorban a fiataloktól, nemzedéktársaimtól várjuk, akikkel kölcsönös megbecsülés, a törekvések rokonsága és sokszor baráti szálak fűznek össze. A Jelenkor vállalja, hogy hangsúlyozottan a tehetséges pályakezdő írókat szerepelteti. Németh László egyik tanulmányában azt mondja, hogy az irodalom nem iskola, hogy aki oda beiratkozott, annak végbizonyítványt is kell kapnia. Az irodalom küzdőtér, ahol a ér célt, aki tehetséggel, tudással bírja a versenyt. De a mezőnyt minél szélesebbre kell tární. Ezért elgondolása szerint, nem a „nagy” folyóiratok számát kellene szaporítani, hanem a meglevőket, főként a vidéken megjelenőket új, fiatal tehetségek bemutatásával erősíteni. – Mi elfogadjuk ezt a gondolatot, s örömmel látjuk, ha a nálunk bemutatkozó írókat más, akár fővárosi irodalmi fórumokon is szívesen szóhoz juttatják.

Hiszem, hogy a jó kézirat mellett még kell valami, amivel jó lapot lehet szerkeszteni: becsület és emberi tisztesség. S ha tudom is, hogy esztétikai ítéleteinkben néha nem alkalmazhatjuk a legmagasabb mércét, ha csak az adott lehetőségeinkhez mérten tudunk „legjobb” folyóiratot csinálni – ebben nem ismerhetünk engedményt.

Mosolyogva olvasom egyik-másik megértést kérő, kéziratát ajánló szerző levelében: „tudom, hogy nehéz a szerkesztők dolga...” S ha elnézem irodalmi folyóirataink szerkesztősi ajtajait a sok rajz-szeg nyomot, látom, valóban, elég sokszor cserélték ki a névjegyeket. Magamban hát azt mondogatom: úgy kell csinálni a lapot, hogy akár holnap könnyű szívvel abba tudjam hagyni, de úgy, azzal a felelősséggel is, hogy akár az „örökkévalóság” előtt helyt tudjak érte állni. S mindenképp csak addig, amíg becsülettel, emberi integritással, legjobb hitem és meggyőződésem szerint végezhetem, s amíg jónak látják, akik megbíztak velem, hogy csináljam.

I. újság

S Z É G Y E N

*Nem szűnt egy pillanatra se
a föld zsibongó éneke.
Millió apró áram járta át
mellem hintázó kosarát.*

*S már láttam, nincs eleje, vége,
bogy az időben nem tudok megállni.
madarak torkában remegnek
folyondár fuvolái.*

*S a burjánzó növényi áradatban
mentem csak úttalan,
mentem a célt se tudva, félve,
beleveszek a tücskök
füvek szitáin lüktető
ciráda-szőnyegébe.*

*És ujjam tehetetlenül
gyürkődte, tépte csak,
eldobta olvasatlanul
a bokrok levelét,
virágzó szirmukat.*

*Stafétaként szárnyalva föl a hegyre
egymásnak adták lombjukat az ágak.
s felmagasodtak néma koronái
a folytonosság örök jelenének.*

*És látva hogy a működő világ
révületében boldogan
lélegzik, él, mozog,
éreztem. én elfajzott veteménye
fölösleges vagyok.*

*Leeresztettem arcom függönyét
idegenségem eltakarva.
Lebunt pillámban ott sajgott a szégyen:
testvéreim balandó emberarca.*

ÚJLAKI BÚCSÚ

– Mikor voltál az újlaki búcsún?
No gyere, most megnézbeted.

Betessékel a kocsijába,
s nyargal velem a szomszéd hegy alá
parasztöcsém, a mérei gyerek.

Ponyvák alatt nyúzsög a fél falu.
A kastély is vizslatva letekint.

Minden olyan mint rég: pufog a dob,
csattog a céllövölde, dől a bábu,
a suta tánc kering.

De én tudom, hogy nem igaz,
hamis a bor, a füledt nótaszó,
a pajtások komótos parolái.
Somolyog kint a kacsaszatónál
egy szürke autó.

AZ ÚT

A hegy alatt, az éjszakák alatt,
a kibűlt évek lávái alatt,
ismerek egy utat.
Gyerekként láttam először.
Félszeg kalandor, jöttem a tetőről,
betévedtem a cserfák sűrűjébe,
s egyszercsak lenn a bokrok szövedéke,
az ágak izzó tenyere mögött
az ismeretlen mélység megütött:
búsvéti zölden, boldogan,
akár az irgalom maga,
szemembe nyílt egy ösvény sugara.

Nem tudtam még, hogy sorsom tengelyét,
pendült zsinórt az isten veteményén
ott bízza meg nekem a lét;
nem tudtam még, hogy mindörökre
partja alá térít baza
mézgásan újuló sövények
rebegő pilleszava.

Azóta mindig ott vagyok.
Esténként pórázát eloldva
kószál szobám körül az álom.
Könyvem meszes tükrébe könyökölve
ébren fekszem az ágyon.
Lámpám világló címere felett
bogarak szárnya ketyeg.
Száll, száll az ablak rácsa közt,
megáll egy pillanatra,
arcomba billen tétován
nyárfák gömbölyű gyapja.
S jelükre újra földereng
az út legszebb csodája:
jön, jön a szalagos hajú,

aranykigyóit megvillantva
kirajzolódik melle, válla.
Menj érte, menj! Vesd át magad
a lándzsás kertkapun!
Ő volt, ő volt de mégse...
Torkon ragad a szenvedély
sirokkó-libegése.

A hegy alatt, az éjszakák alatt,
a kibűlt évek lávái alatt
mind gazdagabb árnyékba von
az elmúlás parancsa.
És én csak fekszem ágyamon
állam kezembe hajtva.
El kéne mindent mondanom
az útról. Nem lehet.
A nedves jázmin illata, a lombok,
a kő, a fű, a pirregő neszek,
írják helyettem véghetetlen,
gyönyörű versüket.

MÉG MINDIG

Húsz éve bordalak magamban.
Járok a ház előtt, ahol
naponta láttalak.
S látom az udvar útjain
megbillenő fejed virágát.
vállad mögül szemembe sütni
szirom-szép arcodat.

A társak csúfolnak miattad.
Érzem a felnöttek somolygó
derűje nem csitul:
„Ki látott már ilyen szerelmet,
ahol a lány homokba játszik,
fodrok babjában ringadozva
pillék között vonul?”

Húsz év után mi mást feleljek
barátaim, ti kedves kétkedők
most elbiszitek-e,
vállá mögül még mindig ő,
egy gyerek arca néz,
egeket fürdető mosollyal
kísér mindenjele.

.....

Amikor ezeket a képeket magába fogadta, még nem értette jelentésüket, akkoriban nem is tűntek különösnek, egybenmosódtak a napok, évek eseményeivel, természetesnek tetszettek, akár a napsütés, az eső, vagy a dolgok egymásután következő rendje: a reggeli pohár tej, időtöltés a kovácsműhelyben, ebéd a fehérre mázolt konyhaasztal mellett, dobzószedés a kertben délután egy karaj kenyérrel uzsonnaként, esti lábmosás a vederen és a csillagos nyári éjszakák. De később, ahogy múltak az esztendők, egynémely emlék örökre elveszett belőle, más megmaradt; ezek időnként fel-felvillantak egy-egy hang, szín, illat, vagy tapintás varázsára; nem mindig merte fogadni őket, ritkán adódott ereje, hogy újra végigélje ezeket az emlékeket, de az emlékek végül is erősebbek voltak, mint ő, és előbb-utóbb engedni kellett a tartózkodásból, ezért bát beszélt róluk.

HOMÁLY

Most megint emlékezett arra a régi nyárra, amikor egy vasárnap délelőtt Jakab bácsi befogta a lovakat, Dorka néni linzertészát, meg rántottsesirkét csomagolt egy használt „DEL-KA” cipősdobozba és elmentek Balfra, a fürdőbe. A fürdőssel kora délután végeztek; utána betértek abba a fogadóba, ahol a lovakat, meg a szekeret hagyták egy nyitott kocsiszinben; bent a fogadó termében Jakab bácsi pörköltöt rendelt, jó fokhagymásra készítették el, hogy igyanak rá a vendégek; ittak is nagyokat, öblös palackokból öntögették a bort poharaikba; Jakab bácsi énekelni akart, ám Dorka néni rászólt, hogy itt nem lehet énekelni, erre Jakab bácsi magához hívatta a tulajdonost és azt kérdezte, hol van itt kiírva, hogy nem lehet énekelni? A fogadós, – remegő kezű, pettyhűdt öregember, vérekes arccal – udvariasan nevetgélt, hát hogyne, mondta, miért ne lehetne? Jakab bácsi Dorka nénire tekintett dús őszes szemöldöke alól, felhajtott egy pohár bort, de már nem akart énekelni, na Feri – szólt hozzá – idd ki a málnádat, aztán indulás! Kimentek az udvarra és befogták a lovakat. Feri nem is bánta, jobban ártult a kocsikázásnak, mint a kocsmában üldögélésnek, segített elrendezni a pokrócokat a deszkán, előre ült Jakab bácsi mellé, a néni meg hátra, a szekéroldalra akasztott támlás ülésre, melyen szalmával tömött zsák is volt, alaposan bebugyolálta magát a takaróval, mert hűvösnek érezte a délutánt a meleg fürdő és kocsmá után. Feri mezítelen lábaszárán néha csípősen végigvágott a lovak csapkodó farka, de nem törődött vele; jó volt hallani a lovak trappját, a kövesúton a kerekek rozogását; végighajtottak a balfi utcán, kiértek a csendes országútra; a nap még fenn járt, de már közelgett az alkony; madarak neszeztek; a sűrű, sással benőtt rétről meg a békák kvartyogását hallották. Az lett volna az igazi, hajtani a lovakat, de Ferinek eszébe sem juthatott elkérni a gyeplőt, csak képzeletben játszotta a kocsist. Magas jegenyék szegélyezték az utat, később meg alacsony, tömzsi szederfák. Az egyik kiugró szederágon gerle ült, Jakab bácsi feléje cserdített ostorával, de elhibázta, a gerle felrebbent, riadtan; Jakab bácsi nevetett, ez oldotta fel kedvét a fogadó óta; mégjobban zavarta a lovakat és belefogott egy dalba, csendesen, mosolygó arccal, magában dúdolva a keserű-édes dallamot. Dorka néni nem mert szólni, hogy ne hajtsa úgy a szürkéket, csak fészkelődött a hátsó ülésen, – ne, itt a pokróc, mondta Ferinek, meg ne fázz! De Feri férfi volt, nem kellett neki pokróc, amiként Jakab bácsinak sem, inkább a dallamot próbálgatta ő is, és nagyon sajnálta, hogy nem maguk vágtak neki az útnak, ketten férfiak, Dorka néni nélkül; akkor bort is ihatott volna, a kedvük is fékeveszettebb lehetne és ki tudja, talán meg is állnának házáig egy kis mulatozásra. Mert mulattak ők már együtt, nem csak a búcsúban, hanem egy szombat estén a Trencsén kocsmában; pakli dohányért ugrottak el hazulról az esti

fejes után, s amint jöttek vissza a Hangyából, a Trencsén kocsmá lépcsőjén Jakab bácsi néhány cimboráját látta meg, köszöntek, éppen a malmosról meséltek, hogy feketézett a liszttel, meg kellett állni a hirre. Jakab bácsi nagyfröccsöt ivott velük, aztán meg egyet, meg újra; már nem is a malmosról beszéltek, hanem a háborúról, hogy mit csináltak a lengyelekkel, utóbb erről a háborúról a régi háború került szóba; letelepedtek a zöldre mázolt asztalhoz és egyszercsak Jakab bácsi azt mondta Ferinek, – mit málnát! csak nem iszol málnát, én ebben a korban már pipáztam is! És rendelt neki egy kisfröccsöt. Ő meg úgy ült ott a férfiak között a tizenegy évével, mint a velük egyenlő, itta a bort; később Jakab bácsi énekelt, szép tenor hangon, mindenki elhallgatott, amikor rákezdte, hátravetve magát a széken; „Amíg ökör, tinó van a világon, az én szemem nem akad meg a lányon...” Zárórakor már Feri is énekelt, majd amikor letántorogtak a Trencsén kocsmá lépcsőjén, hirtelen férfias buzdulással előkapta kis piros bugylibicskáját, előre lendült az úton, dülöngélt és kiabálta a trágár szavakat, a férfiak meg bukdácsoltak utána, nevettek, nekidőltek az útmenti fáknak, úgy nevettek, amíg Feri fel nem bukott. Amikor Jakab bácsi felemelte, öklendezett, de nem ijedt meg, igyekezett nevetni ő is az egészen, aztán elaludt és másnap mindkettőjükre nagyon haragudott Dorka néni, főként a férjére, – ha ezt egyszer elmondja az apjának, – dohogott – ezt a gyereket többé nem eresztik ide nyaralni, te vén bolond, te...! Pedig Feri nagyon büszke volt erre a részegsége, el is mesélte mindenkinek, persze azt, hogy rosszul lett, kihagyta. De hát ők ketten, Jakab bácsi, meg Feri, nagyon megértették egymást. Jók voltak ezek a nyarak. Amikor júniusban megkezdődött a vakáció, sehová sem ment volna olyan szívesen, mint a nagybátyjáiékhöz. Jakab bácsi várta az állomáson, feltették a csomagokat a szekérderekba, és már az úton mindenről akart tudni a fiú; megvan-e a tehén, lett-e kisborjú és a Vízállóban megint kaszálnak-e lucernát, van-e patkány a verem mögötti kőhalmazban és Csöpi, a patkányozó kutya olyan ügyes-e, mint tavaly. Jakab bácsi mindenről beszámolt, jókat nevettek együtt, Feri élvezte, hogy bagó, meg istállószaga van, a lovaknak is jó szaguk volt, meg a falusi pornak is, a réteknek is. Amikor a faluba értek már minden arc ismerős volt, Feri hol ennek, hol annak köszönt, az emberek meg azt mondták, hát már megint mekkorát nőtt ez a gyerek! A házuk előtt Jakab bácsi lépésre fogta a lovakat, – Dorka nénéd vár, – azt mondta, – csináltam megint rácsos linzert! De a néni már ott állt a kapuban, ő a nyakába ugrott; befutott a kapun és az udvaron is minden ismerős volt. Másnap reggel a kamrában meglelte tavalyi horgászbotját, Jakab bácsi faragta mogyoróágból; új zsinogot tettek rá, a horog még jó volt, azt is a nagybátyja csinálta gombostűből, a kovácsműhelyben meghajlította és hegyesre reszelte; hajnalban kimentek a mezőre, Feri egy kicsit segítgett répát egyelni, aztán elvonult a patakhöz és horgászott, de rendszerint nem fogott semmit. Ilyenkor Jakab bácsi egy rossz kosárral a vízbe merített, és egykét merítés után okvetlenül kihalászott néhány apró halacskát, Feri zsinogra fűzte őket, s amikor hazatértek a nagybátyja azt mondta, – nézd Dorka, milyen ügyes horgász ez a fiú.

Szerette Jakab bácsit, s most is, ahogy mellette ült a bakon, egyre őt figyelte, próbálgatta a dallamot, nézte szürke ünnepi kalapja alatt a barna, napégette arcot, az összes, tömzsi bajuszt; keskeny vállát, mely pedig erős, hányszor látta zsákolni! – aztán gyepőlőt tartó kezét, a száraz, vaskos ujjakat, az erek domborulatán ágaskodó fekete szőrszálakat. Trappban mentek a lovak, prüsszköltek, Feri fintorgott, és megtörölte arcát, Jakab bácsi észrevette, nevetett, átfogta a vállát, – jaj, öcskös, öcskös, – mondta – még van két heted. Még két hete volt, aztán indulás haza, Pestre, – de erre nem szeretett gondolni. Már nem szeretette Pestet. Amióta megismerte ezt a falut, Pest idegen lett, óriási, csúnya, szomorú. Pesten született, de már nem kedvelte, – ám ezt a falut igen; ismert minden zugot, az Ikva fűzfáit, a tómetőt, a cukorgyárat, a majort, a műhelyeket, a mezei utakat, az erdőt.

A futballpálya mellett letértek az országútról; az allén át beértek a falujukba. A nap narancsszínű fényt szórt, szekerük után gomolygott a por, a házak mögül tűző fényben egymásba mosódtak a falak és a tetők, a fák és a kerítések. Dorka néni trüszögött a portól, – kicsit lassabban a lovakkal, mondta, és Jakab bácsi meghúzta a

gyeplőt, – pssssz! – szúrte a foga között, a lovak hátrakapták a fejüket, aztán lépésben mentek tovább. A Trencsén kocsmá előtt megfordult az ülésen, – na, iszunk egy korsó sört ráadásnak? – kérdezte. Dorka néni meg azt felelte, nem bánom, de etetésre hazaérjünk. Így hát betértek a kocsmába. Elgémberedett a lábam, – mondta Dorka néni, amikor az olajos padlójú, hűvös helyiségbe értek; a kármentőhöz támaszkodott, megdörgölte vastag combjait. Kövérkés volt, magasabbnak tetszett, mint Jakab bácsi; haját kis kontyban viselte, szürke szvetterben volt és kékvirágos ruhában. Néhány gazda borozott az asztaloknál, az egyik odaszólt, – Balfra kell menni, a fürdőbe, ilyen lábbal. – Hiszen onnan jöttünk, nevetett Jakab bácsi; nyújtotta a habos korsót a feleségének, Dorka néni előrehajolt ivás közben, a padlóra csöpögött a hab; de Jakab bácsi hátravetett nyakkal, mind kiitta az egészet, egyhajtásra, s újabb korsóval kért; Feri csak egy pohárkával ivott. Talán még egy harmadik is lemenne – mondta Jakab bácsi; a bajusza csupa sörhab volt. Hát neked, Dorka? – Eridj már! – mondta Dorka néni. Már csak a helyiségben ülő gazdák miatt sem ivott többet. Hát a búcsúban? – nevetgélt Jakab bácsi. – A búcsúban, te vén bolond – mérgelődött a néni –, ott sem ittam, miket beszélsz? – Na, na, – csipkelődött a férje –, hát ki esett az asztal alá? Feri kuncogott, mert emlékezett erre, Dorka néniből is göcögött a nevetés, letette a sörét; – annak a szék volt az oka – mondta –, kitört a szék lába, te vén bolond! Jókat nevettek mind a hárman, aztán köszöntek a gazdáknak, kint felmásztak a székérre, s nemsokára otthon voltak. Feri leugrott a ház előtt, kitérta a kaput; az istállónál megálltak a lovak, Feri meg Jakab bácsi lesegítették Dorka nénit, jókedvűk lett a sörtől, – hopp-hó, vénasszony! – viccelődött a nagybátyja, – hadd lássuk, segített-e a fürdő! Kifogták a lovakat, Feri behajtotta őket az istállóba; Dorka néni meg a csirkéket látta el, kötenyt kötött maga elé; megetette a disznót; Jakab bácsi felment a takarmánypadlásra, a szecskázó fölött volt egy nyílás, azon át villázta le a szénát, Feri hordta a lovak jászolába; a lovak harsogva haraptak, nyihogtak, zörgették a kötőfék béklyóját. Odakint már szürkült, napszállta volt, elvesztek a fények, ebben az órában az ég, a tárgyak és a föld csaknem egyforma szürke színben állnak sötétedésig. Feri hordta a szénát, de amint a nyílás alá állt, hiába várt, Jakab bácsi nem mutatkozott. Felkiáltott a padlásra, de nem kapott választ, kiment hát az istállóajtón, hogy felmásszon a létrán, ám kint a szürke alkonyi homályban egy fekete ruhás fiatal nőt látott néhány lépésnyire a kaputól; mozdulatlanul állt ott, kezében kis fekete táska, fehér gallér a fekete ruhán és az arca sápadt; néz valahová. Feri akaratlanul is követte tekintetét, a padlás ajtóban meglátta Jakab bácsit, éppoly mozdulatlanul, mint a kapuban álló nőt, figyelték egymást. Aztán Jakab bácsi kibújt az ajtón, hang nélkül lemászott a létrán, tenyerét a nadrágjához dörgölte párszor és lassan, bizonytalanul odament a fekete ruhás nőhöz. Feri ott állt az istállóajtóban, nézte őket, nem hallhatta mit beszélnek egymással; majd látta, hogy bemennek a házba, de az ajtóból Jakab bácsi visszaszólt, különös idegen hangon, – hívd Dorka nénédet, ott van a hidasoknál! Feri engedelmeskedett, a néni csodálkozva tette le a zsombort, leoldotta kötenytét, Feri kezébe nyomta, – adj vizet a tyúkoknak, adj nekik vizet, – mondta és ő is eltűnt a házban. Feri félvállára csapta a kötenyt, vizet mert a kútról, a locsolókannából tele-töltögette a barna cserép-itatókat. Közben egészen bealkonyodott, amire végzett, már fenn volt az esthajnalcsillag és a levegő hűvös lett. A kötenyt beakasztotta a konyhába egy szegre, kicsit várt, hátha behívják a szobába, de ez nem történt meg, ezért hát kiült a ház elé. Szeretett itt üldögelni esténként, hátát a falnak vetette; elcsendesült a világ, – olykor zajokat hallott a szomszéd udvarokból, de erősebb volt a tücskök és éji bogarak nesze; puharöptű denevérek szálltak át az udvaron ideges cikázással, az istállóban dobbantottak néha a lovak, és ő gondolataiba merülve ült; ilyenkor töprengett karja vékonyságán, ügyetlenségein és azon, hogy erősnek kellene lenni egyszer, olyanak, mint Jakab bácsi. Dorka néni kijött a konyhába, Feri hallotta, hogy edényekkel zörög, kinyitja a konyhakredenc ajtaját, majd újra becsukja és a szobába indul. – Mindjárt vacsorázunk – mondta, amikor meglátta Ferit az ajtó előtt, de nem hívta be.

Már valamennyi csillag fenn volt, amikor kijöttek mindhárman. Feri felállt a kis-székről, utat engedett nekik; szótlánul megálltak az udvaron, a konyhából kivilágolt

a lámpafény. – Ez a Feri – mondta Dorka néni a fekete ruhás fiatal nőnek, – Feri, a Lajos fia. A fiatal nő nem szólt semmit, nem is nézte Ferit; tekintetét egyre Jakab bácsin nyugtatta, néha meg fürkészve leste kézmozgását, és egészen közel állt hozzá. – Akkor hát kikísérem őt az állomásra – mondta Jakab bácsi. Máris megfordultak és eltűntek a sötétben. Feri hallotta a kapu csapódását, a léptek zaját a salakos úton. – Vacsorázunk – mondta Dorka néni. Mászor mindig gyorsan, fürgén mozgott, most lassan rakta ki a tányérokat az asztalra; rántottát sütött és tejet öntött Feri bögréjébe. Csendben ettek. – Ki volt ez a néni? – kérdezte Feri. Néni? – mondta a nagynénje –, de hiszen még lány! Neked hogy tetszett? – Nekem, – fintorgott Feri –, nekem sehogy. Muszáj meginnom a tejet? – Nem muszáj – mondta Dorka néni –, lefekhetsz.

Keveset alhatott még, amikor Jakab bácsi és Dorka néni lefeküdtek. Hallotta mocorgásukat, nem gyújtottak lámpát. – Most hány éves? – kérdezte Dorka néni. – Huszonhárom – mondta csendesen Jakab bácsi. Ugye, szép lány? – Hasonlít rád. – Hasonlít? Komolyan mondod? – Komolyan, persze – mondta Dorka néni kicsit indulatosan. – Az anyjára már nem is emlékszem – mondta Jakab bácsi. – Szegény lány, egész nap várt ránk. – Elérte a vonatot? – Jakab bácsi nem válaszolt, de később azt mondta: – milyen szótlan, ugye milyen szótlan volt? – Hát mit vársz tőle? – Persze, persze – sóhajtott Jakab bácsi –, tíz éves korában láttam egyszer.

Feri megmozdult, hallották. – Alszol? – kérdezte Dorka néni. A fiú nem válaszolt. – Feri –, kérdezte Dorka néni. Ferinek torkában vert a szíve, félt, hogy ezt is meghallják. – Alszik – mondta Dorka néni. Aztán kis ideig csend volt. Végre a néni azt mondta: – Szóval Burgenlandban lakik, ott maradt Burgenlandban. – Igen –, mondta Jakab bácsi –, Burgenlandban, és mesélte, hogy férjhez megy. Csak sikerüljön neki!

Berda József

HIVATÁSRA BUZDÍTÓ

*Tanárok, tanítók! teremtetek
rendet már; baj van a valamiféleképpen
elrontott fiatalokkal! Legyetek bátran
értelmesek mindenkor, ne
maradjatok mindig bagyományosan
gyávák, – ha kell, üzenjetelek badat a
kíváncsú hülyeségeknek is; életre
méltó fiatalokat neveljetelek. Erre
tanít a sok-sok történelmi tanulság!*

A NAP DICSERETE

*A Nap, a Nap! meggyógyította
lábad baját, kiütéseit! A Nap,
a világító Nap tud gyógyítani csak!
A Nap, a Nap táplálja a kedélyt, meg
az értelmet, a szerelmet is! Nap, Nap,
ne bagyd el a földet, világíts
fölötte mindörökké!*

A H Í D

Folyton az ablakhoz lépek.
Úgy összeszorult a köd,
hogy csak derengeni látom
két Semmi partja között.

Amióta vonz a tudássá
kristályosult anyag,
mint más a zenét, csodálom
a csengő hidakat,

az acél s a beton vak terhét,
mely a hús és könnyű vonal
célratóró és boldog
röptébe belebal.

Tudom, hogy hova ivel,
de most még azt se hiszem:
már csak az árnyát látom
fagyottan a szürke vizen.

Ó tiszta szerkezet árnya,
szerkezet szerkezete,
örök áramláson a hártya,
tárgyak lebellete!

A nyirkos ködbe basítja
közönyös szabályait.
Oly magabiztos, mintha
mögötte volna hid.

Á B R Á N D

Most már csak várni tudok, hogy bátha valami csoda készül,
távoli harctéren szeretnék árokban kushadni vitézül,
csak olyan tündéri frontra jutnék el egyetlenegyszer,
ahol senkise tévesztbet össze halálos ellenséggemmel –
de hisz most van is ilyen hely a fénylő szerecsenek közt,
botot ragadok, dárdát, s más ily öldöklő harci eszközt,
és követem a páncélos hátú géprovarokat szökdelve a fákon,
és kongó oldalaikat kemény kókuszdióval meghajigálom.
Csak elbiggyék – elbiggyem végre, hogy tartozom valahova.
és nem vagyok kiszarolt énem zsarnoki gyarmatos, a
s ha a pityókás véletlen újból az életnek megőriz emgem,
valami tett számára őrizzen, hogy ne kelljen kinevetnem,
s az állandó marakodásban, amely lassan elfogyaszt már.
ostobább ellenfelet lelbessek önmagamnál.

B e n c z e J ó z s e f

C I G Á N Y D E R E S

Csiri-biri csádé
meztláb a hóban
mentek fagyalóban,
kutyát csöditettek
s maradékot ettek.
Csiri-biri csádé
a cigánybibliát
kártyavetőzsoltárt
jól ismerem pajtás!
Dolgoznak a földön
s mint batyus sok ördög,
kéregetni mennek,
s Holdat fenekelnek.

Cigányüléshőm
Bogdán Ferkót látom,
alkuszik anyámmal
cukros forgácsfánkon.
Tolja a köszörűt
az agg kés-Messiás,
szakála kőporos
nyögése késsírás.
Hej, napfényű élet
a gondba elvásol
csillagot az égre
köszörű varázsol.

MIT AKAR EZ A KERECARCÚ?

- Ha odaülnék? - kérdezte a kerakarcú, akinek mongolos, kissé lágyvonású arcán kegyetlenségnek nyomát sem lehetett látni.

Éva maga alá húzta a lábát, a labilis háromlábú szék megcsikordult a kövön. Lulu mozdulatlanul ült, oldalvást a fekete szemüveg mögül Évára nézett.

- Drága haverom - mondta egy részeg, és egy porhanyós arcú, kövérkés fiatal embernek átfogta a vállát. A porhanyósarcú nem figyelt a részegre, könnyed mozdulattal megrántotta a vállát és tovább magyarázott. A részeg még egyszer megpróbálkozott, de a porhanyósarcú rászólt:

- Mész a francba.

- Naná, a francba... hehe... jól megmondta mi? A francba!

A kerecarcú félfordulatot tett a székén, aztán csak úgy ültében közelebbhúzta a lányok asztalához.

- Te nagyon rendes lány lehetsz - mondta Évának.

Lulu elnevette magát, a fekete szemüveg mögött is látszott, hogy a szemé is nevet.

- Mit röhögsz? - kérdezte Éva.

- Semmit, csak úgy.

- Ki kérte az unikumot? - kérdezte a presszós nő. Kövérkés, kelttészta húsú nő volt, kicsit nyüzött, nem illett a presszópult mögé, de szemelláthatóan jól érezte magát. Ettől függetlenül nem illett oda.

- Én kértem - mondta a részeg és megbökte a porhanyósarcú vállát - Igaz? Én kértem!

- Magának nem adok - mondta a presszós nő. - Ki kérte?

- Különben tökéletesen mindegy, hogy rendes vagyok-e vagy sem. Nem gondolod?

- Egyáltalában nem mindegy. És rendes is vagy. Hiába röhög a barátnőd, rendes vagy.

- Én? Min röhögök én? - kérdezte Lulu.

- Ha levennéd a szemüvedet - mondta neki erre a fiú - olyan lennél, mint egy várkisasszony... egy olyan csúcsos, fátylas sapka kellene a fejedre és egy trubadur az ablakod alá.

- Nekem?

- Persze.

Lulu levette a szemüvegét. Pöttyök fénylettek a szemében, kék szeme volt.

- Most olyan vagyok? - kérdezte.

- Most olyan - mondta a fiú.

Éva kuncogott.

- Mit nevetsz? - kérdezte a fiú.

- Semmit... eszembe jutott a tegnap este.

Megint nevetett, mostmár fanyarul.

- Na és? - kérdezte agresszívan Lulu.

- Semmi naés! Csak eszembe jutott.

A fiú hol az egyikre, hol a másikra nézett, a rövid néhányszavas beszélgetés bezár. valamit előtte, érezte, hogy kiszorult a társaságból, de ez most különösképpen nem bántotta - máskor ilyenkor mindig zavarbajlott vagy elszomorodott, nagy távolságot érzett maga és mindenki más között - most otthonosan nézte a két lányt.

- Nézd, a mongol leszólította a lányokat - mondta a szomszédjának a porhanyósarcú és közben elismerően, jószágosan mosolygott. Hangosan mondta, a fiú feléje fordult és rámosolygott. A mozdulat elején még nem tudta, hogy mosolyog majd, de meglátta a porhanyósarcú arcát és elmosolyodott.

- Kérsz valami piát? - kérdezte az asztalok fölött a porhanyósarcú.

- Persze, unikumot - válaszolt a fiú. - És te?

- Én is unikumot - kiabált vissza a másik.

- Egy unikumot a mongolnak!
- A kelettészta hűsű presszós nű hátat fordított és levette a polcra az unikumos üveget.
- Hátulról is látszott, hogy nevet.
- Neki is egyet - intett a porhanyósarcú felé a fiú, mikor a presszós nű vissza- fordult.
- Már kitöltöttem - mondta.
- Ismered? - kérdezte Éva a fiút.
- Kicsodát?
- Azt a szívert, aki az unikumot kérte.
- Nem.
- Együtt ittatok?
- Nem, most látom először. Jópofa nem? Különben csak titeket ismerlek.
- Minket? Ne hülyéskedj - mondta Lulu.
- Persze.
- Te például várkisasszony vagy, nem hallottad - mondta Éva.
- Csak, ha leveszi a szemüvegét. Egyébként gyors. és gépiró vagy ... de gyorsítani nem tudsz ...
- Honnan tudod? - kérdezte csodálkozva Lulu.
- Éva a fiú felé fordult, összehúzott szemmel nézte.
- Csak úgy ... Tudom.
- Beszéltél rólam valakivel?
- Nem.
- Láttál valakivel?
- Tegnapelőtt. Egy autós pacákkal.
- A Jencivel? Ismered a Jencit?
- A mongolarcú elnevette magát, kicsit előrehajolt, csukott szájjal nevetett.
- Nem látod, hogy hülyéskedik - mondta Éva - sohasem látott. Bedőltél.
- A presszós nű megállt mellettük.
- Melyik asztalra tegyem az unikumot?
- Hát erre - mondta a fiú.
- Persze hogy erre - tette hozzá Éva. - És nekünk is hozzon egy üveg sört.
- Tényleg hülyéskedtél? - kérdezte Lulu.
- Dehogysis.
- Akkor mondd meg, hogy nekem mi a foglalkozásom - nézett rá Éva.
- Te, szeplős királynő, te műszaki rajzoló vagy.
- A két lány felszabadultan nevetett.
- Mellélőttél.
- Miért, nem az vagy?
- Nem.
- Hát akkor mi vagy?
- Az előbb megmondtad: rendes lány!
- A fiú azt várta, hogy megint nevetnek, de nem nevettek. Komolyan néztek rá, Éva szeme derűs volt és nyugodt, Lulu szemét nem látta, mert Lulu megint feltette a szem- üvegét.
- Mi volt tegnap este? - kérdezte kis szünet után a mongolarcú, a hangja nem volt teljesen természetes, mintha elvesztette volna a biztonságát.
- Milyen tegnap este?
- Az előbb mondtad, ... hogy eszedbe jutott a tegnap este.
- Ja, az semmi, mellékes ...
- Elmondhatod, - mondta szigorúan Lulu, a szája kicsit megvetően lefelé görbült.
- Hát bejött hozzám Lulu és azt mondta ...
- Mit mondott?
- Azt mondtam, hogy „jaj, de jól megtömték”, ha annyira kíváncsi vagy.
- Micsodát?
- Azt, hogy jól megtömték, süket vagy!
- A várkisasszony - mondta Éva.

- Na és te? - kérdezte a fiú Évától.
- Hogyhogy én?
- Te mit csináltál tegnap este?
- Ültem és röhögtem.

A fiú várakozó, feszült tekintettel nézte Évát, segélykérően - a lány nem szerette ezt a tekintetet, így csak a gyenge férfiak szoktak nézni, az erőtlének, a tátottszájúak, az igazi férfiak birtoklóan és magabiztosan néznek, határozottság van bennük, szilárd-ság, aminek jó engedelmeskedni. Ez a fiú segélykérően nézett.

- Talán azt akarod megtudni, hogy szűz vagyok-e! - folytatta a lány s ennek a hangnak csak felszínén fénylett valami kedélyes máz, belül gyilkos volt és gyűlöl-ködő.

- Tudom, hogy nem vagy szűz.
- Ó, nézd a kis mindentudót, talán csak nem egyenesen Delphiből jöttél?

- A klasszikus műveltség mindig örömmel tölt el - mondta a fiú szomorúan. - Majd gondolkozzál rajta később, hogy most miért utáltál meg. Jó?

Éva elfordította a fejét, máskor nem szokott adós maradni a válasszal - és nem-csak a sablonszövegek kész tárházából tudta előhúzni a válaszokat, az agya gyorsan váltott és pillanatok tört része alatt tudta elválasztani a lényegtelen-t a lényegtől. Most mégsem szólt. Falat érzett maga előtt, amiről mindenféle válasz üres, banális puffanás-sal pattant volna vissza.

Mit akar ez a kerekarcú, miért ült ide?

- Te tulajdonképpen ki vagy? - kérdezte Lulu.

Őszinte érdeklődés csengett a hangjában és rokonszenv. A rokonszenv nem a ke-rekarcúnak szólt, csak a szituációnak, amelybe mégis az ő révén kerültek. Lulu meg-érezte, hogy Éva most alulmaradt és örült neki. Két nő barátságában, vagy barátko-zásában sohasem lehet mindkét fél egyenrangú. Az egyik alárendelt. Ez az alapja az egykori barátnők szívós gyűlöletének.

A kerekarcú nem örült ennek a parányi, de jól megérezhető rokonszenvnek.

- Nem szoktam ide járni, most vagyok itt először.

- Nem ezt kérdeztem, azt kérdeztem ki vagy!

- Hogyhogy ki vagyok?

- Például elárulhatnád a neved.

- Ja igaz, elfelejtettem bemutatkozni - mondta a fiú kicsit megemelkedve a szé-ken, észrevehetően gúnyorosan. - Illés Ézsaiás vagyok.

A két lány hangosan felnevetett, egyik sem hitte el, hogy így hívják a kerekarcút, bár Éva szerette volna, ha valóban így hívják, ez a nevetséges név sokmindent fel-oldott volna benne. Azt mondta:

- Miért nem mindjárt Jézus Krisztus!

- Nem Jézus Krisztus - mondta komolyan a fiú - Illés Ézsaiás.

- Mutasd a személyidet - nyújtotta a kezét Lulu.

A személyiben tényleg ez a név áltt: Illés Ézsaiás.

- Próféta úr - mondta Éva és most meleg volt a hangja, Lulu grimaszt vá-gott rá.

- Hogy szoktak becézni?

- Sehogy. Illésnek hívnak vagy Ézsaiásnak.

- Ézsike - mondta Lulu és röhögött.

Éva erre összehúzta magát, furcsán fintorgott és azt mondta:

- Hülye!

- Mi, micsoda? Ki a hülye? - kérdezte Lulu.

- Te, te vagy.

A fiú erre jóízűen nevetett és azt kérdezte:

- Nem akartok valamit inni?

- De, valami erőset - mondta Éva.

- Konyak jó lesz?

- Jó.

A presszós nő után egyensúlyozott az összevissza álló székek között, néha meg-
lökött egyet.

– Mondjál valamit magadról – mondta Éva.

A fiú megvárta, míg a presszós nő az asztalra teszi a poharakat, aztán előredűlt, a
combjára könyökölt.

– Mit?

– Valami lényegeset. Mit tudom én.

A mongol egy darabig a falat bámulta, aztán elhúzta a száját és alig észrevehetően
legyintett.

– Nem jut eszembe semmi.

– De most, amikor legyintettél, eszedbejutott. Igaz?

– Igaz.

– Akkor mondd el.

– Marhaság.

– Nem baj, csak mondd.

– Egyszer sráckoromban egyedül mentem az országúton. A háború után történt
közvetlenül. Nagy szénásszekerek jöttek velem szembe. Magyar hadifoglyok ültek
rajta. Géppisztolyos katonák őrizték őket. És akkor a gomb...

– Miféle gomb?

– Mondom, hogy marhaság... mindegy... az egyik öreg magyar katona lesza-
kította a sapkarózsáját egy piros-fehér-zöld sávós gombot és odadohta elém.

– Naés?

– Nem mertem fölvenni. Félttem a katonáktól.

Kis ideig hallgattak, Lulu szeme nem látszott a szemüveg miatt, Éva hunyorgott.
A porhanyósarcú megint átkiabált az asztalok fölött:

– Szótlan vagy, mongol!

A fiú feléje fordította az arcát és elmosolyodott, de látszott rajta, hogy nem
figyel oda.

– Aztán másnap, meg utána hetekig kijártam oda a gombot keresni. Bőgve csúsz-
káltam a fűben, de sohasem lett meg.

– Aztán mi történt? – kérdezte Lulu.

– Semmi – válaszolta a fiú – semmi sem történt. Ezenkívül semmi.

Lulu egy darabig az ujjait vizsgálta, aztán azt kérdezte:

– Ezt miért mondtad el?

– Azt akartátok, mondjak magamról valami fontosat.

– S ez fontos volt?

– Igen, nagyon fontos volt – mondta Éva.

Lulu megrántotta a vállát.

– Nem vagytok normálisak!

– Jobb lesz, ha hazamegy – mondta a presszós nő a részegnek.

A részeg ott imbolygott a pult előtt, kezével néha nekitámaszkodott az üveglap-
nak, de csak egy pillanatra, mintha azt próbálgatná, meg tud-e állni támaszkodás
nélkül. Nem nagyon tudott.

– Persze – mondta a porhanyósarcú – hazamegy és szunyál egyet.

Barátságosan megveregette a részeg karját.

– Az én fiamnak kétsövű vadászpuskája van – mondta a részeg – idejön és
dirr-durr... végetek.

A mutatóujjával megcélozta a presszóban ülőket és kiabált: dirr-durr.

– Jézusmária, szíven talált – nevetett Lulu.

– Kétsövű vadászpuskája van... az én fiamnak...

– Meg egy részeges apja – mondta a porhanyósarcú. – Idejön a fia és dirr-durr
két akkora pofont leken magának, hogy arról koldul.

– Meglehet – mondta sokkal halkabban a részeg – dirr-durr, meglehet...

A nyitott ajtóban megjelent egy fiatalember. Jóképű srác volt – cernyakkendő-
viselt.

- Nem ez a fia, tater? – kérdezte a porhanyósarcú.
- A cérnanyakkendős sértődötten nézett körül, nem értette mi történik. Mindenki ránézett, a lányok is. Elnevelték magukat.
- Szia Petya – mondta Éva – nem is tudtuk, hogy kétcsövű vadászpuskád van.
- Miféle vadászpuska? ... Mit marhaskodtok!
- Az öreged mondta.
- Ez nem az én fiam – integetett büszkén a részeg – az én fiam egy vállas, bikaerős kölyök. Ilyen válla van.
- Mutatta a kezével, hogy milyen.
- Petya lebiggyesztette a száját és elfordult.
- Orfeumban kellene mutogatni azt a gyereket – csóválta a fejét a porhanyósarcú
- olyan válla van, mint egy bivalynak.
- Ahogy mondja – gesztikulált a részeg.
- Petya leült a lányok asztalához, a mongolarcúnak kicsit el kellett húznia a székét, hogy helyet adjon neki. Éva felé húzta.
- Lebögtél a vállaiddal – röhögött Lulu.
- Petyának széles válla volt, jókötésű kölyök – gondolta a mongolarcú.
- Ez itt Illés Ézsaiás, ő meg Petya – mondta Éva.
- A két fiú keztenyújtott kényszeredett mozdulattal.
- Megvan? – kérdezte Petya Évától.
- Éva bólintott.
- A srácok a Hangulatban lesznek, majd átmegyünk.
- Jenci is? – kérdezte Lulu.
- Jenci is – válaszolta Petya.
- Lányok kik lesznek? – kérdezte Éva.
- Lesznek.
- A mongolarcú kényelmetlenül érezte magát, fészkelődött a széken. Aztán intett a presszósónak.
- Fizetek.
- Te is eljöhetsz – mondta neki Lulu.
- Dehogy jöhet, nem jöhet! – mondta hirtelen Éva.
- A fiú fizetett s csak aztán kérdezte:
- Hova?
- Nem mindegy, hogy hova? – mondta Éva. – Jobb, ha nem jössz.
- Petya a fiúra nézett s kicsit fölényesen a tolakodónak kijáró visszautasítással mondta:
- Régi brancs, évek óta együtt vagyunk.
- De Éva nem megy – mondta a mongolarcú.
- Hogyhogy nem jön? Mi? Éva!
- Lehet, hogy nem megyek.
- Azt nem lehet. Kit húzunk elő helyetted?!
- Szóval helyettesíthetőnek tartasz?
- Alkalmankint, igen! – mondta gúnyosan Petya és Illés Ézsaiáshoz fordult: – Ti régóta ismeritek egymást?
- Persze, régóta.
- Marha régóta – mondta Lulu – most ült ide az asztalhoz.
- Mindegy – legyintett Petya – de te jössz?
- Naná – mondta Lulu.
- A porhanyósarcú felállt, odament a pulthoz és elindult kifelé. A mongolarcú széke mögött megállt, a vállára tette a kezét és azt kérdezte:
- Nem jössz?
- Még nem – válaszolta a fiú – kicsit még maradok.
- Na akkor szia!
- A fiú hosszan nézett utána és azt mondta:
- Kár, hogy elment.
- Miért kár? – kérdezte Éva.

– Csak. Nem tudom miért.
Petya fölállt, Évát nézte.
– Mi akkor megyünk.
Lulu igazgatta a haját, a cigarettáját a kezításkájába gyömöszölte.
– Szia.
Már az ajtóban voltak, mikor Éva hirtelen fölugrott.
– Várjatok, én is megyek.
Azok ketten megálltak, kifele bámult mind a kettő, nem szóltak semmit.
– Jobb, ha megyek – mondta a mongolarcúnak Éva.
Egy darabig állt előtte, nézte a fiú arcát, de az nem szólt egy szót sem. A lány megrántotta a vállát és elment.
A mongolarcú az asztalra könyökölt, mutatoujját végighúzgálta a fehér terítőbe szőtt kék vonalakon.
– Szabad? – mondta neki a presszósno.
Hátradőlt a széken. A presszósno lerázta a terítőről a hamut, az üres poharakat tálcára rakta. Mikor elment, a fiú nem dőlt előre, mert így éppen az arcába süttött a nap. Aztán fölállt és elment. A presszósno ellenségesen köszönt neki.
Egy óra múlva jött vissza Éva. Az ajtóban megállt, körülnézett, aztán odament a pulthoz.
– Egy duplát kérek.
– Nem ül le, Évike? – kérdezte a presszósno.
– Nem. Inkább állok.
A presszógép sistergett. Éva a keltsztahusú nő kövér kezét nézte, ahogy szorította a fekete fogantyút és piszkosszélú körme elkékvult a töredezett vörös lakk alatt.
– Ez a kerekarcú máskor is ide szokott járni?
– Nem, most láttam először – mondta.
Egy darabig nézték egymást a gép fölött, aztán a presszósno elfordította a fejét. Csak akkor szólalt meg újra, mikor a cukrokat rakta a csésze mellé:
– Már van ereje a napnak, Évike, vigyázni kell a szeplőkkel!
Barátságosan a lányra mosolygott és eléjetoalta a kávét.
– Igen – mondta Éva és végighúzta ujjait az orra tövén. Arra gondolt, hogy nemsokára kezdődik a strandidény s akkor majd zöld orgonalevelet ragaszt az orrára.

Bokros János

AKI DOLGOZIK

*Aki dolgozik, mint a gép
megkopik, aztán elszakad,
felszikiprázva lobbantja el
a legutolsó sugarat.*

*Vékonyan, mint a basznált penge,
s nyugodtan, mint az értelem,
köszörűkönek adja élet,
aztán eltörik fényesen.*

*De a henyélő sorsa mindig
természet-ellenes balál,
fölpuffad, mint a nyári bulla
és undorító, mint a nyál.*

*Még mozog, de már büzt okádik,
tengődik, foszlik, vegetál,
míg fönn a hollók, lenn a pondrók
lesik, lesik, hogy dög-e már.*

*Te dolgozz! Mindig vékonyabban,
de fényesebben tűnj elő!
Alkosson és formáljon egyre
a kalapács, a reszelő!*

*A sorsod, mint a gépeké,
legyen küzdelmes elkopás,
mely végül is a nyugodalmat
kívánja, mint a bosszú nász!*

Í D Ő B E N R E J L Ő V Á R O S O K

Ilyenkor ismeretlen városokba mennék. Derűs homlokú házakon
ragyogna épp a délelőtti nap.

Bogoznám tágas, virágos utcák rendszerét. A járókelők őszinte
és kíváncsi arca felém nyilana.

A házak előtt gyerekek játszanának. Egyik a járdán rajzolna
éppen képzelt tájakat.

E képzelt tájakon zajongva futna át a víg csapat
s nyugdíjasok csóválják ősz fejük a lombos fák alatt,
hogy lám az ifjúság s hogy ők mikor kis kölykök voltak még,
be más is volt az életük,

be nagyot változott a föld teremő éveik alatt . . .

Ilyenkor messzi városokba mennék, melyek vágyaim virágzó tág
mezőin nyílnak,

amelyek nincsenek és mégis intenek,

amelyek mint az ismert városok oly otthonosak s mégis ismer-
etlenek,

amelyek otthonosabbak az ismert városoknál s ismeretlenek –

Az ismeretlen városokba mennék, amelyek itt a városokban rej-
lenek,

és szólnék: im, e házak mind más városokkal terbesek,
csak tisztítsatok megkövült arcukról azt a sok lomot,

s mint régészeknek táruló romok
közül kinyílnak elmerült korok:

elénktárulnak majd e házsorok

unott,

kopott fala alól az időben rejlő városok!

T ó t h E n d r e

Á L M O S D O N , A K Ö L C S E Y - H Á Z B A N

Álmosdon a Kölcsey-házban
aludtam tegnap éjszaka
és beragyogott hozzám a hold
s az esthajnal szép csillaga.

Aludni akartam s valami
titkos izgalom nem hagyott, –
égő szemekkel, órákon át
csak néztem azt a csillagot.

S Őt is láttam az éjszakában:
a füstös gerendák alatt
le-fel járkál, míg nagy homlokán
csillagként ég a gondolat.

Csillagok jöttét leste Ő is,
– oly sötét volt a két haza.
Ragyogjon fel a szép szabadság
és az emberség csillaga.

Hol a csillag, mely harcba hívta
a Bocskai talpasait?
Ahol a szabadság elveszett,
a csillag is elbujdosik . . .

Szekér zörgött az éjszakában,
a csend, mint a seb, felszakadt,
s néztem, néztem az Ő szemével
Álmosdon a csillagokat.

Nádor Tamás

HÍVJATOK VÉGRE

Zokogtató, nevetető, viczorító
Soromra nincsen bocsánat:
Gyanakvó vagyok, mint a ketrec
Rácsához szokott vadállat.

Szétnézek reszketve, szimatolva:
Túl nagy a csönd, a szabadság.
Hol vannak most a gyáva mancsok,
Bökdőső csizmák, kény-uracskák?

Hol a fal? Új ez a végtelenség.
Hol vannak most a pimasz kölykök?
Fényszóró pásztáz homlokomban.
Várok. Már csaknem felüvöltök.

Szél fű, gally zizeg, járok, élek.
Nemcsak egy négyszög a nagyvilág.
Ne szánjatok, ne gúnyoljatok:
Rámront s elámit minden kis ág.

Ó nebéz, tiszta, drága öntudat,
Botladozok szent közegebben,
Édes testvérek hívjatok végre:
Eddig csak fel-le lépegettem.

Volt urak fiát, nyomorultat,
Hívjatok végre, szólítsatok.
Hozzá kell szokni még az éghez.
Alig hiszem, hogy ember vagyok.

ÉL EGY IDEGEN BÁTYÁM

Azt mondják: messze, nagyon messze
Él egy idegen bátyám.
Hozzám hasonló. Félek mégis:
Mi lenne, hogyba valahol
Meglátna, vagy ha látnám.

Jönne egy magas, lassú férj,
Jönne az úton szembe,
Megbotlanék vagy megbotolna,
Az is lehet, hogy fel se néznénk.
Mennék csak. Ő is menne.



Gadányi Jenő: Fiatalság (olaj)

IFJÚKOR A BELVÁROSBAN

(Részlet)

*Fordul az ég arnyékba. Hűl a föld.
Elfordulnak az évek.
Az ifjúság kerete őriz,
akár az örökélet.*

Fodor András: Az iskola udvara

Téli délutánokon, különösen karácsony előtt, sétaképpen kirakatokat néztünk. A Belváros főbb utcáit – a Váci utcát, a Koronaherceg (most Petőfi Sándor) utcát, a Kossuth Lajos utcát – és még másokat is, akkor ismertem meg. Korán sötétedett, hamarosan meggyújtották az utcai lámpákat – még sárgás fényű gázlámpák voltak – és kilágyították a kirakatokat. Ez utóbbiak a figyelmet így még inkább magukhoz vonták, a félhomályos utcán, a feljebb már sötétbe vesző házak között nem is volt számomra más látnivaló.

A kirakatokban egyik kedvenc látványom az ólomkatonás dobozoké volt. A katonákat kisebb-nagyobb, selyempapírral bélelt fekete kartondobozokban árulták: több sorba fektetve, akár a bonbonokat, mindegyik dobozban másfélét. A színes, változatos katonai egyenruhák éppen akkoriban, a háború idején kezdtek eltűnni; én még láttam nagy zöld tollforgós tábornokokat, pirosnadrágos, kék mentés huszárokat, lófarkos aranyozott csákójú tüzéreket, de mindinkább csak ólomkatonák alakjában éltek tovább, s a valóságban is játéknak bizonyultak. A valóság az volt például, hogy egyik pécsi nagybátyám: Jankovits Laci bácsi megjött a frontról tífusszal, ott ült nálunk egy vasárnap reggel a várószobában piszkos csukaszürke egyenruhában, borotvátlanul, becssett arccal, reszketett a láztól, – mi a közelébe se mehettünk, csak messziről néztük, integettünk neki, ő fáradtan intett vissza, majd elvitték onnan a kórházba. De a kirakatokban még pirosarcú, színes egyenruhájú ólomkatonák voltak, s más dolgok is, amik a külvilágból csapódtak le oda. Így Ferenc József gyászkeretes képe, halála után, úgyszólván minden kirakatban, még harisnyák, női alsóneműk között is, – majd az új király és királyné: Károly és Zita színes képe, koronával, a kis főhercegeké, prémes főveggel a fejükön. Ilyen képeket szereztem is és otthon nézegettem: mindnyájukat gyönyörűeknek láttam és a készülő koronázást felséges, színpompás ünnepségnek képzeltem. A koronázást meg is akartuk nézni a nevelőnővel, sokáig álltunk a Lánchíd előtt a tér szélén, szemergő esőben, a sorfalat álló gyér, fogyatkozó tömegben, – de nem jött semmi, átáztunk és hazamentünk. Később moziban láttam azt, amit elmulasztottam: a kezdetleges, homályos, sűrű filmen is esett az eső és mindenki – a király is, az ormótlan koronával a fején – furcsán, valószínűtlenül futkosott. Nagy csalódást éreztem, a király hirtelen maskarának, az egész talmi komédiának látszott.

A kirakatokban azonban minden más volt: sejtelmes, ígézetes. A kereskedők mindenféle módon igyekeztek a figyelmet felhívni; volt olyan kirakat, melynek üvegablakát belülről egy automata – fejét ide-oda ingató bajszos kínai – botjával a kezében ütemesen kocogtatta, voltak korongon körbe forgó, a kirakat mélyében eltűnő, majd dermedt arcukkal újra felbukkanó életnagyságú bábu ruhamodellek. Volt olyan órászület, melynek kirakatüvegén belül hatalmas óralap látszott mutatókkal, a mutatók jártak és mutatták a pontos időt, de szerkezetnek, vezetékeknek nyoma sem volt, – egy felirat szerint aranyórát nyerhetett, aki kitalálja, hogyan működik az óra. Ilyesmihöz, de sok más kirakathoz is naponta elmentünk. A játékkereskedések inkább a hűgomat vonzották babáikkal, babaszobáikkal, mindenféle kitömött állataikkal, engem azonban az optikusok – így a *Chmura* a Ferenciek terén, a *Klein Dezső* a Kecskeméti utcában, a *Calderoni és Tsa* a Váci utcában – mert ők árultak mindenféle látványos eszközöket, barométereket, de játékokat, így gőzgépeket, laterna magicát, moziberendezéseket is, legfőként pedig ők árulták a játékvasutakat. A vasút – vasúti sínek, kocsik, mozdonyok – révén folyt egybe bennem leginkább az otthon, a kirakatok világa és a valóságos, külső világ. S a vasút volt a legnagyobb szenvedélyem odabenn és odakinn is. Az izgalom már az árjegyzékekkel kezdődött: ezek vastag nyomtatott füzetek voltak, sok képpel, karácsony előtt a nagyobb üzletek adták ki és árulták őket. Akadt köztük olyan üzleté, áruházé is, melyet nem ismertem, mert messzebb volt; a körút vagy a Rákóczi út táján, amerre alig jártunk. Ilyen volt például az *Arkád bazár*, már a neve is vonzott, s az is, hogy nem tudtam, merre van, még inkább a vastag árjegyzéke, melyben rengeteg játék volt. Én az árjegyzékben nyomban a vasutakat kerestem, s találtam is bőven, képest: mindenféle vágókat, állomásépületeket, semaforokat, mozdonyokat, vagonokat. A kirakatokban is, az optikusoknál karácsony előtt sokasodtak a vasutak, voltak kisebbek, nagyobbak, körbe futó pályákkal, alagutakkal, hidakkal. Volt olyan kirakat, ahol többféle vo-

nat is járt körbe, keresztbe, – a vonatok is hátul a kirakat mélyén eltűntek, alagúton rohantak át, majd újra előbukkantak.

Mindezt azért is bámultam, mert a külvilágban is talán leginkább a vasút érdekelt, s mert igazi nagy vasutat – pályaudvart, gőzmozdonyt – csak hébe-hóba, elutazások alkalmával láthattam. Ezért kárpótlásként, a városban a villamosokban merültem el. A sínekben volt valami érzéki mód, titokzatosan vonzó, akár az alagútakban, a barlangokban is. Talán mert úgy sejtettem, hogy elvezetnek valahová, sőt mindenhová, hogy a villamos sinjei kapcsolatban vannak a vasúti sínekkel, ezek pedig egymással, túl a városon, sőt az országon is egészen a tengerig. Különösképpen vonzottak az elhagyatott, elrozsásodott sínek, amilyeneket néha felfedezhettem a városban, nem nyugodtam, míg ki nem találtam, honnan erednek, hová vezetnek. Volt olyan villamosvonal, mint a 2-esé, mely ide-oda tekergett a Teréz- és az Erzsébetváros szűk utcáiban, egyik nagy vágyam volt egyszer ezen villamos volt, kétféle társaság. Én addig néztem, figyeltem a kocsikat, míg valamennyiről nem tudtam, merre jár, s míg meg nem különböztettem valamennyi kocsiját, a pótkocsikat is, pedig volt mind a sárgából, mind a barnából tíz-húsz-féle, alig észrevehető különbségekkel. Könnyített ezen, hogy én is arcomat láttam a villamosok homlokoldalán: a barnáké többnyire mérges, a sárgáké inkább kedves volt. Nagy csalódást okozott, amikor egyszer éppen egy ilyen kedves arcú villamos gázolt el valakit az Irányi utcában, ott állt a csödület mögött, én pedig elveszítettem benne a bizalmamat. A szürke tehervillamosoktól pedig már kezdettől rettegtem, mert mint pincebogarak másztak végig a városon, ormótlan alakzatukkal, ijesztő arcukkal.

A villamosoknak tulajdoníthatom, hogy hamar, már kisgyerekkoromban áttekintésem volt a város szerkezetéről, legalább is a belső részekéről: a körutakról, a sugárutakról, – mert tudtam, hogy melyik villamos merre jár, nyomon követtem, s később térképeken is böngésztem a síneket. Sőt a Belváros maga is legelőbb a villamosok révén rajzolódott ki a tudatomban, hiszen – kis híjával – mindenünnen villamosvonalak kerítettek körül, melyeket ismertem. Ritkán ért a felfedezésnek olyan öröme egész gyerekkoromban, mint például akkor, amikor a földalatti villamos végállomásánál, az Állatkertnél megpillantottam a 17-es barna villamost, melyet jól ismertem a Belvárosból, s tudtam, hogy a Rákóczi úton kimegy éppen az Állatkertig, – úgy éreztem, hogy a dolgok a térben összefüggnek, rendben vannak, s méghozzá úgy, ahogyan elképzeltem.

Otthon egyre nagyobb arányú vasutazásba fogtam, s ezt a szenvedélyemet több szabadsággal élhettem ki, mint mást. Talán, mert ártalmatlan volt, vagy mert érezték benne az alkotó, a rendező ösztönt, sőt szenvedélyt, ami bennem első ízben így nyilatkozott meg. Minden karácsonyra kaptam vasutat – újabb síneket, mozdonyokat, kocsikat, – s az egyes karácsonyok sokáig úgy éltek emlékemben, úgy tartottam számon őket, hogy mikor milyen vasutat kaptam. A legelsőről, ami még a pesti nagyapáéknál volt, az Országház tér melletti nagy lakásukban, s ahol összejött az egész rokonság, – ma már a távolból csak nagy füst, zsvaj, egybenyitott szobák, sok felnőtt és gyerek homályos, összemosódó emléke él bennem, de élesen kiragogy belőle egy fényes kis kör, a játékvasút sínének köre, a szalon sarkában, amit egy kis mozdollyal és néhány kocsival kaptam, – ez volt a kezdet. Minden évben kaptam hozzá valamit, amit a karácsony előtti csatangolások, kirakatnézések közben a Belvárosban felfedeztem, vagy az árjegyzékekből kiböngésztem. Később már annyi sínem volt, hogy a gyerekszobában kirakva el sem férték. Ezért, vasárnap, ünnepnap, amikor nem volt rendelés, megengedték, hogy síneimet kiépíthessem az egész lakásban, az egybenyitott szobákban, ajtókon át, sőt éjszakára úgy hagyhattam őket. Így hát lakásunkat is tulajdonképpen a vasutam révén ismerhettem meg jobban, a végéig – a rendelő szélső faláig a vasutam vezetett. Egyik karácsonyra fogaskerekű vasutat kaptam. Mozdonya lassan mászott felfelé az állványokra helyezett, emelkedő pályán, s az én örömöm is vele tetőzött: átveztettem alatta a másik vasutat, elindítottam a rendelőből az egyiket, a hálósobából a másikat, kiszámítva, hogy egyszerre érjenek egymás alá, illetve fölé, – s ha ez sikerült, nagyon boldog voltam.

Az ünnepnapok azonban hamar elmúltak, ritkák is voltak, hétköznapiakon a gyerekszobára kellett korlátozni szenvedélyemet. Sőt, olykor még ez a lehetőség is megszűnt, mert büntetésből nem játszhattam a vasúttal, – a nevelőnők ugyanis felismerve, milyen nagy öröm ez nekem, szívesen büntettek azzal, hogy eltiltottak egy-két napra tőle. Egy ízben a büntetés egy hétig tartott, de én addig könyörögtem, míg a nevelő végre egy sánt engedélyezett és egyetlen kocsit, ezekkel játszhattam. Több örömem telt benne, mint egy egész pályaudvarban, és emlékezetesebb maradt sok nagyszabású vasutazásnál. Az építőköveimtől nem tiltottak el; kiszedtem közülük a laposakat, teleraktam a két sínszál közét és szegélyét velük, így olyan lett, mint a földbe mélyesztett villamos-sínek, vagy azok a vasúti sínek, amelyeket bemenni és eltűnni láttam a Fővármház kapujában. Az ilyen közvetbe ágyazott sínek, a beléjük mélyedő kerek a behatolás sejtelmes képzeteivel társultak és szinte érzéki örömet keltek bennem, és most ezt élhettem ki otthon a magam fabrikálta kis síndarabbal, az egyetlen kocsival. Órák hosszat tologattam fel-alá a két arasznyi darabon, különös kéjes érzéssel, ami ma is bennem él. Így vált ez a büntetés és némi enyhítése, ez a játék a kiszol-

gálatottságomnak, de egyben a leleményemnek is a bizonyosságává, az érzéki kielégülésnek és ugyanakkor a rabságomnak is mindmáig eleven emlékévé.

A kirakatoknak, a kirakatoktól fénylő belvárosi utcáknak az emlékét azért is nehéz elválasztanom az otthoni karácsonyesték és a rákövetkező ünnepnapok emlékeitől, mert mindazt, amit karácsonyra kaptam, és amivel utána az ünnepnapokon mohón játszottam, előzőleg a kirakatokban láttam, amit pedig a kirakatokban láttam, s nagyon kívántam, azt mindig a karácsonyfa alá képzeltem, s néha meg is kaptam. Sőt maguk a kirakatok is sokszor már ilyen karácsonyi kiállítások voltak, karácsonyfák, lámpafüzérek fénylettek bennük. A várakozás izgalmaihoz hozzátartozott a korai sötétedés, a késői világosodás is. Ez már a Mikulással kezdődött. Az ablakok közé tettük este a cipőinket. Hajnalban felébredve lestem a derengést, mely a szűk utcában még inkább késett, hogy megpillantsam, mi vár az ablakban. S amikor végre világosodni kezdett, a szemközti ház pirosas téglafala felderengett, ez a pirosas szín emlékezetemben összemosódik az ablakban felszejlő piros csizmákkal, a cipőinkbe helyezett pirosuló zacskókkal, a piros szalagokkal díszített virágcsokkal. Így hát a Mikulás ajándékai akkor még, a felkelés előtt, ott az ablakközben, köztöm és a város között voltak, míg később be nem kerültek. Még inkább karácsonykor, főleg közvetlenül előtte éreztem homályosan ilyesmit. Ez években még hittünk a Jézuskában, leveleket írtunk neki, s ezt a hitet fokozta az is, hogy elmentünk a karácsony előtti napokon a belvárosi templomba betlehemi jászolt nézni. Ez az öreg templom, a híd melletti mélyedésben, kopott falaival azért is meghitt, megszokott volt nekem, mert akkoriban műhelyek, üzletek tapadtak a falaihoz, és a mi cipészünk is ilyen műhelyben dolgozott, gyakran mentünk oda. S ez olyan természetesnek tűnt fel nekem, hogy inkább azon csodálkoztam, miért nincsenek más templomok körül is ilyen műhelyek. Ilyenkor a templomban sokan tolongtak, akár az utcán, maguk a templom hajói is olyanok voltak, mint az utcák, még a sötétbe vesző felső régiók is, lent pedig a megvilágított, körültolongott betlehemi jászolt olyan, mint a kirakatok, vagy otthon a karácsonyestén a kivilágított nappali szoba. Így hát a templom belsje szétvált a fényes és a sötét részre – akár kinn az utcák is – az otthonosra és az idegenre, mindez azonban ugyanakkor összemosódott. S különösen összemosódott a szenteste délutánján, szürkületkor, amikor már bezárták a nappali szoba ajtóit, ahol a karácsonyfa állt, mi pedig a gyerekszobából ki nem léphettünk. A szomszéd nappalihoz kis neszeket, papírok zizegését hallottuk; ilyenkor mindig az ólomkatonás dobozok selyempapírbélése jutott az eszembe, s az, hogy vajon milyen ólomkatonákat kapok. Úgy mondták, vagy csak képzeltek, hogy már a Jézus, vagy helyette az angyalok járnak ott, szállnak ki-be az ajtó, ablaknyílásokon, kulcslyukon. Kinézve a borongó, estébe hajló szűk utcára, a szemközti ház nagy sötétlő parkányára, néha még látni is véltem elsuhanó, szálldosó alakokat, de legalábbis úgy képzeltem, hogy ott az utca szűk légtérében, a szinte összeérő parkányok között, mint valami légi folyosón szállnak az ajándékokkal. Amikor besötétedett, végre megszólalt a csengettyű, s mi beléphettünk a karácsonyfa gyertyáinak, szípkázóinak fényétől féligmeddig, csaknem sejtelmesen megvilágított nappaliba. A nagy szobának a fától távolabb eső sarkaiban már félhomály volt, s így annál inkább izgatótt, hogy mi várhat még ott reám, mert azt, hogy mi van a fa alatt, féligmeddig már láthattam. Ámde nem mehettünk még oda megnézni, mert előbb énekelniünk kellett, a nevelőnő betanította német dalokat – az Oh Tannenbaum kezdetűt és másokat –, miközben próbáltam félszemmel jobban eligazodni a kiterített ajándékok között. Talán leginkább ezek a karácsonyesti megbolászások az okai annak – a sok más hasonló mellett –, hogy később sem tudtam örömeimnek, ajándékaimnak, meglepetéseimnek azonnal, felszabadultan átadni magamat, hanem inkább megriadtam, vártam –, valami olyan homályos érzéssel, hogy ezért még valamit tennem, ezt még előtte valamivel meg kell szolgálnom kell.

A kirakatnézés, a kivilágított belvárosi kirakatsorok hát a karácsony várásához tartoztak, az őszies, sötétedő késő délutánokhoz, – utána már nem is néztük őket, otthon játszottunk a kapott új játékokkal, vagy pedig szánkázni mentünk a Duna-partra, néha messzebb, a Gellérthegyre, hógolyóztunk. Az üzletek, kirakatok hosszú időre elveszítették varázsukat. Egyszer így később a Rákóczi úton jártunk, talán valami elintézni való miatt, amikor a nevelőnő befordult velem egy mellékutcába, s rám szólt, nézzek fel, mi van ott. Pontosan emlékszem a helyre, a házra: sarokház előtt álltunk, a Dohány utca és a Síp utca találkozásánál. Félkörös sarkán fehér oszlopok voltak, közöttük íveg, s fölöttük egy ugyancsak félkörös parkányfélén nagy betűkkel a felirat: ÁRKÁD BAZÁR. A karácsony előtti kirakatnéző, árjegyzékböngésző, ajándékváró hangulatban oly rejtelmessé, képzeletemben valóságos keleti kincses barlanggá nőtt Árkád hazár, ahová annyiszor kértem, hogy menjünk, de nem mentünk, s nem is tudtam, merre van. Most itt volt, valami csodaként fehérlett, s én megzavarodva álltam. Azért voltam megzavarodva, mert most mégsem láttam többet benne egy közönséges, nagy, új saroküzletnél.

Így múlt el később, hamarosan a karácsonyok, a karácsonyvárás hangulata is, amikor megtudtam, hogy nem a Jézuska hozza a karácsonyfát, az ajándékokat. Ezt a nevelőnő mondta meg nekem, eléggé váratlanul. Akkor tizedik évemben voltam. Éppen a belvárosi templomból jöttünk, – a cipésztől, vagy a betlehemi jásztól, talán mindkettőtől, talán valamit a Jézuskára vonatko-

zóna kérdeztem, – amikor megmondta az igazat, hozzátéve, hogy nagy fiú vagyok már és nem hihetek el ilyen kisgyermeknek való dolgokat. A templom, a betlehemi jászol, a karácsony hangulata nyomban elszállt belőlem. S vele együtt akkor a sejtelmes légkör is, a várakozás légköre a sötétedő utcákban. Később azonban úgy éreztem, s ma is úgy érzem, hogy ezekből az évekből talán leginkább ez maradt meg, s a Belvároshoz – szűk utcáihoz, összehajló párkányaihoz, sötétlő házaihoz – képzeletemben örökre hozzátapadt.

* * *

Valamikor Balatonföldváron nyaraltunk, ott még dajkánk volt. Később azonban, éppen azóta, hogy nevelőnőt kaptunk, hegyek között, kisebb fürdőhelyeken töltöttük a nyarat, minden évben másutt. Akkor az ország még nagy volt és éppen az azóta levált részekben bővelkedett nekünk való kisebb fürdőhelyekben. Az ilyen ismeretlen kis helyeket bizonyára a kiterjedt rokonság ajánlotta nekünk. De az is lehet, hogy szüleim abban a keményfődeles könyvben fedezték fel őket, ami a városzobában az asztalon hevert, más albumok, folyóiratok között. Ez a könyv az akkori ország összes fürdőhelyeinek leírását, adatait tartalmazta, sok képpel. Később sajnos elveszett. Már akkor gyakran böngésztem benne a képeket; a szökökutas kis fürdőparkok, a gyógyforrások, a hegyi jellegű, nagy tetős, sok erkélyes, favázas épületek képt. Furcsa nevű fürdőhelyek is voltak köztük, mint például Stósz fürdő, Mehádia, vagy Korytniczka. Gondolom, legtöbbször ezeknek a kis fürdőknek a környékét, a megyét szolgálta, vagy valamelyik kis várost, ahová tartozott. Mi is többnyire ilyenekre mentünk: így egyik évben Lőcséfűdredre, mely Lőcse mellett volt, kocsihajtásnyira, egy másik évben Rozsnyófűdredre, ahonnan a városba be lehetett sétálni. Voltunk Fenyőházán is, ez már nagyobb szabású fürdőhely volt az Alacsony-Tátrában, meg Menyházán, Arad megyében.

Az elutazás izgalmakkal járt: egy nagy család útrakelése nevelőnővel, az egyik cseléddel, rengeteg poggyással, egy-két hónapra. Apám a másik cseléddel otthon maradt, a nyárra rolettákkal elsötétített lakásban, ahol a szőnyeget felfedték, gondosan bebugyolálták nagy göngyölegekbe, a foteleket, székeket vászonhuzattal behúzták. A huzatoknak jelük és számuk volt, hogy pontosan a helyükre kerüljenek. Apám csak látogatni jött minket; nyaralni többnyire Pécsre ment a családjához, meg a Balatonra. Igazában dunántúli ember maradt, míg anyám és rokonsága felvidéki volt. Így utólag gondolom, apám talán élvezte is a kissé csendesebb, szabadabb nyári életet, a Dunauszodába járt, hová később én is jártam –, e nagy faalkotmányt évről évre éppen az Irányi utca végében kötötték ki – esténként pedig vendéglőben vacsorázott a barátaival.

Az elutazás azzal kezdődött, hogy már napokkal előbb óriási, pántos utazóládákat, kofferoakat hoztak le a padlásról, ezeket csak ilyenkor láttam, s bepakolták a fél konyhafelszerelést, az ágyneműt. A ládákat feladták, egy Rózsa úr nevű szállító jött értük évről évre. Az elutazás napján az ebédelőben állt csoportban a kézipoggyász: bőröndök, kosarak, málhák, s díszkét, ráadásként anyám nagy, kerek kalapdoboz, meg egy hosszú, zöldes vászonhuzatú tok, melyben ernyők voltak. Anyám fátyolós kalapban, porköpenyben várakozott, s ilyenkor ő is izgatottnak látszott, egyébként mindig nyugodt volt. Végre jelentették, hogy megjöttek a kocsik, és ekkor anyám minden alkalommal megkérdezte: – Egyfogatukat hoztak? – Akkor nem értettem, de utólag gondolom, azért kérdezte, mert apám – talán orvostanári tekintélye miatt – kétfogatún, „fiákeren” járt, míg anyám takarékoskodott, a nagy háztartás egyensúlya rajta nyugodott. Csakugyan mindig két egyfogatú, „konflis” jött, felpakoltunk és elindultunk le a lépcsőn. Mi gyerekek, legszívesebben rohantunk, zúdultunk volna le a lépcsőn, ki a házból, a városból, de visszafogtak, – együtt kellett lemennünk csendben, a kapu előtt várakozó, az utolsó lépcsőfordulóból már látszó kocsikhoz.

Annak ellenére, hogy az elutazások legfőbb izgalma, érdekessége éppen a vasút – a pályaudvarok, mozdonyok, vagonok látványa volt, az első vasúti utazásoknak mégis nyoma veszett tudatomban. Arra, hogy vonaton, fülkében ülök, legelőször hatéves koromból emlékszem. Erre is talán azért, mert kivételesen éjjel utaztunk; a háború kitörésekor, a határhoz közel lévő, veszélyeztetett Fenyőházáról a nyár közepén hirtelen haza kellett jönnünk. Bátyám fenn feküdt a csomagtartó hálóban, ahol én szerettem volna, de nem engedtek, grimaszokat vágott nekem, és valójában ezért is maradt az egész emlékezetes. A pályaudvarok éjjeli hangulata azonban akkor ivódott mélyen belém. Ruttkán sokáig álltunk, kinézve az ablakon, mást, mint a csillagok eget, sötétlő vagonokat, s a vasutasok kis imbolygó lámpáit nem lehetett látni –, sípjakkal ciripeltek hozzá, mint a tücskök, az álló mozdonyok kitartóan, egyenletesen pöffentek, olykor nagyot füttyentettek, a vagonok tolatás közben egymásnak koccantak, a vasútállomás jelzőcsengője szinte állandóan cincogott. Ruttká, – ez a név és ez a nagy állomás ott távol, a határ felé, a Kárpátok alján ma is egy nagyobb, tágabb világot, az akkori országot jelképezi nekem.

Legelső élményeim az elutazásokról inkább a vasúthoz menés és a vasútról megérkezéshez fűződnek. Így például szinte fényképszerűen él bennem egy kép: nyitott konflison megyünk; én a kis ülésen, arccal hátrafelé ülök, mögöttünk jön a második konflis, a dada integet onnan nekem,

felfelé megyünk valahol a városban. Később gondolkodtam, hol járhattunk, hiszen a pályaudvarokhoz menet nincsenek emelkedő utcák, sőt Pesten egyáltalán nincsenek ilyenek – majd hirtelen ráismertem: Budán, a Mészáros utcában, a Krisztina tér felől kocoghattunk felfelé kapaszkodva az emelkedésben, a Déli vasúthoz menet, amikor még Balatonföldváron töltöttük a nyarakat. És ekkor ráismertem magamban az utca képére is, vagy talán a későbbi ismert, és a hajdani még csak sejtett kép ekkor folyt össze? Ma már azonban így látom, a Krisztina téri templom sárga falához hozzálátom az integető dadát, – s vajon mi mindent lát az ember magában sok-sok év után ily rétegezten, ílmódon egymásra rakódott képekből?

Lőcsére, Rozsnyóra, Fenyőházára megérkezve többnyire kétlovas hintó várt, s engem, kérésre a bakra ültettek, hogy jobban lássak. Nyomban feltűnt a táj másszerűsége, azokhoz a tájakhoz képest, amiket addig ismerhettem vagy elinduláskor a vonatból láttam: a nagy hegyek, az erdős, másszínű vidék, a sok és többféle – sötétebb, világosabb – zöld, a nedves rétek, a sok szénaboglya, a patakok, de leginkább feltűntek lakói, a „tótok”. A falusi lakosság akkor még népviseletben járt, a férfiak is színes ujjasokban, furcsa alakú fekete kalapban, az arcuk piros volt, a hajuk kis varkocsba fonva. Alázatosan köszöngettek, érthetetlen nyelven beszéltek, s szóltak hozzánk, hozzám is. Eleinte féltem, de megnyugodtam, amikor láttam, hogy anyám beszél velük, leánykora óta tudott keveset a nyelvükön. Utóbb mesélték, hogy első megérkezésünkkor a felvidékre, megkérdeztem, itt a lovak is tótok-e. Mert egyedül a lovak voltak ugyanolyanok, mint otthon, minden egyéb – a táj, a nép, a levegő – más volt.

Hamarosan megéreztem ugyanis a más szagot – ezt az éles, kissé édeskés, de tiszta szagot, áttetsző vízü, csobogó patakok mentén, fényfoltos tisztásokon, suhogó erdők mélyén. Talán azért is jártunk ilyen helyekre nyaralni a Balaton után, mert az orvosi felfogás váltakozott: hol a Balatont, hol a hegyi levegőt tartották jó hatásúnak a gyerekek számára. Nekem ez volt a jobb. Erdőben sohasem féltem, holott sok mindentől féltem akkoriban, – mintha itt elememben lettem volna. Igaz, többnyire nagy fákból álló szálerdők voltak, ahová gyakran besütött a nap, legalábbis fenn áttetszett a fénye, a fák között nagy távolságok voltak, és sárgálló avar, – az erdő mélye csaknem hatalmas, csendes, jöszagú oszlopcsarnoknak látszott. Akkori festegetéseim során a másik kedvenc témám volt erdőt festeni: a levelek sűrűje, a fatörzsek redői, az avar sárgásbarna foltjai izgattak leginkább, de – különösen az avart – képtelen voltam színeimből jól kikeverni, lefesteni, – s ez fő oka volt annak, hogy hamarosan elment a kedvem a festéstől.

Ezek a kis fürdőhelyek lényegében mind egyformák voltak. Középmagas, erdőborította hegyek között, a völgyben, tisztásokon, patak, gyógyforrás közelében néhány ház csoportosult – amilyenek abban a fürdőprospektusban voltak – nagy tetős, sok erkélyes, famellvédes házak, köztük egy-két nagyobb – szálloda, penzió –, a többi kisebb, villaszerű. Külön épületben az étterem, a fürdő, köztük kis park, bukszusokkal, virágágyakkal, közvetlenül a házak mögött pedig már az erdő. Itt ugyanolyan rendben éltünk, mint otthon, a nevelőnő felügyeletével, – délelőtt, délután ételtünk, ebéd után aludtunk. Sőt még nagyobb rendben, mert meghatározott időben kellett az étterembe menni reggelizni, ebédelni, uzsonnázni. Az étteremben az ebédnél és a vacsoránál cigányszene szólt. Voltak olyan helyek is – mint éppen Lőcsefüreden –, ahol az étkezésekhez harangoztak: a kis harang ott függött az étterem épülete mellett egy állványon. Én az első napok egyikén megkongattam délelőtt, amiből riadalom tármadt, s nagyon kikaptam, idegenektől is. S itt a fürdőhelyeken általában még többször kaptam ki, mert talán nyugtalanabb voltam a szabad természet közelében, viszont jobban szem előtt voltunk, idegenek között laktunk, étkeztünk. Ezért hát folyton böködtek, püsszegték és nagy szégyen volt, ha – mint a harang megkongatása miatt is –, mások, idegenek ránk szóltak, valamit kifogásoltak. Különösen az étkezéseknél kellett nagyon vigyáznunk, mert a vendégek egymást figyelték. Egyszer mégis a felnőttek példaadásának áldozata lettem. Egyedül küldtek uzsonnázni, mert a többieket valami akadályozta, s rendelnem amúgy sem kellett, ugyanazt kaptunk naponta: kakaót vagy kávét kiflivel. Leültem a helyemre, és ahogyan másoktól hallottam, elkiáltottam magamat: – Pincér! – A pincér kihozta a kakaót, s ott maradt állva mellettem. A kakaó keserű volt. Mondtam neki, mire így szólt: – Majd ha a fiatalúr azt mondja, kérem, akkor kap cukrot is.

A városokból akkor keveset láttam. Egész Lőcséről csak egy kertre emlékszem, ahol színes fénylő golyók voltak a virágok között. Mégis, amikor sokkal később arra jártam és Lőcsét a távolból megpillantottam a szépei tájban – a város sötétlő összemarkolt tömegét, tornyaival –, hirtelen ráeszméltem, ezt már láttam valamikor. De – ami a fontosabb –, nemcsak láttam, hanem a város fogalmáról, térbeli mivoltáról, vizuális értelemben ez a kép élhetett azóta is bennem, – a mesés könyvek, az illusztrációk tornyos városai mögött a valóság nekem talán már azóta Lőcse volt. Budapestnek nem láthattam ilyen külső képét, nem érzékelhettem határait, hiszen a széle még a Gellérthegyről nézve is párás messzeségekbe veszett, – Budapestnek csak a közepét láthattam egybe a Duna-parton. Pécsét pedig, ahová már kisgyerek korom óta mentünk, nem lehetett úgy látni, mint Lőcsét, hanem csak felülről, amint leereszkedik a Mecsekről, vagy megérkezve a vasút felől. Lőcse lehetett hát az első s igazi város, amit egybe láttam kívülről, a tájban, mint valami

határozottan körvonalazott tárgyat, mint egy bútordarabot a lakásban, mégis homályosan, sejtelenesen.

Rozsnyó – talán ilyen jellegzetes külső látkép hiányában – teljesen elmosódik emlékezetemben –, csak egy toronyra és nagy gyümölcsös kertekre emlékszem a város belsejében, mert minden rokonunk, ismerősünk kertes házban lakott. E tájról valami más él bennem elevenen. A vonat nyári alkonyatkor Rozsnyó felé közeledett egy tágas völgyben, köröskörül elnyúló alakú hegyek kékeltek, idébb sötétzöld mezők és sárgás szántóföldek váltakoztak, – amikor az ablak keretezte kép szélén feltűnt egy világoszöld kis halom, s rajta, vele egybenőve, egy vár: a várfalakon hozzájuk nőtt épületek, az épületeken kis ablakok. A lebukó nap aranszínben fürdette ezt a varázslatos kis halmot, s rajta a várat, mely a vonat haladtával lassan a kép közepébe került. Így látványa olyan volt, mint a játékváraké a kirakatokban, karácsony előtt, mégis több. A többlet azonban nemcsak a valóságos voltából származott, hanem abból, hogy kétoldalt és mögötte hegyek övezték – a vár, Krasznahorka vára, mint valami előőrs előttük állt – s ezek a hegyek adták meg a várnak máig felejthetetlen térbeli helyét, alakját, tiszta formáját, – alkotás volta tulajdonképpen így vált oly érthetővé. A vonat ide-oda kanyargott, a tájnak új és új változatai tűntek fel, már látszott Rozsnyó és leszálláshoz kellett készülődni, de én csak ezt a fénylő várat bámultam megigézve, mely változatlanul távol maradt, a kép gyújtópontjában, akár a Hold, – mindaddig, amíg egy kanyarulatban, vagy talán megérkezésünkkor a fáktól, az állomás épületeitől végleg el nem tűnt.

Arad olyannak látszott akkor nekem, mint Budapest: – forgalmas, széles fasoros főutca, nagy házak, mást bizonyára nem is mutattak belőle. Nagybátyámék, Guszti bácsiék éltek akkor ott, és ők is nagy, fővárosias házban laktak, az Arad–Csanádi Egyesült Vasutak – az ACSEV – többfrontos, háromemeletes „palotá”-jában, a város kellős közepén. Guszti bácsi ennek a társaságnak volt a vezérigazgatója. Ők nyaraltak rendszeresen Menyházán, s most minket is hívtak oda. Aradról tovább az ACSEV egyik vonalán utaztunk, s méghozzá Guszti bácsi szalonkocsiján, együtt a két család, sőt ezúttal velünk jöttek és mindvégig velünk nyaraltak a pesti nagyapámék is. A szalonkocsi a vonat végéhez csatolt kilátókocsi volt, két nagy helyiséggel és hátul, a kocsi homlokoldalán egy nagy kilátóablakkal. Persze ott ültem és bámultam. Lapályos tájban haladtunk, távol látszott a világosi síkság, s mögötte az aradhegységi börtérő hegyek. A sínek talpfái gyorsan peregtek ki a kocsi alól, távolodtak, a sínszálak szüntelenül szűkültek hátrafelé, s vasutasok – örök, állomásfőnökök – az igazgatói kocsinak szalutáltak. Így hát izgalmamát a látvány érdekessége, az utazás újszerűsége mellett még kiváltságos helyzetünk tudata is fokozta. Pedig Guszti bácsinak ez csak a kis szalonkocsija volt, volt állítólag egy nagy is, de ezt nem láttam; csak hallottam, hogy azzal utaznak Budapestre, hozzákapcsolhatják a gyorsvonatokhoz, talán még az Orient expresszhez is.

A szalonkocsival Borossebesig utaztunk, ott keskenyvágányú vasútra kellett átszállni, mely Menyháza fürdőhöz vitt. A vonatnak kis zöld, oldalt nyitott vagonjai voltak, padokkal, és apró nagykéményű mozdony – az egész olyan volt, mintha a játékvasutat elevenedett volna meg. A pálya felfelé vitt, egyre nagyobb hegyek közé, egyre szűkebb völgyekbe, kis patakok mentén, várak alatt. A vonat szüntelenül kanyargott, a mozdony nagyokat sípolt. Sötét volt már, amikor megérkeztünk. Amde másnap és nappal se volt itt sok látnivaló, Menyháza, ígéretes neve ellenére talán a legigénytelenebb volt valamennyi fürdőhely közül, ahol jártunk. Mégis, a legemlékezetesebb maradt nekem, a kisvasút miatt. Arra a vékony, keskeny sínparra, a két sínzálra felfűződött nemcsak a fürdőhely élete, hanem az egész vidéké, a falvaké, a távolabbi bányáké, az erdők is. Itt „oláhok” éltek – Menyházának is volt román neve –, ők is színes népviseletben jártak, de másban, mint a „tótok”, maguk a lakosok is mások voltak: fekete hajúak, barna bőrrűk, villogó szeműk, a férfiak vad képűk, szinte ijesztőek. A kis vasúti kocsi jórészt velük teltek meg. Személyvonat naponta egyszer jött és ment végig a fürdőhelyen – a pálya éppen kettészelte, az állomás a fürdőhely közepén volt, – s vonatok érkezése, indulása fő eseményszámhá ment. A mozdonyoknak itt nevük volt, ez oldalt, kis réztáblán ragyogott: az egyiké *Lajos*, a másiké *József*, a harmadiké pedig – és én ezt szerettem leginkább – *Krisztina*. Ezek a nevek meg személyesítették a vonatokat, akár a hajókat, találgattuk, melyik jön ma, melyik ment tegnap.

A személyvonat érkezésével, indulásával azonban nem ért véget a vasút élete. Gyakran jöttek, mentek tehervonatok is, sőt a lejtős pályán nemegyszer gurultak lefelé kocsik mozdony nélkül, csupán fékezővel, – gyorsan gurultak végig a fürdőhelyen, a mellette lévő kis falun, a főutcaán. Fát vittek, érceket, szenet. Ugyanilyenek hozták le a fát az erdőből, de még vékonyabb, keskenyebb sínparon, ehhez a nagyobb vasúthoz, egy átrakó állomáshoz, mely a fürdőhely közelében volt. Lovak vontatták fel a kis üres kocsikat a hegyek közé, fenn megrakták őket, s a megrakott kocsik egyenként nagy dübörgéssel, a rajtuk álló fékezők kiáltozásával gurultak, szinte zúdultak lefelé, felverték az erdő csendjét, harsány visszhangokat keltettek. Az erdőben gyakran sétáltunk, s itt nemegyszer ért az a gyönyörűség, hogy váratlanul sínekre bukkantam, ilyenkor fűleltem: hallom-e az alázóduló kocsik dübörgését, érzem-e a sín vasán a remegést. Voltak el-

hagyott, elrozsásodott, fűvel benőtt sínárok is, melyek eltűntek az erdő titokzatos mélyében. Ez a vidék tele volt kisebb-nagyobb bányákkal, a közelben nagy antimónbánya s feldolgozó üzem volt, a vasút, melyen érkeztünk, odáig vitt, – s voltak az erdő mélyén is elhagyott bányauregek, öreg öntődéák, huták. Ezek a kis erdei sínek is olykor ilyenekhez vezettek, bementek a földből kitorkolló fekete, fával keretezett nyílásokon, egykori tárnákba. Borzongva lestem be az ilyenekbe: az erdő, az alagutak, a sínek együttes látványa, titokzatossága egyesítette számomra az ősi lét és az emberi civilizáció rejtelmét. Ilyen távolabbi helyekre nagyapámmal jártam, – a nevelőnő nagyobb sétákra nem szívesen vállalkozott, – nagyapa pedig nagy sétáló, természetbarát volt, – s értett is ilyesmire, hiszen egy emberöltőn át az ország legnagyobb vasipari vállalatát igazgatta. Akkor már nyugdíjban volt. Elmagyarázta nekem a bányák eredetét, kapcsolatait a külvilággal, mutogatta a fákat, hogy melyik milyen, mire jó, s szívesen üldögélt velem, megpihenni az erdő mélyén, ahol teljes csend volt, s a fák sűrűjében nem látszott emberi nyom, csak olykor ezek az elhagyott tárnák, huták, elrozsásodott, gaz benőtt sínek.

Ha ma a felvidékre, Erdélyre gondolok, az akkori Magyarországra, akkor hozzátársul benem ezeknek az erdőknek, bányáknak, vasutaknak a képe, s a vadászkalapos, fehér körszakállas nagyapámé, amint ott ül az erdőben egy fatönkön, a sétatőléjé, amivel nekem mutogatott –, s aki ebből élt, gazdagodott – az ércekből, az erdőkől, a vasutakból. És kirajzolódik bennem halványan az akkori Magyarország képe, a Kárpátok övezte nagy országé, melynek jellegzetes, éppen egy hasadó M betűre emlékeztető alakját láthattam könyveimben, kirakatokban, térképeken, – s tulajdonképpen leginkább éppen a vasutak révén, ezeknek a nyaralásoknak a révén kaphattam képet róla, akárcsak Budapestről a séták és a villamosok révén. Hiszen volt valami hasonló Budapesten a főutaknak a Belvároshoz tartó sugaras hálójában, ahol a villamosok jártak, a vasutaknak országsszerű Budapest felé tartó hálójához, s én úgy éreztem, hogy mi ott az Egyetem utcában, a Keleti pályaudvar felől bevezető Rákóczi út végében valahogyan ennek a kettős hálóznak a kellős közelében lakunk, élünk, akár egy pókháló közepén. A vasutak pedig azért rajzolták ki előttem az akkori országot, mert vonalai elvezettek mindenhová, a fővonalakról mellékvonalak ágaztak le, s ezekről még kisebb, keskeny vágányú vasutak, he a hegyek közé – mint itt Menyházán is, melyek az erdők, a bányák kincseit vitték a nagyobb vasutak felé, akár az emberi testben az érrendszer, a hajszál- és a vivő-, ütőerek. A vasutak – melyeknek piros vonalait szintén böngésztem a térképeken – vittek el bennünket Lőcsére, Ruttkára, Rozsnyóra, Aradra, ahol rokokók éltek, elvittek az ország széléig, a nagy hegyekig, s így képzeletben – a nyaralások jövőtáblából pedig a valóságban is – szinte úgy tapogattam ki a határokat, e térség határait, mint egykor, még kisebb koromban a gyerekszobánk, majd játékvonattal a lakás, a rendelő falait. Ennek a halványan kirajzolódó, vasutakkal crezett országfoltnak a közepén keményebben, valóságosabban sötétlett Budapest – a térképek is így mutatták –, és ennek is közepében a Belváros, ahová minden út – vasút, villamos tartott, ami az egészet egybefogta, hiszen a vonatok mind ideig jöttek, ide hozták a vasat, a szemet, a fát, az embereket. Hatalmas mozdonyok-vonta vonatokon hozták, amelyek bejöttek szinte a város közepéig, a körútig, a Rákóczi útig, a nagy pályaudvarok üvegkirakatába, ahol úgy szerettem bámulni a vonatokat, – akár az üzletek kirakatában a játékokat, még az üres síneket, végükben a bakokat is, hiszen az ország végződött rajtuk, vagy kezdődött ott velük.

S mindez éppen akkorra vált így teljessé, egészzé az ébredező tudatomban, amikor szét is hullt. Menyházán 1918-ban nyaraltunk. Útközben és ott is sok katonát láttam, fél füllel mindig a háborúról hallottam. A kakaót gyakran vizezve kaptuk, a kenyér mind barnább lett. Apámért – aki ott is meglátogatott bennünket, méghozzá ezredorvosi egyenruhában –, egyszer német tiszték jöttek, s elgurultak vele egy hajtányon lefelé, súlyos beteg társukhoz vitték. Hazafelé utazunkban az aradi állomáson Gusztai bácsi társaságában órákhozsat vártunk, katonavonatok jöttek, mentek, s a brassói gyors késett; csak éjfél tájban, több órák késéssel indulhattunk útnak. A hálókocsin helyet is csak Gusztai bácsi intézkedéseire kaphattunk –, anyám azonban egész éjjel a folyosón virrasztott, mert a hálókocsi tele volt poloskával. Így hát valamiféle bomlást, bajt én is érezhettem. Majd megérkeztünk haza. Ez a hazatérés minden nyaralás után sajátságos érzéssel töltött el; a város, a régen látott ismerős utcák, villamosok, a széles Rákóczi út nagy forgalma, a már keskenyebb Kossuth Lajos utcáé és a végén a még keskenyebb Egyetem utcáé, amelynek elkanyarodó, keskeny öblébe bepillantva, a homorú oldalon már messziről jól lehetett látni a mi házunkat – majd a sötét kapualj, a lift, a lakás a felszedett szőnyegekkel, a behúzott bútorokkal. Itt a lakásban most egyszerre minden zajosnak és sötétnek tűnt fel, sőt rossz szagúnak is az erdők után, a szemközti ház még közelebbnek látszott, a kocsik robogása lentől a nyitott ablakon át még jobban hallatszott. A bútorhuzatok átható naftalin szagot árasztottak. Kicsomagoltunk, majd elkezdte a nagytakarítást, s kezdődött újra az egész évi, megrendszabályozott belvárosi élet. De most, Menyháza után ez nem egészen így történt. Szüleim és a felnőttek is talán csak sejtették, hogy egy korszaknak vége. Én még csak nem is sejtettem. Pedig ezután már minden – orthon is, a városban is – más, egészen más lett.

(1962)

DE ÉGETT SZÜNTELEN...

Akkoriban, tudod, kibúlt csebókba jártunk.
 Kívül a városban, ahol rozsdás sorompók
 rőt sodronyai közt vak mozdonyok dörögtek
 s a nyomós kutakon úgy csöpögött a kék víz,
 mint őszevi esők, vékonyan s szomorúan.
 A kocsmagrádicson fáradt sugár derengett
 s belül a kancsal székek ikszei meredeztek.
 Langyos volt itt a sör, a bor meleg s a zöld szesz
 beleragadt a csorba, törtfényű poharakba.
 A rosszújjú csapos minden forintot sandán
 megforgatott, a címer rajzát keresve rajtuk
 s kétszer is meggondolta, hogy mennyit adjon vissza.
 De mi e rosszágú zugokba bujva, mégis
 könnyű és boldogító tiszta csodákra vágytunk.
 Valami úrinő hagybatta rád a barna
 krokodil ridikült, vele kaptalak téged
 s e vad városnegyed így gyöngült szelidebbé.
 Holdszínű melleden kellett nyugodnom akkor.
 Én, örök éhező, hogy töltekeztem véled!
 Hallgattad szavaim s tudtam semmit se hallasz
 s elbagylak – úgybiszem – már ért bennem a szándék.
 Mert pompás, iszonyú sorsot szántam magamnak.
 Ujra fordult az év s vágyaim elakadtak,
 de égett szüntelen a mohóság szívemben.
 Add, e bajdani kocsmát, hogy el tudjam feledni
 álmatag magamat, sóvár ujjaid ízét!
 Mért bajszol untalan a régi gyönyörűség
 sorsom ellen, ami betelik majd keményen?
 Hogy csontom se lehet enyém, tied, de közkinccs,
 mert ami gazdagság van, az az én gazdagságom
 s minden szenvedés kínját lassan magamba vettem.
 Föltünbetsz – ragyogó villám – emlékeimben,
 de leszakadtál rólam, legsúlyosabb kölöncöm.
 Egy kocsmá mocsarába, egy városszéli padra.
 Hült kő, lidérc, az új nap fényeivel bevonva.

HÉT SOR

Döbbenetes az öröm kényszere!
 Hogy látok, érzek mindent, ami jó volt
 s csak fénylik egyre,
 mindig ragyogóbban
 a mai szép
 s a boldog tegnapi:
 ó, csak ezt tudjam jól elmondani!

Albert Zsuzsa

KÜLVÁROS

*A világ kitárja kalitkáját
és tollafosztott madarak
tipegnek hunyorogva,
szárnyukat emelgetik,
mereven.
Tág, tág a levegő,
a föld piros almája
zuban a felbők fölé.
Este. Nyílnak a kapuk nyikorogva, lassan,
a hüvös sötét megcsapja homlokukat.
Füst kanyarog,
a kémény
vékonyan csorgatja égnek a kormot,
hallgatag kerítésen
lépked a végtelen gondolat,
széttárt karokkal, tűnődve,
hova lettek a szárnyas madarak
s ezek a korcsok itt mifélek.
Kitágul az éj,
a városszéli sínek alatt
sötétben terjed a híd alatt
a Kakas tó árva vize.
A kukoricaföld sikos útjai meglapulnak,
csörrennek a borpadt edények a telkeken, ahogy
lépked a boldog kettős árny,
csörgő salakon bukdácsolva,
végtelenbefutó kerítések mellett,
végtelen életük függvényeit dadogva
lázban,
forduló íve alatt az égnek.*

CSODA

*Csodamód megszázsorozódttál,
házakra, utakra tapadtál,
a háztetőig érsz, és
búségesen elibém fekszel,
vigyázol rám a rendőrrel
keresztutaknál lámpaként lebben ujjad,
és rám szólsz esőből, ködből,
erdei utakról,
magadat világgá sokszoroztad.*

Hunyadi István

MIG ENGED A JÉG

Vasas-fiúk, csontos, nyakigláb kamaszok!
Megbolydul-e még szívetek, a fakóra mosott,
kék zubbony alatt?
Visszaidézték arcom, gyakran pörlekedő szám,
monoton zúgó kerekek zivajában?
Láttok-e még,
az egymásba-torló, elsodró napok közt?
Csak én látlak?
Hogy játék-anyagomból újra-teremtselek?
Az csipkésen izzik bennem,
mint fém a kokillán!

Bevéstétek-e a pillanat vereségét
bogy közétek léptem?
Ez a perc vádolva tekint rám!
Így feszeng, latolgat
bírái előtt a gyáva tanítvány,
dünnyögve, darálva vásott szólamokat!
Rajtam égbolt nehezéke!
Hallgattatok konokul, megütötten,
állva tekintetem, karotok görcsbe-fonódva.
Szemetek sarkán láttam, hova billen a mérleg.

Mint taszítottok el engem, új nevelőtök!
Közöttünk jégfal, bevégzett sötétség.
Mennyi fagyott csend, dacos, szorított száj.
lesiklott tekintet, vigyori visszabeszéd!
Mind-mind felemelt öklök.
tank-csapdák meredtek utamba!
Hány szorongó éj, összemért kard, komisz vereség?
Hány újakezdés?
Míg ötven év hallatlan távolából
közétek értem.
s megnyíltatok nekem,
mint ahogy aranyat-nyilazó napnak
enged a jég!

Budapest, 1963. V. 1.

ABLAKMOSÓ

Burleszk-tragédia egy felvonásban

(Befejező rész)

Jobbról két overallos diszletező munkás jön be, kitolják az ablakráját, a beverőt, a paravánt, s betolnak helyette egy padot, egy görcs fát, majd egy sík makettépület-jelzést, HOTEL felírással. Komótosan, közönyösen rendezkednek. Az egyik fűtyöli, a másik dúdolja a dzsessz-melódiát. Tudomást se vesznek Tomiról és Nusiról, akik a diszletezés alatt végig a „bünbeesett” pózban állnak.

A két overallos már menne kifelé, amikor egyszerre beront a Házmester s magából kikelve ordít.

HÁZMESTER (Tomiboz): Tiltakozom! Ehhez nincs joga! Ez több, mint magánlaksértés!... Ez... ez...

A két overallos egymásra néz, de olyan mozdulattal, mint akik már felbáborodni se tudnak, annyira nevetségesnek tartják a renbontó jelenetet. Kétoldalt megfogják a Házmestert a gallérjánál és nagy flegmával búzzák kifelé. Az meg, mint valami burokba akadt groteszk madár, úgy badonászik.

HÁZMESTER (könyörögve): Nusikám... a tej nincs felforraltva... nincs leszűrve a kávé... én nem tudom... és megfázol... és az ascorbinsavat se vetted be...!

A két overallos és a Házmester balra el.

Dzsessz lassan balkul.

Csend.

Először Tomi mozdul meg. Mintha álomból álomba ébredne: tétova. Körülnéz. Vegigsimítja a homlokát. Nusi is bizonytalan, külsejéhez egyáltalán nem illő kislánnyos zavarral mozog.

TOMI: Különös. Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

HÁZMESTERNÉ: Tessék?

TOMI: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

HÁZMESTERNÉ: Én is... Azt hittem, mindenre emlékezni fogok. De semmire sem emlékszem. Talán csak erre a padra...

TOMI (megnézi a padot): Egészen új pad.

HÁZMESTERNÉ: Pedig régi. Legalább harminc éves. (Sóbajt.)

TOMI: Ne mondjon ilyen nagy számokat. (Csöndesen.) Most nem otthon van. Itt most minden friss, ki nem próbált, vadonatúj... Maga is. Jobb is, ha nem emlékszik semmire. (Sóbajt.) Annál könnyebben fog menni.

HÁZMESTERNÉ (révedezve leül a padra): Milyen furcsák a szavai... Annyi minden van bennük! Ó, a férfiak... Nem gondolja?

TOMI (leül melléje): De igen.

HÁZMESTERNÉ: Mondjon szépeket nekem. Mi az magának!...

TOMI: Csakugyan – mi az nekem? Csakugyan. A többi már úgy megy akkor, mint a karikacsapás.

HÁZMESTERNÉ (ellágyulva): Szeretem, ha a boldogságról beszél. Ha szépeket mond, jobban tudok emlékezni. Tudja, mi egy lánynak ez a szó: boldogság? Mikor az első kivágott ruhánkat föl vesszük... Tessék?

TOMI: Nem szóltam.

HÁZMESTERNÉ: És a vállunkon egyszerre égni, parázslani kezd az a kis anyag, amivel nem is törődünk addig – s most ez a semmiség egyszerre védtelenné tesz... És milyen jólesik ez a védtelenség. (Félrebúzza vállán a pongyolát.) Itt van, ez az.

TOMI (*odabajol*): Semmit sem változott. (*Megcsókolja.*) Vadonatúj.
 HÁZMESTERNÉ (*birtelen körülnéz*): Vigyázzon... Nem jön senki?
 TOMI: Sajnos, nem.
 HÁZMESTERNÉ: Olyanok vagyunk most, mint a szökevények. Mintha valahol a tengerparton volnánk... fehér márványpaloták... mólók... eukaliptuszok... Nem, nem is azok – pálmák!
 TOMI (*odapillant a görcs fára*): Egy pálma.
 HÁZMESTERNÉ (*durcásan*): Maga rossz fiú. Olyan szűkszavú. A férfiak ugye keveset beszélnek? Mért nem dicséri meg az emprimé ruhámat? (*Feláll, kislányosan illeg a pongyolájában.*) Az első nagy nyári ruhám volt... És éppen a Riviérára utaztunk. (*Kissé elbizonytalanankodva Tomira néz.*) Nem hiszi?
 TOMI: Micsodát?
 HÁZMESTERNÉ: Hogy a Riviérára...
 TOMI (*megadással*): Dehogynem... hát persze. Milyen csacsi maga. És akkor? Akkor mi volt?
 HÁZMESTERNÉ (*zavartan motyog.*) Nem tudom...
 TOMI: Dehogynem tudja. Csak folytassa úgy, mintha olvasná valami könyvben. Aztán belejön ám az ember... Hogyan is volt csak? Éppen a Riviérára utaztak... a legelőkelőbb szállodában laktak...
 HÁZMESTERNÉ (*bálásan*): Igen, igen! Egy gyönyörű márvány szállodában... Észre sem lehetett venni, hogy háború van, nem is tudom, hogyan csinálták. Egyszerűen nem tudtam, hogy háború van. Csak tenger volt és homok... (*Visszaül a padra, szerelmesen Tomi vállára bajtja a fejét.*) Csak tenger és homok... És még alkonykor is olyan messzire lehetett látni! Az éjszaka is kék volt. Kék és világított. A mólón egy panamainges fiatalember sétált... (*Összegombolja Tomi nyakán a pizsamakabátot.*) Ilyen inge volt, mint a tied. Pontosan ilyen. Anyu fönt olvasott a hotelszobában, az erkélyen... Ha egyszer bevette az ascorbinsavat, utána mindig olvasott egy kicsit.

Hosszabb szünet. Látszik Nusin, hogy valami választ várna.

NUSI: Maga rossz fiú. Egyetlen szava sincs?
 TOMI (*kényszeredetten*): De van... Egy volna...
 HÁZMESTERNÉ (*felragyog*): Ugye! (*balkan*): De ne mondja most... várjon még.
 TOMI (*sóbajt*): Jó. Várok.

Szünet.

HÁZMESTERNÉ: Keljen csak fel... (*Jobbra, a színpadszélre mutat.*) Ha onnét... – de nem, mégse! (*A bal színpadszélre mutat.*) Ha onnét jönne errefelé...
 TOMI (*tassan jobbra, majd balra fordul*): Igen. És?
 HÁZMESTERNÉ: Ugye, megérti?
 TOMI: Hogyne.
 HÁZMESTERNÉ: Hiszen maga mondta...
 TOMI: Persze.
 HÁZMESTERNÉ (*lebajtja a fejét*): Hogy újra meg kell találunk egymást...
 TOMI (*két kezét a mellére teszi*): Én mondtam?
 HÁZMESTERNÉ: Hát nem emlékszik? Hogy most kell megtalálnunk... Meg kell találunk a mólót.
 TOMI (*bosszan nézi Nusit*): Igaza van. Talán az kellene. (*Ültében előre bajol s tenyerébe bajtja a fejét.*) De azt én se tudom, hol van.
 HÁZMESTERNÉ (*révülten újra a bal színpadszélre mutat*): Ha onnét jönne errefelé... a kezét zsebredugná... aztán megállua egy percre a mólón, lerúgna egy követ a vízbe... – Figyel?
 TOMI (*még mindig tenyerébe bjtott fejjel*). Én mindig félttem a mólóktól. Olyanok, mint az egérforgó. Mindig beljebb... mindig beljebb csalogat... hogy majd a végén – a móló végén egyszerre minden kitárul!

HÁZMESTERNÉ: Vagy füttyörészne inkább? Az talán még jobb volna. És én hallgatnám a padon, ahogy közeledik... ahogy jön vissza a biztos part felé...

TOMI: És akkor egyszerre vége a mólónak. Nincs tovább. Csak sötétség van és víz van. Rengeteg víz. Az ember imádkozni szeretne, hogy legalább csak egy percre nyíljon meg a sötétség... De nem történik semmi.

HÁZMESTERNÉ: S akkor egyszerre észrevenné, hogy egyedül vagyok...

TOMI: És kulloghatunk vissza a part felé. A csoda nem adta meg magát. Csínálhatunk egy külön kis világegyetemet magunknak... külön kis háziszínházat... Az biztos, azt mondják. Abba nem rondíthat bele senki...

Nusi lassan feláll, s búzza magával Tomit is a bal színpadszélre.

HÁZMESTERNÉ: Ugye megérti?

TOMI: Hogyne...

HÁZMESTERNÉ: Hiszen maga mondta Tomi: Persze...

HÁZMESTERNÉ: Ha innét jönne... *(Hirtelen körülnéz.)* Vagy nem... mégse. *(Átvezeti Tomit a jobb színpadszélre.)* Ha innét jönne lassan...

TOMI *(motyog)*: Igen. Ez jó. Nem onnét, hanem innét. Hiszen szabadon választhatunk.

HÁZMESTERNÉ *(súgva)*: És nincs senki a közelben... Csak én, csak maga!

Megszűrten felballatzik a Rózsalovag-keringő, de időnként – mintha csak lesne az alkalmat – bele-beleront a melódiába néhány édeskés ütem.

Nusi kislánysosan visszasiet a padhoz és álmatagon elhelyezkedik. Tomi zsebregugott kézzel megindul a színpad szélén. Halk füttyel kíséri a zenét. A sügölyük előtt megtorpan; mintha csak akkor venné észre Nusit. A padhoz lép és tisztes távolságra leül melléje.

Némajáték.

Nusi kínálkozóan tartózkodó. Tomi mind közelebb húzódik hozzá. Aztán Nusi megy bele egyszerre szenvedélyesebben a játékba és Tomi húzódik el sután. Van egy pillanat, mikor mindketten fásultan néznek maguk elé.

HÁZMESTERNÉ: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

TOMI: Tessék?

HÁZMESTERNÉ: Azt hittem, sokkal egyszerűbb lesz.

TOMI: Én is.

Mozdulatlanul ülnek. Hirtelen elhallgat a zene. Mindketten fölkapják a fejüket s ugyanazzal a védekező mozdulattal összefogják magukon a pizsamakabátot, pongyolát. Arcukon riadtság.

HÁZMESTERNÉ: Mi történt?

TOMI: Nem tudom. Mintha valami fényszóró tűzne ránk.

HÁZMESTERNÉ: Nem... Mintha kikapcsoltak volna valamit.

TOMI: Az mindegy. Az ugyanaz. *(Kis szünet után.)* Próbáljuk újra?

Nusi feláll, a közönséggel szemben. Most tiszta és szenvedő az arca. Megrázza a fejét; de a könnyecsepp azért nem gördül le a szeméből.

HÁZMESTERNÉ: Nem. Jöjjön. *(Tomi felé nyújtja a kezét.)*

TOMI: Essünk túl rajta?

HÁZMESTERNÉ *(balkan)*: Igen.

Vad dzsessz barsan fel, szinte fülsértő. Nusi és Tomi rángatózó, groteszk mozdulatokkal egymásba kapaszkodnak, táncolva körbeugrálják a színpadot, majd távolabbról megcélozzák a báltérben álló Hotel épület-jelzést, s karjukat-lábukat dobálva elindulnak feléje. A Hotel ajtaja kinyílik előttük, s ők szinte beesnek rajta. Az ajtó becsukódik.

Pár pillanatig üres a szín, csak a dzsessz barsog tovább. Aztán bejön a két overrallos. Kicsit bökkenten bámulják az ide-oda dülöngélő Hotel-t, majd vállat vonva

egymásra néznek, mint akiknek nem az a dolguk, hogy bármin is fönnakadjanak, hanem hogy tudomásul vegyenek. Mozgásukban maguk is átveszik a dzsessz ritmusát s félig táncos léptekkel kitolják a fát, a padot, majd legvégül a dülöngélő Hotel-t.

A dzsessz tovább bömböl, nem csökkenő hangerővel.

Aztán váratlanul csönd.

Csapzottan, libegve, szánalmas esettséggel berohan a színre a Házmester és elbizonytalanodva, körbepislogva megáll. Ugyanaz a háziköpeny van rajta, mint amiben megismertük.

HÁZMESTER: Azt hiszem, eltévedtem... Nem jól tájékozodom ilyenkor este felé. És nappal se. Ügylátszik, már nappal se. *(Ütögeti a fejét.)* Reggel óta keresem a Törvényszéket, a Kapitányságot és... *(Hirtelen jobbra lódul pár lépést s körülnéz.)* Várjunk csak! Nem itt volt valamikor a régi kikötő? Pedig itt volt. Valahol itt kellett lennie... Aztán lebontották. A raktárakat, a hajókat, a mólót... A vizet is! *(Kicsit eszelősen nevet.)* A vizet... szétbontották a vizet. *(Halkan.)* És erről se tudtam semmit. Titokban csinálták. Egyetlen rendelet se beszélt róla. Pedig hogy ígértették! – hogy a beleegyezésünk nélkül semmihez se nyúlhatnak hozzá, minden a helyén marad! *(Lassan középre megy.)* Valamikor egy pad állt itt. Ezt se jelentették be, hogy elvisszik... *(körülnéz.)* Olyan üres minden... *(Majdnem komikus sirással térdre roskad.)* Mért csinálták ezt velem? Mért zavartak így össze? Egész életemben csak a tényállás érdekelt..., hogy legalább a tényállást tisztázní lehessen! *(Támadóan összehunyorítja a szemét.)* Miért – a rendelet talán nem írja elő? A törvény? *(Feláll, majd bunyt szemmel, vigyázz állásban mondani kezdi):* „Mindenekelőtt tisztázzuk a tényállást, az okokat és indokokat, ez a legfontosabb teendő. Ha ez megtörtént, sem csalás, sem hazugság nem maradhat leleplezetlenül. Elmulasztása esetén könnyen megeshetik, hogy a tisztázatlan tényállás a szükségszerűség látszatát keltve, a törvényesség tekintélyét kölcsönzi magának.” *(Felnitja a szemét, vár kicsit, aztán legyint.)* De ez sem ér semmit. Nem tudom elég hangosan mondani. Berekedtem. Reggel óta járom a várost, az utcákat, a kikötőket...

Nagyvárosi, kaotikus járműzaj ballatszik, dudálás, fékcsikordulás, berregés, bajóulkölés, sőtén háromdimenziós technikával. A láрма föl-fölerősödik, de csak annyira, hogy a Házmester szavait tisztán hallani lehessen.

HÁZMESTER: De ez sok... ez sok már. Egy emelet... tíz emelet... húsz emelet... – az egész város! *(Kétségbeesetten.)* De én csak egy házért vagyok felelős!

Láрма fölerősödik, elbalkul.

HÁZMESTER: A fülem is berekedt már. Fáradt vagyok. Pedig szerettem volna elmondani az illetékeseknek, hogy mi történt. Talán van mégis egy ember... egy hivatal, ahol megértik, hogy mit jelentett ő nekem. Tizenöt évvel ezelőtt született egy gyermekünk. Egy kislány. *(Szünet.)* Ilyen szép, hosszú, göndör haja volt... ő meg ekkorácska, ilyen picike... *(Mutatja.)* De aztán ő is csak megnőtt, mint a többi más. Csak éppen nem beszélt. Hülye volt szegény. Már úgy született. Igen. Pedig minden előírást betartottunk, minden rendelkezést. És mégis. Ez volt az első tényállás, amit nem tudtam tisztázni. Hogy miért ő?...

Láрма fölerősödik, elbalkul.

HÁZMESTER: Miért éppen ő? *(Leborgasztja a fejét.)* Aztán szereztünk egy macskát. Egy kismacskát. Hogy mégis legyen valaki, aki nyávog legalább, ha az ember táradt vagy berekedt. Jaj, Istenem, milyen gyönyörű kismacska volt! Szürke. Nem is hasonlított a többi macskára. Rövidek voltak a lábai... a teste meg hosszú... *(Mutatja.)* És a farka hol így, hol úgy... Mindig csinált vele valamit. Mozgott. Mi meg neveltünk, talán nem is neveltünk annyit életünkben, mint akkor. Ő meg egy szép nap hanyattvágta magát, a padlóba verte a fejét és úgy nyivákkolt... Epilepsziás volt

szegény. Pedig olyan macska nincs is. És mégis. Ez volt a második tényállás, amit soha nem tudtam tisztázni. Hogy miért ő?...

Lárma fölerősödik, elbalkul.

HÁZMESTER: Miért éppen a mi macskánk? (*Ide-oda totyog.*) És most itt van ez... ez a harmadik. Reggel óta kódorgok, mint egy koldus, mint egy elbocsájtott ügynök... (*Halkan, mintha titkot árulna el.*) És nem merek hazamenni se... Mi lesz, ha közben lebontották a házat is?... Mi lesz, ha azt mondják: „Itt kérem? Nem is volt itt ház, kérem. Ugyan! Rosszul tetszik emlékezni. A Városi Húsfeldolgozó talán, az igen, az itt állt valamikor, de azt már csakugyan régen lebontották, mert bűdös volt.” – Hm? És ha ezt mondják a Kapitányságon? Hogyan bizonyítom be, hogy mi ott éltünk éjjel és nappal, ott ittuk a reggeli kávékat, ott adtam be a feleségemnek az orvosságot... (*Elcsuklik a hangja.*) Hogyan bizonyítom be egyedül?

Hirtelen behúzza a nyakát, felbajtja a báziköntöse gallérját és óvatosan elindul körbe a körfüggöny mentén.

HÁZMESTER: Pszt! Talán okosabb lett volna, ha hallgatók... Lehet, hogy engem is figyelnek. Egy járókelő, egy feketeruhás férfi már ügyis megszólított előbb és azt kérdezte: „Na, mi van öreg? Nincsenek otthon?” (*Egy ujjával a homlokát ütögeti.*) És ez igaz. Nincsenek otthon. Elment. És én is félek hazamenni...

Óvatosan tovább lépked körbe, kétszer körbejárja a színpadot. Aztán hirtelen meggondolja magát és középre rohan.

HÁZMESTER: Nem bírom... nem bírok tovább bujkálni!

Zsebkendővel törölgeti az arcát. Lassan megnyugszik.

HÁZMESTER: Így jó. Most már jó. Tessék, itt vagyok.

Kibúzza magát s két tenyerét ki-be forgatja a közönség felé.

HÁZMESTER: Kívül-belül üres... nincs benne semmi.

Hosszan nézi a tenyerét.

HÁZMESTER: Semmi sincs benne. Még sebhely sincs rajta. Még sebhely se... (*Heberészve nevet.*) Nem adják azt olyan könnyen! Inkább észre se veszik, hogy itt állok... Pedig itt van a zsebemben a Szabályrendeletek Könyve. (*Előbúz egy vaskos, kicsi könyvet.*) Istenem, mennyit forgattam valamikor! Betéve tudom minden sorát. (*Lassan pörgeti a könyv lapjait.*) Utasítások a lépcsőházra... a pincére, a folyosókra... a hátsó lépcsőházra... a padlásra... (*Heberészik.*) Reggel láttam egy majmot, egy kifeszített kötélén ugrált és verte a mellét: „Tiltakozom! Megtiltom! Jelenteni fogom!” (*Heberészik.*) Aztán egyszercsak elég volt... (*Becsukja a könyvet.*) Azt hiszem, erre sincs szükségem már. (*Leteszi maga elé a könyvet.*) Itt a földön talán majd megtalálja valaki. A gyerekek. Azok közelebb vannak a földhöz. Nem olyan magosak. (*Heberészik.*) Azok talán még észreveszik.

Lárma erősödik kissé. Főlemeli a fejét, mintha csakugyan valami gyermekek föltötti régióba emelné az arcát.

HÁZMESTER: Itt fönt... itt ő fölöttük... itt már az ember szeme is megsüketül. Mennyi nép, Istenem! És hogy rohannak... egyik a másik után! Délután láttam egy teherautót, tele volt csupa új teherautó gumival. Feketék voltak és mégis hogy ragyogtak! Egy kicsi folt se volt rajtuk... semmi... És azok is mind gurulni fognak. Nem, most már nem haragszom senkire...

Hirtelen erős robajlás, berregés. A Házmester tétován jobbra mered, előre lép, mintha észrevett volna valamit a távolban. Belekiált a robajlásba.

HÁZMESTER: Nus!... Nusikám!...

Lárma elbalkul. Házmester visszabátrál középre.

HÁZMESTER: Azt hittem, ő volt... Pedig tudom... (*Hangja megcsuklik.*)
Valahol ő is ott gurul... Mind ott gurulnak...

Leoldozza a köntöse övét, sután babrál vele, az egyik végére burkot köt.

HÁZMESTER: De most már jobb így.

Közben leereszkedik a Házmester fölé egy benzinkút-makett, két ráakasztott harmonikacsővel. Az egyik cső magától kiakasztódik s kampója éppen a Házmester feje fölött billeg.

HÁZMESTER: Többé úgyse lehetne ugyanaz, ami volt...

Lassan sötétedik a színpad, olyan ütemben azonban, hogy még látjuk: a Házmester a burkot a nyakába akasztja, ráigazítja az övet a kampóra, majd az öv maradék szarát húzni kezdi lefelé.

Közben halk dzsessz.

Abogy sötétedik a színpad, sziluetté halványodik a kép: A Házmester lábujjra állva, félrehajtott fejjel csüng a kampón.

Ebbe a félhomályba lép be a két overallos. Felváltva fütyülnek a dzsessz-melódiát. Betolják az üveges ablakráját, a heverőt, a paravánt s ugyanúgy helyezik el mind-egyikét, abogy a játék elején álltak. Már indulnak kifelé, mikor észreveszik a Házmestert. Meglepett fütyöntéssel egymásra néznek, majd vállukra veszik és kiviszik jobbra.

Dzsessz egy pillanatra fölerősödik: ugyanakkor teljes sötétség. Aztán csönd.

A színpad kivilágosodik, de jelezzük, hogy este van: az ablakráján távoli neonfény vibrál.

Ablakmosó az ablakrája mellett áll s éppen a szarvasbőrt hajtogatja össze. Anni katatón pózban a heverőn kuporog és maga elé bámul.

ABLAKMOSÓ (*sóbajt*): Na, ezzel megvolnánk. Félig...

Átsandít Annira, majd tovább hajtogatja a szarvasbőrt.

ABLAKMOSÓ: Hiába, jó kis bőr ez, egész jó kis bőr... Ez még sose hagyott cserben. Csak persze nem szabad elsietni. Mindenhez idő kell, mindenhez a világon. Ehhez plane. Előbb a nyúzás, a cserzés, a puhítás...

Annira sandít.

ABLAKMOSÓ: Nem mondom, először érdes egy kicsikét... egy kicsit morcos – de aztán! Ez már olyan puha, hogy öröm csavargatni.

Leakasztja az ablakrájáról a kabátját és felveszi.

ABLAKMOSÓ: Ebben a kabátban különben is ellenállhatatlan vagyok... a jó úristen tudja, mért. Pedig nincs a hajtókája mögött semmi. (*Mutatja.*) Talán a modorom?... (*Nevet.*) Biztos a modorom.

Kibúzza magát és lesimitja a kabátját.

ABLAKMOSÓ: No, lássuk csak!

Krákog, a torkát köszörüli, közben Anni felé sandít, de Anni nem mozdul. Ablakmosó töprengve hümmög, majd egyszerre földerül az arca s a homlokára csap.

ABLAKMOSÓ: Megvan! Tudom már! A líra **maradt** ki... Hiszen este **van**, tavasz, a szobánkba bebólogat egy virágzó faág...

Felülről behajlik a beverő fölé egy virágzó faág. Anni erre se mozdul. Ablakmosó hamis pátosszal beszél tovább.

ABLAKMOSÓ: S a lelkünk egyszerre olyan lesz, mint valami ódon hangszer... (*Pengető mozdulatokat tesz.*) Plam-plam... plam-plam...

Anni nem mozdul.

ABLAKMOSÓ: Úgy látszik, több gázt kell adni.

Ablakmosó benyúl a zsebébe, előhúz egy szál piros rózsát, kabátja gomblyukába tűzi, ájtatos-szentimentális képpel nekitámaszkodik az ablakrájának s először csak dúdol, majd énekelni kezd.

ABLAKMOSÓ:

Lám a madarak is
hadd szaporodjanak,
majd eljönnek
a szép kikeletkor,
sok szép énekszóval
zengedeznek.

Mert ilyenén helyben,
mint gyümölcsös kertben
a fia rák
nevelkednek ifjak,
gyermekek, jó fiak
Isten által.

Anni lassan fölemelkedik a beverőről, a rivalda felé lép, megáll. Ablakmosó kis mosolyt nyom el. Újra ismétli a második strófát. Míg énekel, Anni lépésenként megtorpanva elindul feléje. A strófa végétével Ablakmosó kisiús zavarral lehajtja a fejét s a virággal játszik.

ANNI (*halkan*): Hol tanulta ezt?

ABLAKMOSÓ (*továbbra is lehajtott fejjel*): Régen. Nagyon régen... (*Sóbajt, föl-néz*): Ismeri?

ANNI: Hol tanulta?

ABLAKMOSÓ: Ez a gyengém. Munka után szeretek egy kicsit énekelni, dudoraszni... Az ember sose lesz igazán felnőtt. Itt, a szívünk mélyén egy kamasz él, egy gyermek. Undok komédia a többi, én is tudom. De hát mit csináljunk?

ANNI: Van egy harmadik strófája is...

ABLAKMOSÓ: Harmadik? Nem, az nincs. Rosszul emlékszik.

ANNI: Tomi tudja.

ABLAKMOSÓ: Érdekes. Sose hallottam még.

ANNI: Hol tanulta?

ABLAKMOSÓ: Igazán édeklí? Kedves magától... Ha nem tudnám, hogy bízik bennem, talán gyanakodnék is, hogy csak zavarba akar hozni. – Nekünk se könnyű, higgye el. Hol hallunk mi... mikor hallunk egy őszinte szót? Ritkán. Évre év és senki se kérdi, hogy mit érzünk – hogy nekünk mi fáj... Csak mi érdeklődünk mindig: hogy hol a vödör? hol van ez meg az... – s hogy nem zavarunk-e? (*Legyint.*) Minden mesterségnek megvan a maga bánata.

ANNI (*fegyelmезetten, de irtóзva*): Gyilkos.

ABLAKMOSÓ (*szelíden*): Ezt is mondják. De én ezt is megértem. Olyan könnyű összetéveszteni az embereket! Azt hiszi, csak úgy megy, egykettőre fülöncsípünk

valakit és rámondjuk: te vagy a felelős! Mindannyian felelősek vagyunk. *(Szívére mutat.)* S itt bent... a gyermek sír idebent. És már a harmadik strófára sem emlékszik. Mert cserbenhagytuk egymást... nincs, aki megfogja a kezünket és azt mondja: Te sem vagy jobb, se rosszabb, mint más... ha belépsz a szobába, te is ugyanott balra találsz a villanykapcsolót, a konnektorokat, a fürdőszobaajtót – mindent ugyanott... hiszen nincs idegen lakás, mindenütt otthon érezheted magad! De cserben hagytuk egymást és nincs, aki megfogja a kezünket...

Ablakmosó megfogja Anni kezét, aki búzódná el, de az Ablakmosó nem engedi.

ANNI *(halkan)*: Gyilkos...

ABLAKMOSÓ *(sóhajt)*: Istenem...

Ablakmosó lassan a beverő felé vezeti Annit s az szuggeráltan engedelmeskedik.

ABLAKMOSÓ: Tudja mikor? Még inaskoromban tanultam ezt a dalt. Amikor kezdő az ember, tele van a szíve dallal. A meg nem értés, a közöny, az ami öl – ami felnőtte tesz... *(Megáll a beverőnél.)* Tessék. Foglaljon helyet.

Anni tétován leül. Ablakmosó a szarvasbőrt teríti le a földre s arra telepszik.

ABLAKMOSÓ: Több ablak nincs? Valahol... mellékhelyiség... miegymás... Rádásnak szívesen megcsinálom.

ANNI: Gyilkos.

ABLAKMOSÓ: Mellesleg igaza van – egy csakugyan volt közöttünk. De hát azt is a körülmények kergették bele. Pedig nem volt rossz fiú... együtt kezdtük a szakmát. No, nem mindjárt az emeleten meg ilyen gyönyörű, tágas ablakokkal... Az ilyen csakugyan ritkaság. Öröm dolgozni rajta... Nézze csak, hogy ragyog! Nem érzi, hogy tágul a tüdeje... hogy minden megváltozott!

Ablakmosó ültéből Anni felé hajol, de az riadtan hátrább búzódik, a lábát is maga alá húzza.

ABLAKMOSÓ *(sóhajt)*: Bezzeg valamikor! Tudja, mivel kezdtük? Koszos kis pinceablakokkal. De az volt a hőskor! *(Gyors rántással kibúzza maga alól a szarvasbőrt és felmutatja.)* Ez még abból az időből való. Filléres munkák... huzatos pincék... aztán a szén meg a piszok... a patkányok... *(Fintorít.)* Nem is lehetett azt másképp kibírni, muszáj volt énekelni közben. De most már csak munka után. Az ember legyen tekintettel a háziakra.

Ablakmosó visszateríti a földre a szarvasbőrt, mintba ismét rá akarna ülni, de csak leguggol s lekönyököl a beverő végére.

ABLAKMOSÓ: Ha például most felülnék ide... így valahogy... *(felül)* – Ez már határsértés volna.

Anni még jobban összekuporodik, majd birtelen felugrik a beverőről.

ANNI: Mit akar?

ABLAKMOSÓ *(udvariasan a szarvasbőrre mutat)*: Tessék. Foglaljon helyet.

Anni leül a szarvasbőrre, de közben nem veszi le szemét az Ablakmosóról. A férfi kényelmesen elnyúl a beverőn.

ABLAKMOSÓ: Szóval az a kollega, hát az csakugyan peches volt szegény. Emlékszem, valami ronda alagsori helyiségben dolgoztunk... akkor is tavasz volt, mint most... – s egyszercsak fejébe vette, hogy fölmege a harmadik emeletre. Volt ott egy függönyös ablak, egy szép kétszárnyas, karcsú... *(Két érzéki hullámvonallal női sziluettet rajzol a levegőbe.)* Csak éppen csukva volt. Micsoda izgatóak tudnak lenni az ilyen állig begombolt ablakok! No de, nem nyújtom hosszúra. Fölment a fiú. A kilincs engedett. Aludtak. A férfi is meg az asszony is. Odament az ágyhoz és próbálta ébresztgetni őket. De egy istennek se akartak ébredni. Rázta őket, könyörgött,

letérdelt, rimánkodott, hogy térjenek magukhoz... ne hagyják cserben a céget... ne hozzák szegyenbe... inkább megcsinálja ingyen... – de azok csak aludtak. Képzeld el – sírt a kollegám! Sír. De aztán mégse bírt magával. Odament az ablakhoz, szót húzta a függönyt... *(mutatja)* – és hozzákezdett. Engedély nélkül.

Ablakmosó – belemelegedve a történetbe – hirtelen lendülettel feláll, de Anni félreérti, védekező mozdulattal hozzásimul a heverőhöz, majd mint a macska, ismét jelkúszik rá és ott kuporog.

ANNI *(alig hallhatóan)*: Gyilkos...

Ablakmosó nevet s pátoszos mozdulatot tesz.

ABLAKMOSÓ: És tudja mi történt akkor? Egy gránátot vágtak hozzá. Igen. Egy gránátot. Még szerencse, hogy múlt világháborús volt, nem robbant. De ki tudta ezt előre? Ki tudhatta? Mikor az ember csak jót akar – s így válaszolnak! Hát csoda, ha a kollegámban is fölébredt az életösztön... hogy védje magát... hogy megmagyarázza... *(Szerényen leül a heverőre, bűnbánóan lebajítja a fejét.)* Kicsit túlságosan is megmagyarázta. És ez hiba volt. *(Megrázza a fejét.)* Nagy hiba volt. Csak a konkurrens cég röhögött a markába. Évekig nem kaptunk munkát, odalett a hitelünk, a bizalom... *(Oldalt dől a heverőn Anni felé közeledve, s most bémultan az se húzódik tovább, csak éppen összerezzen.)* Látja, még maga is bizalmatlan mindig. Pedig nincs oka rá. Ami akkor történt, az többet nem fordulhat elő. Tanultunk belőle. *(Felbúzza a lábát, térdét átfogja a karjával s Annira néz.)* Csak az a fontos, hogy maguk ketten megértsek egymást... *(Hűvösen, mellékesen teszi hozzá.)* És minket is megértsenek. *(Kis szünet után.)* Várjon csak... most hirtelen eszembe jutott az a harmadik strófa. Énekeljem el magának?

Anni hosszan az Ablakmosóra néz, majd mereven biccent.

ABLAKMOSÓ: Köszönöm. Köszönöm, hogy megengedi. *(Megköszörüli a torkát.)* Szóval, hogy is? ... Igen. Megvan. *(Énekelni kezd.)*

Mert ha nem úgy léssen,
vízipuskánk készen,
jól tudjátok...

A dallam másik felét dúdolja, mintha a szövegét keresné, majd újrakezdi.

Ablakódba tartom,
ha reátok lövöm
mind össz'áztok.
Ezután kívánok
szép áldást reátok
az Istentől.

Kis szünet.

ABLAKMOSÓ: Így van?

ANNI *(balkan)*: Így...

ABLAKMOSÓ *(közelebb húzódik Annához)*: Próbálja most maga... Majd kezdem én, jó? *(Énekelni kezd):*

Téli-nyári piszkot,
a tavaszi mocskot
lemossátok...

ANNI (*iskolás, vékonyka hangon folytatja*):

Mert ha nem úgy léssen,
vízipuskánk készen,
jól tudjátok...

Anni elakad, ismét hátrább búzódik a beverőn, Ablakmosó azonban utánacsúszik, féloldalt könyökölve.

ABLAKMOSÓ (*biztatva*): No... no... folytassa. Most jön a legszebb.

Anni lebunyja a szemét és úgy énekel.

ANNI:

Ablakodba tartom
ha reátok lövöm
mind össz'áztok...

Elakad, nagyot nyel, majd folytatja.

Ezután kívánok
szép áldást reátok
az Istentől...

ABLAKMOSÓ (*elérzékenyedve*): Hát nem gyönyörű? Ilyeneket már nem hallani az utcán. Ilyeneket már csak magunk tudunk... (*Félre.*) Meg én, ha nagyon muszáj.

Annyi felnyitja a szemét, kezét összekulcsolja a mellén s kinéz valahová a néző-terre.

ANNI: Valamikor... amikor húsvét volt... házról házra mentek... házról házra mentek és beköszöntek...

ABLAKMOSÓ (*diadallal*): Na látja! Ugye, hogy nincs semmi új! Hiszen maga mondja... Csak a régiektől érdemes tanulni. Hogyan is volt az a régi köszöntés?

ANNI (*mintegy magának, halkan*): Eljöttem hozzátok ifiú létemre, hogy har-
matot öntsek e szép növendékre...

ABLAKMOSÓ (*folytatja, de bujkáló frivoltsággal*): Meg is öntözzük, csak legyen csendesség, nem is erősen, csak elő adassék...

ANNI (*tétova mozdulatot tesz a levegőbe*): A kakast is látom, az ajtóban sétál... azt kiáltja a tyúk: ne bántsa a leányt! (*Maga is kiáltva mondja ezt, majd hangját könyörgőre fogva az Ablakmosóra néz s úgy folytatja*): Mert megváltja magát két veres tojással...

ABLAKMOSÓ (*még közelebb búzódik, Anni már a beverő végén kuporog*): Nem magát... mindannyiunkat! (*Hatásos szünet.*) Ugye, ért már? Ugye, megért engem? (*Simogatni kezdi Anni combját.*) Hiszen olyan kevésen múlik... És nem alamizsnát kérek. Bizalmat. Hitet, hogy utána minden más lesz... minden szebb lesz! Most gyűlöl, de – sajnos – ez hozzátartozik. Gondoljon azokra, akiknek még annyi boldogság se jutott, mint maguknak... mint magának meg nekem, hogy legalább tudják: van értelme az áldozatnak – a holnapért! Mindannyiunkért!

*Míg az Ablakmosó beszél, Anni lassan fölemelkedik, de úgy, hogy maga alá búzott lábain ülve marad s két tenyerére támaszkodva enyhén hátradől. Elnéz a férfi feje fölött. Szinte szoborszerű most. Ablakmosó érzéki mozdulatokkal kíséri szavait, a végén már majdnem ráhajol Annira. Utolsó szavainál újra a menetelő léptek visszhangos dübörgése hallatszik fel – de ezúttal a disszonáns induló nélkül –, s ez a tak-
tusos dübörgés, egyre erősödve, az egész némajátékot végigkíséri. Mikor eléri a for-
isszímót, az Ablakmosó möbön ráhajol Anni mellére, átkarolja a derekát: démoni
másai Rodin Örök vágyakozás-ának. Aztán Anni – fejét még mindig fölvetve, esze-*

lúsen nagyra nyitott szemmel – bábu merevséggel szintén átöleli az Ablakmosót. Így dőlnek bátra, összefonódva.

Hirtelen sötét. Csak az ablakráma üvegén villódzik a kinti neon fénye. A paraván, a heverő egyáltalán nem látszik. A menetelő léptek dübörgése lassan balkulni kezd. Aztán csönd. Fokozatosan kivilágosodik a színpad. Anni hanyatt fekszik a heverőn, mellén összekulcsolt kézzel; mintha ki volna terítve. Ablakmosó a heverő végénél guggol s a földön hajtogatja a szarvasbőrt. Aztán feláll, a bőrt zsebébe csúsztatja, és ráüti.

ABLAKMOSÓ (fanyarul): Hát ez volt. Ennyi a tudomány. Nem sok, de elég. (Annira néz.) Alszik... Ú t á n a mindig aludni szeret a drága. S majd fölébred... (Elbúzza a száját, legyinti.) De hagyjuk. Most már csak ismételném magamat. Az én közreműködésének vége. A többi már úgys meg magától. (Megvonja a vállát.) Különben is, én csak egyszerű beosztott vagyok. (Ismét Annira néz.) Én speciel sajnálom például. Nem is számítok fel semmit... Nem vagyok én rossz fiú. (Cinikusan.) Meg aztán: kibírja a cég. – De hogy egy csöpp érzés se legyen valakiben, még egy kis gyűlölet, egy kis karmolás se... semmi! Csak mint egy darab fa! (Megcsóválja a fejét.) Higgyék el, nekem se könnyű. De hát ezt is mondtam már párszor. Mind egy. Talán jövőre majd. Akkor úgys találkozunk. (Noteszt vesz elő, belelapoz, majd olvassa.) Igen. Május tizenhét. Ne felejtsek el: pontosan egy év múlva, ugyanitt. És hogy addig? Hát istenem... Arra nincs szabály. (Háttal a közönségnek, Anni felé fordul.) Higgyétek azt, amit akartok.

Ablakmosó gyorsan kimegy balra. Anni nem mozdul. Kis idő múlva Ablakmosó visszajön lábujjhegyen, a heverő végéhez lép s onnét hajol Anni fölé.

ABLAKMOSÓ: Május tizenhét...

Ablakmosó gyorsan el.

Hosszú szünet. Anni továbbra se mozdul. Mikor már-már kinos a várakozás a nézőtérén, a körfüggöny bátsó nyílásán belép Tomi. Haja csapzott, mozdulatai tétovák. Megtántorodik. Arkifejezése réveteg. Odamegy a heverőhöz. Hosszan nézi Annit. Aztán leül a heverő szélére, de annyira a szélére, mintha nem merne igazán ráülni. Két térd között lógatja a kezét. Pillanatokig ez a kép. Majd Anni lassan felül. Egymásra néznek. Anni lecsúsztatja a lábát a heverőről s ugyanolyan bizonytalanul a legszélére ül, mint Tomi. Ő is a térd között lógatja a kezét.

TOMI (fázósan összehorzong): Hideg van.

ANNI: Vedd fel a pulloveredet.

TOMI: Igen.

ANNI: Ott van a szekrényben.

TOMI (az egyik színpadsarok felé néz.) Ott?

ANNI: Ott volt.

TOMI: Jó fölveszem. Majd fölveszem. (Ülve marad.) Te nem fázol?

Szünet.

ANNI: Tessék?

TOMI (tenyerét a homlokához emeli): Nem tudom... valamit akartam kérdezni. Miről is beszéltünk?

ANNI: A pullover. Hogy a pullover, ha akarod...

TOMI: Persze... De nem, köszönöm. Nem kell.

ANNI: Azt mondtad, fölveszed. Hozzam ide?

TOMI: Nem... igazán nem fázom. Igazán nem fázom.

Szünet.

ANNI: Tomi ...
TOMI: Tessék.
ANNI (*közelebb húzódik*): Nem mondasz semmit?
TOMI: Dehogynem ...
ANNI: Énekeljek neked?
TOMI (*gyors, elhárító mozdulattal*): Nem! ...
ANNI (*halkan*): Igazad van ...
TOMI: Most nem. Ne haragudj.
ANNI: Igazad van. (*Körülnéz.*) Te ...
TOMI: Tessék.
ANNI: Hány óra lehet most? Este van ... vagy már éjszaka?
TOMI: Nemsokára hajnalodik.
ANNI: Persze ... Most hajnalodik majd. Még csak most virrad.
TOMI: Világos lesz megint.
ANNI: Sütni fog a nap.
TOMI: Azt hiszem, le kell majd menni zsemléért.
ANNI: De hiszen hoztál ... Nem hoztál?
TOMI: Nem ... Azt hiszem, elvesztettem. De mindegy most már. Majd meg-
eszi egy kutya.
ANNI: Egy macska.
TOMI (*elmosolyodik*): Jó. Egy macska.
ANNI: Egy szürke macska. Olyan, mint a házmesteréke volt.
TOMI: Az megdöglött már.

Egy pillanatra elcsöndesednek. Tomi zavartan félrenéz. Anni is lehajtja a fejét.
ANNI: Tomi ...

Egymás felé fordulnak. Anni közelebb húzódik Tomihoz.
ANNI: Csókolj meg ...

Tomi két tenyere közé veszi Anni arcát s hosszan nézi. Nem csókolja meg.
TOMI: Semmit nem változtál.
ANNI: Te sem változtál semmit.

Hangtalanul átölelik egymást.
TOMI (*ölelés közben*): Majdnem eltévedtem, mikor jöttem hazafelé ...
ANNI: De most itt vagy. Az a fontos, hogy itt vagy, Tomi.
TOMI: Annyi ember tolongott az utcán ... Nem is tudom, milyen nap van ...
hogy ennyien! És még éjszaka is ... És olyan furcsák voltak ... Mintha valami kör-
menetre készülődtek volna ...
ANNI: Ne gondold most rá. Az a fontos, hogy itt vagy.
TOMI: Azt hittem, soha többé nem talállok haza. Meg féltem is ...
ANNI: Hazajönni?
TOMI: Igen.
ANNI: Mert csacsi vagy. Mert olyan nagy-nagy gyerek vagy. Tudhatnád, hogy
én soha ... Téged soha ...
TOMI: Pedig gyűlölhethnél most. Igazán nem gyűlölsz?
ANNI: Hallgass ...
TOMI: Nem is irtózol tőlem?
ANNI: Ne beszélj így ...
TOMI: Válaszolj. Legalább egy kicsit gyűlölj ...
ANNI: (*kis szünet után*): Nincs jogom hozzá. (*Halkan*) És ha volna is ... mit
érne? Hallgass meg ... hallgass rám. Mi nem tehetünk róla ... hiszen nem mi ... (*Sír.*)
Nem te meg én ...

TOMI: Nem. Egyedül csak én. – Előre tudtam, hogy így lesz... és mégis beletnyugodtam – én igazán elhittem, hogy így muszáj... Hiszen, ha csak engedelmeskedtem volna – de hittem... hittem is Anni! És vártam közben, hogy valami csoda történik, ami megszabadít...

Tomi Anni ölébe bajtja a fejét, úgy marad. Csönd.

ANNI (*halkan*): De hiszen megszabadított. Itt vagy.

Szünet. Anni simogatja Tomit.

ANNI: Én nem tudok érvelni, Tomi. Én csak azt tudom mondani, amit te szoktál. „Mindig arra gondolj drágám, hogy mi ketten vagyunk egy kicsi világegyetem...” (*Tomi arcához hajol*). Hallod? Most én mondom neked: semmi nem fontos, csak az, hogy újra itt vagyunk, akárhogyan is, de itt. Nézd a bútorokat, az állólámpát, a tóparti képet... Ezeket még ők sem tudják elvenni tőlünk. Én nem tudok érvelni, Tomi...

TOMI (*fejét nem emeli föl Anni öléből*): Énekelj valamit, most szeretném, ha énekelnél.

ANNI: Jó, de maradj így... ne mozdulj.

Ringatja Tomit, mint egy csecsemőt – csicsijja... csicsijja... – majd vékony madárhangon énekelni kezd.

ANNI:

Lám a madarak is
hadd szaporodjanak,
majd eljőnek
a szép kikeletkor,
sok szép énekszóval
zengedeznek.

Mert ilyen helyben,
mint gyümölcsös kertben
a fia fák
nevelkednek ifjak,
gyermekek, jó fiak
Isten által...

ANNI (*vár kicsit, aztán Tomi fölé hajol*): Ezt a dalt is el akarták venni tőlünk...
De nem tudták!

TOMI (*birtelen fölegyenesedik*): Várj... hallgass csak egy kicsit...

Távoli dübörgés, aztán csend.

ANNI: Mi volt ez?

TOMI: Nem tudom.

Szünet.

ANNI: Mért nézel olyan furcsán?

Tomi nem válaszol. Föláll s kifelé fülel.

ANNI (*fojtottan*): Tomi...

Tomi pisszent s tovább fülel. Kis idő múlva újra ballatszik a dübörgés közelebbről.

TOMI: Hallod? Mintha dörömbölnének valahol.

ANNI (*tétován*): Nem nálunk... Valaki másnál.

Tomi mereven tovább ballgatózik.

ANNI: Egy másik házban biztos...

Szünet.

ANNI: Egy másik utcában...

Tomi nem mozdul, fűlel.

ANNI (*szorongva kiált*): Tomi!...

TOMI (*hirtelen Anni felé fordul*): És ha hozzánk is újra visszajön?

ANNI (*szája elé kapja a kezét, sikolt*): Nem!...

Ebben a pillanatban tisztán fölballatszik a menetelő léptek dübörgése, majd a disszonáns induló is, de most nem háromdimenziós technikával, hanem a körfüggöny mögül: mintha valahonnét az utcáról, az ablakon át szűrődne be. Tomi az induló hangjára föltartja a kezét és hátrálni kezd. Anni még mindig a sikoltás pózában: így nézik egymást. Aztán Anni lopakodó léptekkel odamegy az ablakhoz és kiles.

ANNI: Nem... nincs igazad. (*Mosolyogni próbál.*) Látod, csak ijesztgetsz. Nincs semmi... semmi olyan. Isten bizony, semmi... Gyere, nézz ki te is... No, ne csinálj úgy a kezeddél. Hiszen mondom... Valami zenés felvonulás csak... virággal, lampionokkal... most éppen jól látni őket... – most kanyarodnak be a térre... És mennyi virág! Mennyi lampion!... (*Elcsuklik a bangja.*)

Anni visszafordul az ablaktól s odaszalad Tomihoz, aki még mindig föltartott kézzel áll.

ANNI: Nem hiszed?... Csak virág meg lampion... Talán mert tavasz van – biztos csak azért...

Tomi mellére hajtja a fejét.

ANNI: Mondd, hogy nem jöhet vissza... Mondd, hogy soha többé...

Tomi mereven áll, majd lassan leengedi két föltartott karját. Anni fölágaskodik hozzá s most ő fogja két tenyere közé Tomi arcát.

ANNI: És te sem... ugye, nem vállalsz szerződést?

TOMI (*tétován*): Nem...

ANNI: Ugye, csak akkor, ha nem akármilyen szerepet adnak?

TOMI: Csak akkor...

ANNI: Esküdj meg!

TOMI (*esküre emeli a kezét*): Esküszöm!

ANNI (*gyorsan megcsókolja Tomit*): Meglátod, most már jó lesz...

Hirtelen s túlzott vidámsággal tapsolni kezd és lallázva körbeugrálja Tomit.

ANNI: Jó lesz! Jó lesz! Nem vállalunk... nem vállalunk szerződést!

Váratlanul összegernyed ugrándozás közben s a várandósok mozdulatával basára szorítja a kezét.

ANNI: Jaj...

TOMI (*Anni után kap*): Te...

ANNI (*már ismét mosolyog*): Semmi. Csak egy kicsit nagyon boldog voltam.

TOMI: Jobban kellene vigyáznod most már...

ANNI: Gyere, emelj föl a karodra. Emlékszel?

TOMI (*karjára veszi Annit*): Emlékszem.

ANNI Erzed, hogy nehezebb vagyok már? Érzed?

TOMI: Nehezebb... mert én vagyok gyöngé. Gyáva.

Lassan leereszti Annit. Az induló újra fölerősödik, erre összerezzennek és még szorosabban ölelik egymást.

ANNI (bittel): Nem... te bátor vagy, Tomi. Bátor leszel... Én tudom!

Az induló tovább erősödik. Jobbról és balról bejön a két overállos az induló ütemére. Előbb a paravánt viszik ki, de úgy, hogy közben megtartják a katonás lépést; mintha vezényelnének nekik. Tomi és Anni nem vesznek róluk tudomást, önfeledten nézik egymást: Anni Tomi arcához nyúl s végigbúzza ujját a szája vonalán. Az induló ekkor már ismét halkul s egyúttal a színpadi világítás is gyengül. Csak ők ketten kapnak erős fényt.

ANNI: Csak virág meg lampion lesz... ugye, Tomi?

TOMI: ...Csak virág meg lampion...

ANNI: És ha a városokat... ha az egész világot lebontják körülöttünk... ugye, akkor is?...

TOMI: Akkor is, Anni...

Utolsó szavaknál az induló elhal egészen; ugyanakkor a két overállos is megjelenik balról és jobbról, a hirtelen csendben megtorpannak, majd lassan kitolják az ablakráámát.

TOMI (megismétli): Többet nem jöhet vissza!

Reszketve fogóznak egymásba.

Ekkor hallatszik fel a játékszáró zene.

Nem éppen szorongásmentes zene ez, de mégis bizakodó, tisztuló, amibe belebeszövdök a „Lám a madarak is” gyermeki-idilli motívuma. A színpad tovább sötétül, csupán Annit és Tomit világítja meg változatlanul erős fénykarika; s kissé elmosódottabban a megmaradt egyetlen díszletet, a heverőt. Így állnak néhány pillanatig, majd gyors függöny és sötét – s a zene is ekkor ível föl, a befejezésig.

Mikor kivilágosodik a nézőtér, már lassan ereszkedik lefelé a játékot nyitó plakátfüggöny; s a zene átvált dzsesszre. A dzsessz mindaddig hallatszik, míg a színbáz ki nem ürül.

(1957)

JEGYZET A DARAB ÜRÜGYÉN

Már rég elkészültem az Ablakmosóval, mikor a műfaj meghatározása egyszerre problémaként merült fel bennem. Noha a játék atmoszférája, menete inkább tragikus, a dráma vagy tragédia megjelölés mégsem illett hozzá; de még a tragikomédia sem. Nem elégített ki. Egy nap aztán – minden különösebb gondolati latolgatás nélkül – odaírtam a cím alá: *burleszk-tragédia* – s ezt azonnal találonak éreztem. Ösztönös választás volt. De hogy gondolatilag is indokolni próbáljam, az csak most jutott eszembe, öt év után. A próbák és a bemutató hatására? Nyilván a meglevenedett játéknak is része volt benne. A műfaji megjelölés lakonikus rendezői utasítás. A hagyományos kategóriák azonban túlságosan is tágasak, nincsenek tekintettel az árnyalatokra. Most utólag mindenestre az eszemet is kielégíti a *tragédia* és *burleszk* összekapcsolása. Pedig burleszk-szerű – a szokványos értelemben – vajmi kevés van az *Ablakmosó*ban; s ami van, az sem egyértelműen az; s

talán még azt a meglevőt is inkább komedia-elemként lehetne felfogni – ha... De nem, éppen itt van a döntő különbség, az a minimális, ami talán jelentéktelenné látszik, de ha mégis besúszik, a játék egész tónusát megváltoztatja. A komédiába ugyanis nemcsak belefért, de vonzza is az íróniát, az együttérző, kritikus *kívülrállásnak* ezt a bonyolultan kifinomult keverékét. A burleszktől viszont semmi sem idegenebb, mint ez. A burleszk vaskos, mint a hernyótalp, harsány, mint egy riadó s éppen szertelen rámenősségével ránt magához: most aztán röhögj vagy képedj el, vagy sírj, mindegy, *de kívül nem maradhatsz*. A burleszk a „groteszk” inzultusa a kis egyéni, csendes, pocsolya- vagy tengerszem-tükrű harmóniákkal szemben. S nekem épp erre volt szükségem; hogy a témául választott tragédia szorongató felemásságára már a műfaj megjelölésben is utalhassak. S a „burleszk”-ben pontosan azt találtam meg, amit kerestem, s aminek a játékban is ott kellene vibrálnia: hogy ami történik a színen, már olyan vaskosan és otromba módon tragikus, hogy szinte nevetni is lehetne rajta, hideglelősen. Ha lehetne. De nem lehet. S ezzel a kettősséggel éppen a tragédia elmélyítése volt a célom – csak nem a pátosz irányába. Ebből aztán újabb meditációs anyag kerekedett, de már inkább utólag, mint munka közben: hogy vajon miért szennyezzem be a pátoszt önkéntelenül is, ha egy kis lélegzethez jut – mindegy, hogy mivel s hogyan, egy jelzővel, fordulattal vagy éppen egy mozdulattal csak. Az ilyesmiből ugyanis nem kell sok. S a darab nem is kínál többet ezekből a lehetőségekből, csak egy-egy jelzést: azoknak viszont zavarbahozóan hangsúlyosaknak kell lenniük. De végül is mi vitt rá, hogy éljek velük, s hogy annyira fontosnak érezzem őket?

Kiindulásul a következő gondolat kínálkozott: *úgy látszik, hogy szenvedéseink és örömeink korántsem olyan egyértelműek és harmonikusak, hogy a pátosz biztonságával viselhessük el őket*. Ez viszont azt is jelentené, hogy a pátosz harmónia. S ez igaz is, bizonyos értelemben. A képtelenről azonban már nehéz volna azt állítani, hogy igényli vagy éppen megteremti a pátoszt, – ezt az *Ablakmosó* írása közben szinte közérzetszerűen éltem át napról napra. S amit most így fordítanék le logikára: mi, nagyon tudatos és nagyon okos huszadik századi emberek, végül is olyan játék mesterei lettünk a képtelennel, hogy az egyszerű, mindennapos tragédiának és örömeknek is képesek vagyunk valami groteszkül megrázó távlatot adni. Bárhova nézünk, a *lehetőségekbe* *ütközünk*: s bárhogy forgatjuk is, a lehetetlen az, ami devalválódott. A képességeink és eszközeink természete, dinamikája lett olyan, hogy – ha akarjuk, ha nem –, a helyzetek végleteit súroljuk. S éppen a lendület mámorában fedkezünk meg róla könnyen, hogy emberszabásúan eszmélődjünk az új rend és arány, az új harmónia és célszerűség biztosítékairól. Szeretjük ugyan azt hinni, hogy adekvátnan cselekszünk a lehetőségek és eszközök új elemében; holott nem egyszer – s éppen a legdöntőbb pillanatokban – még mindig a régi sémákkal csapkodunk magunk körül. A *batások* felidézésének képességét hanyagul egynek vesszük a fölöttük való uralkodás bölcsességével – s ez legalább annyira groteszk és abszurd képleteket teremt, mint tragikusokat. Mindenesetre úgy játszani a tüzzel, mintha csakugyan azt hinnénk, hogy az nem tűz: ez már a pokol humora. S ez a párosítás – pokol és humor – fölösen elég, hogy megcsúfolja a pátoszt a közérzetben. Aristophanes mért időszerűbb, mint Aischylos? Vajon nem azért, mert a pátoszban mindig van egy szemernyi, ami az istenekre hivatkozik? Márpedig, ha ez az egyértelmű hivatkozás elmarad, helyét csak az a felelősség töltheti be, amire emberségünkben képesek vagyunk. S éppen ez a mi modern katharzisunk. Lemondva minden áthárítás lehetőségéről, abszolút felelősségre ítéltük magunkat – s ez tagadhatatlanul hősiesség vállalkozás. De éppen azért, mivel nincs áthárítás, nincs végzet, sors és elrendelés: csak a magunk csendje és a magunk kozmikus növekvő lármája van. Így nemcsak az idill zálogát, de a botlások tragikus képtelenségeit is magunkra kell visszazáraztatnunk. Csodálkozhatunk hát, ha a katharzis aktuális megfogalmazásaiban annyszor ott kísért a szorongatóan elképesztő is? Hiszen nem egyszer a mindennapi realitás kér benne szót... Csakhogy épp ezért itt van a tífoka is: itt már minden szó különös szigorral méretik, – mert *de profundis* is lehet az emberre szavazni; s lehet ellene. Ha valahol bűn a művészi öncélúság, itt az. De ugyanígy az is hiba volna, ha megriadnánk a katharzis eszméltető erejétől s nem látnánk meg benne az erőfeszítést, hogy – ha közvetve is –, de valami új hangszerelésű, újra hitellessé avatott pátosz számára készítse elő az utat. Egyszóval: a tragédiában a burleszk keserves fele út, nem megérkezés. De a fele utat is meg kell tenni; hiszen láttuk – *kívül nem maradhatsz*.

Visszatérve saját szerény kísérletemhez: tulajdonképpen itt kezdődik az *Ablakmosó* fiatal házaspárának a tragédiája is: a kívül maradásnál. Hogy miért s hogyan? A játék „rendezői utasításával” tudnék a legközvetlenebbül válaszolni rá:

A darab általános érvényű tér-időben játszódik: mindenütt, ahol a magánélet nem egyensúlyos kapcsolatba kerülhet a külső hatalommal. S e kapcsolat embertelen és pusztító lehetősége – vagy éppen emléke s megismétlődése ellen próbál katharzisztikus módon tiltakozni. Mindez meghatározza mindjárt a zene, elsősorban a hangkulisszaként beállított dzsessz stílusát is. Úgy volna jó, ha a legkülönbözőbb táj- és stíluslemekből tevődne össze, hogy a nézőben már eleve meg erősítse a „mindenütt-megtörténhetik” érzést.

A játék indításának apró külsőségei (fénypászma, füttyörészés stb.) nem elhanyagolhatók; az elkövetkezőknek atmoszférikus előre sejtetését kell kihangsúlyozniok; hogy valami intimbe, otthoniba – némi formai óvatoskodással ugyan, de elkerülhetetlenül – belépni készül bizonyos külső Erdek, Szándék; mindegy hogy minek nevezem: valami visszautasíthatatlan.

Így lép be az Ablakmosó. Ő a külső hatalom ügynöke, noha elég átlátszó módon az. És így az ablakmosás is természetesen ürügy csak. De ahogy ezt az „ürügyet” megjátssza, meglovagolja – fontos! És a játéknak is fontos eleme. A külső, *negatívva torzult* hatalom természetéhez ugyanis hozzátartozik, hogy ürügyekkel takarózik, sminkeli magát, mégha azon át is látnak az áldozatok. Hogy kinek, minek a megbízottja? Ezt szándékosan nem konkretizálja a darab; éppen azért nem, mert a magánéletet, az egyéniség méltóságát, a szerelem autonómiájába menekülő személyes boldogságot stb., túlságosan is bonyolult összetevőjű veszély fenyegetheti; a tőke hatalma éppúgy, mint a technika embertelenítő túlzása vagy az ideológiák életidegen alkalmazása s a közvetlen erőszak. Vagyis a veszély, a fenyegetettség lehetősége nagyon is konkrét, de ami mögötته állhat, nagyon is ezerarcú. Ez a meggondolás tette elfogadhatóvá számomra a „súgás” motívumát is; ami kétségkívül szokatlan „drámai pillér”. De az adott esetben – úgy érzem – minden szavakkal való körbetapogatás olyanfajta konkretizálást eredményezne, ami a darab egészét, stílusát és választott fogalmazásmódját billentené meg. A zene s a feltartott kéz – úgy reméltem – minden szónál gazdagabb asszociációk, hangulati kiegészítésre ösztökél majd. (A parodisztikusan groteszk és mégis zaklató induló mindenestre olyan útjelző-bója, ami a maga szűkösségével is eléggé tágas utalás.) Egyébként forrpontnak is ez az első és igazi a játék során: a nézőnek itt kellene először nagy lélegzetet venni, hogy – milyen irányba is fordul a darab? Ehhez azonban az is szükséges, hogy a rendező, s a színész a darab egészében, *játékban* is megfogalmazza s kihangsúlyozza azt, amit a maga helyén a súgással jelzünk. Vagyis az Ablakmosónak a maga „dumáját”, svádáját helyesen kell értelmeznie: úgy kell élnie vele, hogy az ablakmosás körüli apróságok mindig átmenetet és ugródeszkát is jelenthessenek a reális apróságok magasabb szílamokban való lelepleződéséhez (pl. a pince-padlás vitában). Az ablakmosás ürügyéből úgy nő ki, s lesz nyilvánvalóvá az Ablakmosó démoni küldetésének a célja: úgy irányítani a dolgok menetét, úgy ugratni s bonyolítani össze Tomiékát s a velük egy házban lakó házmesteréket, hogy azok éppen azt csúfolják meg, amit olyan féltékenyen őriztek addig: magánéletük és szerelmük tisztaságát. S mindezt annak a hazug szófacsarrással beléjük szuggerált gondolatnak a jegyében, hogy az általános boldogság eszméje csak akkor valósulhat meg, ha feladjuk utolsó kis személyes szigetünket is; s hogy előbb szét kell zúzni, meg kell gyalázni a fészket, ha azt akarjuk, hogy utána a kuckó, a fészek tágasabb és emberibb legyen. Mindezt természetesen abszurd és groteszk képlet, *szó szerint*. De hát a választott drámai alaphelyzet is az; s a kifejtet ahhoz igazodik. A célom pedig éppen az volt, hogy a reális *kevésbé* ellen – ami fenyegethet –, a nyugtalanító *többel* próbáljak még hangsúlyosabban tiltakozni.

Bár ami az Ablakmosó „játékvezetését” illeti, van azért annak egy másfajta felhangja is. Az a bizonyos „korszerű áldozatosság”, – amiről az Ablakmosó visszhangozva Tomi beszél – csakugyan megkívánja az egyéniség és személyiség, a „külön kis világegyetemek” célszerű korlátozását s a nagyobb fokú tárttságot egymás iránt. E tekintetben pedig Tomiék éppúgy elmarasztalhatók, mint a házmesterék: az Ablakmosó megjelenéséig úgy élnek egymás mellett a házban, hogy szinte nem is ismerik egymást. Csakhogy ez az el- és bezárkózás önvédelem is a részükről egy olyan világ ellen, amelyiknek olyanok az ügynökei, mint az Ablakmosó. Így végül is a világ kényszeríti őket hibás, a kelletnél autonómabb magatartásba. A megoldás azonban, amit az Ablakmosó szuggerál, még rosszabb. S a játék, a *történet*, valójában ennek a „még rosszabbnak” áttételes ábrázolása: a szereplők szexuális osztozkodása egymáson (*ami csak cselekményes szövete s nem tartalmi lényege a darab mondanivalójának*: ha a rendezés ezt félreérti, az egész darabot meghamisítja) – s mindezt mintegy parancsszóra, programszerűen, érzelmi hitel nélkül teszik; s főképp mindazzal együtt, ami vele jár: olyan egzisztenciális katzenjammerrel utána, ami elkerülhetetlenül önvizsgálatra kényszerít. Tomit a házmesternével párosítja össze az Ablakmosó „játékvezetése”; ő maga pedig Tomi feleségéből szuggerálja-kényszeríti ki azt a vámot, ami az ő esetében egyúttal *figyelmeztetésnek is vehető*, árulkodó önleleplezésnek: az életünket pásztázó „démoni” korántsem valami elvont fenyegetés csupán, aminek a hatására kizárólag a bárányok falják egymást látványosan – a Tomik, Annik, Nusik, Lajosok – mintegy magukat itatva át a fenyegettetés elvont mítoszával. Nem: maga a „démoni” is *közvetlenül* belőlünk él s addig él, amíg alkalmasak vagyunk rá, hogy tápláléka legyünk. És bár lehet, hogy a „démoni” *eredetéről* ma sem igen tudunk többet, mint pl. a görögök –, de az a meggyőződésünk kétségkívül megerősödött, hogy a „démoni” *társadalmi* tettenérése nem illúzió; s hogy ez a felismerés legalább is fékezi és szublimálni képes azt a szubjektív démoniát, aminek bizonyos mértékű dialektikája nélkül viszont – úgy látszik – a lélek túlságosan is könnyen fordul a közöny sivataga felé.

Az egyes szereplők darabbeli magatartását – a fentiek alapján – röviden így jellemezném a rendezés számára:

Tomi akarata ellenére megadja magát. Az Ablakmosó dumája, kidobhatatlansága megsejteti vele az erőket, amiket képvisel; s ugyanakkor belepillant a fészket körülvevő világ már-már át-

tekinthetetlenül gépies és könyörtelenül kényszerítő mechanizmusába is (újság-halandzsza). S mindez egyszerre zuhan rá. Megbénul. Nem hisz abban, amit az Ablakmosó ajánl; de a kuckóba vetett bizalma is meginog, annak is átlátja törékeny, illuzorikus voltát: már azt sem tölti be a képzelet csillogása, mint azelőtt. S egyszerre a semmiben találja magát. Úgy érzi, visszafordulni az eddigi-voltba lehetetlenség; az Ablakmosót elfogadni viszont kényszerűség. És besétál – hit nélkül – az óriáskigó torkába. Ami reménye marad: hogy ami történik velük, bűnhődés – s talán nem is éppen jogtalan.

Anni – szíve alatt a gyerekkel – az első pillanattól kezdve tiltakozik a kialakult téboly ellen. Nem látja át olyan szélesen a helyzetet, mint Tomi, az indokokat, az érveket; elsősorban érez s az érzései vezetik. Egyetlen pillanatra sem szédül meg a hamis következtetésektől, az új helyzettől: de éppen azért, mert érzelmileg közeledik mindenhez, megvan benne a tragikus belátásra való készség is. Szenved, de ösztönei tudják, hogy Tomit nem veszítheti el. Az Ablakmosóval való jelenetet – noha a kényszert ő sem kerülheti ki, nincs ereje hozzá – mégis inkább önkéntes áldozatként vállalja, s anélkül, hogy a szédület megsuhintaná (mint Tomit, ill. Nusit). Azért vállalja, hogy megváltsa magukat; csak éppen nem úgy, ahogy az Ablakmosó gondolja: ő csakugyan hisz megszenvedett felvérteztségükben, s hogy többet nem lesznek áldozatai a gyengeségüknek.

Nusin – bár az első pillanatokban a férje felháborodottságát visszahangozza –, csakhamar tragikomikus vakság vesz erőt; s akkor már fel se méri, hogy milyen súlya is van az eseményeknek. Az elfojtott s ki nem élt ábrándok, a szép hanzugságok becsapottja lesz, az érzékei s a szenvedélyek teszik vakká; s ha reménytelenül, sután és rossz lelkiismerettel is, de legalább egyszer az életében szeretne belekóstolni a visszahozhatatlanba: amit az ifjúság megtagadott tőle. Közben azonban – lépésről lépésre – ő is rájön, hogy ez az egymáson-osztozkodás rájuk kényszerített bővülés – s legfőképpen önmaguk megalázása. „Betáncolásuk” a hotelbe már az ő részéről is illúziótlan és szomorú: úgy rángatóznak a tánc ütemére, mint az Ablakmosó bábjai.

A Házmester: ő az az ember, aki egész életét a Törvény, a paragrafus tiszteletére tette fel – ilyen vagy olyan tilparancsolatra – s most azoknak az érvényében, hatóerejében kell csalódnia. Ettől omlik össze s ettől kapja meg azt a tisztánlátást, hogy végre szénítgetés nélkül tekintse át az életét. Számára nincs, nem is lehet más út, mint amit választ: a halál. Az ember még tévedhet; de ha már a Törvény sem érvényes, az életnek nincs többé értelme, méltó biztosítéka.

Két mozzanat volna még, amire felhívnám a figyelmet: a dalok szerepe s a befejezés.

A dalok hangsúlyozottan népiek, primitívek: éppen azért, hogy élesen szembeállítsák a darab rideg világával. Az Ablakmosó tudatos ügynöki fogása, hogy éppen a múlt édeni-evermeki hangulatát idézi fel velük, amikor – úgy lehet – a világ is olyannak tűnhetett még, mintha semmi el nem romolhatna benne. A dalokkal bővülő Annit, azokkal próbál hitelt szerezni magának; vagy ha mást nem, egy jó szót legalább – hiszen arra még egy ilyen ügynök, ami ilyen beosztott is éhes. „A minden mesterségnek megvan a maga bánata” kitétel erre is utal; ami különben az Ablakmosó legemberibb megnyilatkozása a játék során.

A darabzáró dialógus és Tomi végszava: hangsúlyban és szándékban is a madáchi utolsó szó. Vagy Valéry *Tengerparti temetőjének* egyik sorával tudnám rokonítani: *Élni, próbálniuk meg úrra*. A reményt, a feloldást nem is volt szándékomban közvetlenül a színpadi iátékba belevinni: ellenkezőleg: éppen abba helyeztem a reményt, amit a játék katharizsa szükségszerűen meggyaláz, – de amit ugyanakkor a várandós Anni utolsó jelenetbeli mozdulata, a minden iszonyaton átható, anyaságra készülő mosolya ki is léptet a darab nyomasztó világából s a nézőre bíz rá: a folytatás legyőzhetetlenségének a hitét.

Mindent összevetve: a játék szereplői – olyan értelemben, ahogy a darab műfajával kapcsolatban is használtam ezt a kifejezést – maguk is *fele úton* vannak. Nem nekiszegülő hősök; s ennek megfelelően nem a tettig jutnak el, csupán az eszmélődésig s a bátorság szükségességéig a felismerésig. S akik eddig eljutottak, talán az életben is fölismerik majd egymást s csakugyan alkalmasak lesznek rá, hogy emberibben tágas, közösségi autonómiát teremtsenek maguknak, a világnak. De ez már egy újabb darab problematikája.

A bemutató után a kritikák egy része kifogásolta, hogy a darab pontosan meg nem határozott tér-időben játszódik, s hogy nem tisztázza konkrétan, milyen erők állnak az Ablakmosó alakja mögött. Fentebb már utaltam erre s most kiegészíthetem: a kifogás nem ért váratlanul, az ezzel kapcsolatos érveket én se mulasztottam el magamnak szögezni. Mégis, ahogy a darab alakult bennem, egyre inkább kivetette magából a konkrét történelmi elemeket s csak jelzések maradtak a Mából, mint a bóják – s szerepük nem is több, mint azoké: praktikus útjelzők a névtelenül általános habok között. A dilemma persze nincs megoldva egy ilyen hasonlattal; de még egy logikailag helytálló elmélettel sem. Viszont minden egyes szubjektív írói döntés – a mű, az alkotás – tovább gazdagítja a „dilemmát”: hogy vajon a konkrét feltétlenül a valóságról be-

szél-e; s a nem konkrét feltétlenül meghamisítja-e a valóságot. Érdemes eltűnődni ezen a köz-hely-problémán; különösen akkor, ha ez a kérdés ennyire kiélezve egyáltalán felmerülhet.

Érzésem szerint a viták egyik fő motorja az, hogy a szimbólumot gyakran s érthetetlen módon összekeverik a sűrítéssel; s a pusztá fantazmagóriát bizonyos korrekkt behelyettesítésekkel. Holott az egyik *ég*, a másik *föld*. Ami mégis megtéveszthet időnként, valószínűleg a sűrítésnek az a határvidéke, ahol már olyan elemek is egymás mellé kerülnek, melyeket szívesebben látunk egymástól elkülönítve; s megtéveszthetnek azok a behelyettesítések is, amelyek úgy mintázzák a valóságot, hogy nem azonosak vele – és ennek ellenére megesk, hogy a megszokott fényképnél mégis kíno-san találóbbak. Ez pedig egyik esetben sem megnyugtató; s válaszul úgy döntünk, hogy akkor nem is hitelesek, nem lehetnek azok. De vajon célja-e egyáltalán a fenti két technikának a megnyugtató? Egyáltalán nem. Inkább a lehető legszigorúbb tettenérés a gondja. S minthogy a koncentráls, a fókusz kedvelése általában fékezni látszik a szép hazugságok kísértését: ezért gondolhatjuk, hogy ami sűrűbb (ami persze nem *terjedelem* kérdése elsősorban!), az igazabb s így a tettenéréshez is közelebb férközhet, mégha az első pillanatban abszurdnak is látszik. És ugyanígy a korrekkt behelyettesítéseket sem utasíthatjuk el, ha a valóság lényegi modelljeként beválnak.

Volt idő, mikor igyekeztünk elhinni, hogy az ismeret, ami látványosan még praktikumra, technikára is váltható; a jellemzés és leírás, ami legalábbis nem mond ellent a jelenség szokásos arculatának; a festmény és szobor, ami kétségkívül találatot ér el a célul kitűzött tárgyon: egyúttal kimerítően objektív is. Ma sokkal szerényebbek vagyunk; nem hisszük, hogy az. S ugyanakkor – anélkül, hogy elbizhathánánk magunkat – kényszerítve vagyunk bizonyos elfogultságaink megbecsülésére. Sőt, hajlanunk kell rá, hogy objektív győzelmeinket éppen szubjektív kérdésfeltevésünk végsőkig szigorított felelősségében lássuk. Mi nővünk s a világ szőkik: alapjaiban más ez a viszony, mint ami volt. Minden végleges freskó önhitt ma már. S a hajdani leíró tágasság gyanús: úgy tetszik, a hitelesnél több benne az értelmi-érzelmi ráfogás. A világ ugyanis sosem *olyan*; csupán olyan *is*. Nagy baj volna persze, ha ez a felismerés elkeserítene; inkább nagyobb alázatot kellene népszerűsítene a valóság iránt, hogy lehetőleg kevésbé gyorsan ítéljünk s mélyrehatolóban kérdezzünk.

Vajon nincs hát akkor semmi biztos fogódzó? Azt hiszem, hogy van: a sűrítés sűrítése, a pillanat pillanata (amire a modern természettudomány is tanít) – az az egyetlen lehetséges közeg, amin keresztül a kiterjedt idő egyáltalán megragadható. És ugyanezt mondhatjuk el térről, viszonylatokról, cselekményről is. Ilyen értelemben pedig csak *modell* lehet, amit a művészet világában létrehozhatunk: a pillanat elképzelését az időtlenről. A modellnek pedig – ha nem képzelt magáról többet, mint amennyire jogosult – a valóság minél gazdagabb feltérképezése érdekében vállalnia kell a hagyományos realitások és korrekkt behelyettesítések *célszerű egyenjóságát*; de vállalnia kell a sűrítés celláját is, a felszínre csábító tágassággal szemben. A cella persze minden formájában cella: szikítés is. De enyhíti a rabságot, ha tudatos, s ha egy eddigig szigorúbb reális vízió felé tört. S végtére is, a végtelennek az ezredrésze is végtelen: ez mindig vigasz marad. Bár őszintén bevallom, titokban irigylem azokat, akiknek számára egy új dimenziójú tágasság jölőseő nyújtózása – talán éppen a most taposott utak jóvoltából – ismét lehetővé válik. S vele az az aggálytalanul biztos (ámbar megint csak átmeneti) közérzet, hogy kimerítően objektív a pillantás, amit magunkra s a világra vetünk. Mindenesetre akkor nevezhetik majd újra – és megbocsátható éréllyel – a modellt valóságnak. Ami pedig a szimbólumot illeti, azzal okosabb nem törődni, mert azt úgysem mi találjuk ki, hanem *lesz*; s főképp kéretlenül. A mi dolgunk a fogható-látható sűrítése: a *föld*; az *ég* majd önként borul föléje.

Mindezt egyáltalán nem kitérőnek szántam; éppen ellenkezőleg: egy bizonyos szemléletmód elméleti ellenprójának. A fenti értelemben vett sűrítés és korrekkt behelyettesítés problémája ugyanis szorosan összefügg a konkrét és inkonkrét ábrázolás kérdésével. S ha már így fogalmazunk, vajon nem erőltetett kissé dilemmáról beszélni? Mert dilemma csak egy lehet, s az az alkotóé és nem a kritikusé; hogy a választott témának mi a legmegfelelőbb megközelítési módja. De többnyire ez sem dilemma, az alkat spontánul dönt. S ami szabály, törvény, tapasztalat a viták habja fölött marad, sosem lesz több és más, mint az, hogy az általános érvényű hitelesség nem az ábrázolás, a megjelenítés kizárólagos konkrétán vagy inkonkrétán múlik, hanem elsősorban a valóság számbavehető jelenségeinek megsezenvedettségén – és megemészettetésén. Akkor pedig már csakugyan mindegy, hogy milyen formanyelven beszélünk; hiszen a mi számos formanyelvünk még mindig csak igen szegényes a valóság számtalan sok formanyelvéhez képest... Mindenesetre tény (ha nem is logikus), hogy míg pl. a líránál általában természetesnek találják s elfogadják az éppen határozatlanságában általános érvényű tér-időt, azt az ígéző könnyedséget, amivel a líra még az „útjelző bójakon” is túl-teszi, túl-szárnyalja magát – s teszik ezt és elfogadják a legellentétesebb szemléletű frontok is; addig a próza és a dráma esetében (nálunk) már makacsul megoszanak a vélemények. De kérdés: a műfajok csakugyan annyira bezártak a *kialakulásuk* megszabta törvényekbe? Vajon nem organikusabb megértése a műfaj-fejlődésnek, ha minden lehető eszközt, keve-

rést, határsértést jogosnak fogadunk el – feltéve, ha nem öncélúak? Mert ha jól meggondoljuk, végül is minden alkalmas a valóság szuggesztiójának felidőzésére – a csodálatos vagy a képtelen éppúgy, mint a konkrét – ha következetesen eszköznek tekintik magukat s nem tévesztik szem elől a célt. Így abba is belenyugodhatunk, hogy történelmi hosszútávon csak a *művészetnek* van biztos jövője; a különböző műfaj-struktúrák csak felkínálkozhatnak, anélkül, hogy sejteni lehetne, milyen elv és igény választ majd közülük.

Az Ablakmosó témája különben – aminek az ürügyén ilyen szerénytelenül sokat markolok – valahogy gyakorlatilag is távlatosabbnak és sokréteűbbnek ígérkezett, ha kiemelem a konkrét tér-időből. S ez azért is látszott ésszerűnek, mert a hatalommal kapcsolatos konfliktus talán soha nem jelentkezhett még annyira álcázott és konkrétan nem mindig megnevezhető formában is, mint a mi korunkban. Helyesebben: soha nem voltak még olyan technikai, következőképpen tömegpszichológiai lehetőségek rá, hogy ilyen formában jelentkezzen. Ennek a realitásnak – úgy gondoltam – ábrázolásban is jobban megfelel az adekvát, rokon kifejezés. Az *ti.*, ha a határozatlanságnak abban a tér-idejében szembesítem a nézőt önmagával és problémáival, amibe a mindennapok során is oly könnyen belesodródik – belesodortatik: a masszívnak és sérthetetlennek hitt realitások hirtelen, indokokat összekuszáló határozatlanságába és érvénytelenségébe. Vagyis abba a lelkiállapotba, amikor tudjuk is meg nem is, hogy ez meg az, a részletek, minek a *közvetlen* következményei, – mégis, a közérzet átlagemberi reflexével úgy érezzük, hogy az erőknek és hatásoknak amorf és csak valami inkonkrétban megragadható játékszerei vagy éppen vezetőitjei vagyunk. Valamikor sorsnak is nevezték ezt és nagy s-sel írták. Ma másképp mondanánk, talán így: a végső soron tudattal is átvilágítható erők és hatások statisztikai összimpulzusának. Noha a kettő mögött homlok-egyenest ellenkező felfogás áll, adott esetben az érzelmek mégsem tudnak közöttük különbséget tenni. Csupán azt tapasztaljuk váratlanul, hogy a külön-külön konkrétan megnevezhető szálak – ha akarnak – olyan csomóvá tudnak összehozódni az átélések sorozatát sűrítő közérzetben, hogy már nem is X. vág bennünket pofon, hanem a Pofon; s nem is az Y. iránti szerelemben halunk bele, hanem a Szerelemben... Hangsúlyozom: nem gondolom én ezt perdöntő igazságnak; csupán a közérzet természetrajzához hozzátartozónak. Aminek az ellensúlyozására a mi éber, huszadik századi tudatunk igyekszik is megtenni minden tőle telhetőt: mikor fáradhatatlanul okokra mutat rá, ötre, tízre, százra – s teszi ezt még a „statisztikai összimpulzus” egyszerűsítése árán is – csak hogy megpróbáljon kibújni valahogy az inkonkrétból, a határozatlanság Nessus-ingéből. S aminél nincs is semmi, ami szükségsezerűbb lehetne: végülis a határozottság a dolgunk és nem a határozatlanság; a tudatosság a rangunk és nem az önkéntes ráhagyatkozás. Csak míg a közérzet amorf és inkonkrét világába a tudat korrekciója be nem hatol (a magyarázó és okokra rámutató tudat) – addig van bizonyos átmenet, amikor a lélek a legmértelenebbül mutatja magát, egyszerre minden végétét. S a művészetnek mégis csak ezek a nagy pillanatai, ezek az egymást váltó átmenetek: az *ütközbeniség*. A „megérkezetség” lelki tájairól a művészet inkább már csak *hallgatva* beszél.

Mindez vajon ellentmond a „határozottság” művészi igényének? Nem hiszem. Csupán egy olyan szemlélet és ábrázolásmód jogosultsága *is* utal, ami inkább nevezhető inkonkrétnek, mint konkrétnek; s aminek a jogosultságát végülis számtalan remekmű igazolja: azt, hogy a művészetben – mintha – mégse mindig a „megnevezés” lenne elegendő a leghatásosabban a határozottság követelménynek; hanem paradox módon – sokszor – éppen a sejtetésben tudja határozottá tenni azt is, amit a megnevezés kényszerűleg éppen hogy határozatlanná fokoz le.

Mindebben persze az is benne van, hogy hiba volna egyikre vagy a másikra, mint abszolút megközelítési módra szavazni. (A „konkrét ábrázolás” *igazáról* itt nem is volt szándékomban bővebben írni: nyitott kapu.) Helyette inkább két egyenrangú megközelítési forma nemes versenyéről kellene beszélnünk, ahol mindegyiknek megvan a maga sajátos előnye, hátránya; de ugyanakkor a döntő érintkezési pontjuk is: hiszen mindkettő a közös szenvedéllyel ostromolt valóságot fedezi fel, csak éppen olyan érzelmi-gondolati többlettel, ami a másiktól nem telnék ki. Egyszerűen, a mondanivaló legadekvátabb formáját kellene mindig újra megkeresni.

A konkrét és inkonkrét ábrázolásnak, tér-időnek különben van egy olyan vonatkozása is, amiről nem igen esik szó; s amiből én sem akarok semmiféle értékelő következtetést levonni, – nem is lehet. Csupán megemlítem, mint a művészi hatásnak, hatáskeltésnek egyik sajátos, akaratlan paradoxonát. A „historikumba” ágyazott bemutatás – legyen az a historikum akár a legfrissebb – óhatatlanul olyan lehetőséget is biztosít, hogy *csupán historikum* legyen és maradjon a műélvező számára, – vagyis: éppen a pontosan soha nem ismétlődő történelmi körülmények azok, melyek könnyen egérutat is kínálhatnak a napról-napra újabb jelenbe lendülő lelkiismeretnek, közérzetnek, tapasztalatnak; mondván, hogy a „volt” sohasem lehet azonos a „van”-nal. Az „általános jellegű bemutatás” azonban már természeténél fogva mindig kész az „éppen van” közepébe *is* vágni – okkal vagy ok nélkül –, de mindenesetre azzal a pozitív szenvedéllyel, hogy inkább legyen becsületos inzultus, projekciós próba, mint alkalom az esetleges egérút számára, – inkább érezzék eszmélhetően időszzerűennek, mint felületen öngazolásnak.

Mindenesetre elgondolkoztató, hogy mi állja jobban a századok próbáját. A líra versenyen-kívüli babérkoszorus: ahová emelkedni tud, ott már nincs historikus tér és idő és konkrétság. De vajon a próza igazán nagy s nem avuló lapjai is nem éppen azok, ahol *elfeledkezünk* a historikum-ról? Ahol tér és idő relatívva válik, mert az igazi szépségnek épp ez a fajta határozott határozatlanság az igazi közege? A tudat válaszai, megoldásai, helyesbítései szüntelen változásra *vannak* ítélve. A vízió művészi igazsága mindig tartósabb lesz, mint a logikáé. A konkrét ábrázolás sosem feledkezhetik meg a jelenségek anyai-homályáról, amitől egyedül képes újra s újra megfrissülni; de az inkonkrét ábrázolás nem feledkezhetik meg róla, hogy csak addig tud hatni s elragadni, amíg a valóság elkötelezettje.

Apollinaire írja: „Az emberek utánózni akarták a járást és kitalálták a kereket, ami nem hasonlít a lábhoz.” Ha kell, tudunk hibátlanul működő lábat is szerkeszteni, sőt, egyre inkább tudunk. De ezért mondjunk le a kerékről – mint „inkorrekt” behelyettesítésről?

P a á l L a j o s

CSEND KÖVEI ALATT

*Szeptember
diófák mézszínű darazsak
s almafák között*

*a derűs dombokon
csendes örömök
nagy fehérek falkákban*

*Karcsú őszi fa
sípészó kél ki a lapályon
ágai közt sok éggel
körben az erdők
orgonazengése*

*messze
fényes hegységek vonulnak szakadatlan*

*de a szél lassú ringásával
folyók villogó kanyargásával
őzek kecses szökdelésével
elbágy az idő
s a nagy síkság szélén
a csend kövei alatt
levedli ezt a tájat*

*Ó kígyó-sikos bársonybőrű
idő
századokkal mintázott
idő
elrejt szemem előtt
a nyers szelekben lengő
kék
messzeség*

LEMLE GÉZA

FÉLÚTON

*(Jegyzetek egy termelőszövetkezet életéről)**A községről*

Valamikor járási székhely volt, kisnemesi kúria hangulatát idéző főszolgabírói hivatal, egy pár fináncsal és sok nyugdíjossal, itt-ott villaszerű lakásokkal, melyek kertjében megfért a nyírott bukszus, a téli saláta és az akónyi bort termő lugas. Néhány emeletes középület, forgalmas vasút-állomás, krajcáros hitelszövetkezet, ipartestület, magányos gyárkémény, drága piac, mozi és „szagos mise” keltette a kisvárosi látszatot. Az országút mentén tekintélyes keresztépületek, lefüggönyözött ablakok és nagykapuk mögé rejtették a jómódot, a csúcsos süvegű parasztházak lécs- és drótkerítésükkel kitarulkodtak a járókelőknek. Az ereszek alatt széles feliratok, cégtáblák. A „külváros” igazi falu, a bőr alá is befészkelődő porral. A templom és a kastély a község szélére szorult, két falunak is beillő pusztá pedig a határba.

A kocsmában tisztviselőkkel tegeződő parasztok és mesterségükkel kérkedő iparosok sörözgettek a belső szobában; a söntésben beugró kocsisok, kiskeresetű alkalmazottak, cselédek, napszámosok szorongatták poharaikat. Az igazi politikai fórum a „hőgy” volt, hűvös pincékkel, tüzes borokkal.

Ahogy fordult a világ, a község közigazgatási rangja megszűnt, de lelke alig változott. A képe eem. A főszolgabírói kúria diákokthoz, a kastély általános iskola lesz, a vasútállomást félszázaddal megfiatalították. A főútvonal pora bitumenbe fült, s a régi téglás, „nyáron xilofon, télen gumijárdákat” a nagyobb utcákban betonjárda váltotta fel. Strandfürdő is épült; „majdnem-áruház” önkiszolgálóbolt és presszós cukrászda, a község szívében. Sorra épülnek a nagyablakos, egészséges lakások a vasútállomás felé, egy egész új „városrész”. Kicsit Pécs külvárosa a község, lakói százával dolgoznak a megyeszékhelyen, amelyhez majdnem villamosjárat sűrűségű vasúti összeköttetés kapcsolja.

A falusi életformától menekülőknél valóban a „várost” látják benne, és idehúzódnak. A kitelepítés során szétszóródott, vagy később visszaszivárgott németek is szívesen költöztek ide. A megyeszékhelyre utazgatók jórészt értelmiségiek és alkalmazottak, vagy kispolgári szemléletű munkások. A községhez kötődtek nagy többsége is ilyen. A vasút, a malom, az állami gazdaság, a téglagyár ad néhány családnak megélhetést.

Az őslakos parasztság jó része elmenekült a földtől. Aki megmaradt parasztnak, a végsőkig ragaszkodott korábbi életformájához, „pógárként” kívánt élni és boldogulni. Lassan jutottak el odáig, hogy a kuporgatás, a „szörzés” mindent betöltő életformáját a munkából fakadó igényes élet szorítsa ki, ami nemcsak látszat, mint korábban volt, hanem valóságos tartalom. Ez a törekvés egyre inkább mozgósítja a közös boldogulás érdekében az egyéni gazdaságokban korábban virágzó szorgalmat, leleményességet, szakértelmet. Az ember minduntalan érzi, bármerre jár, bárkivel beszélget, hogy valaminek vége szakad és valami születik. Egyesek nosztalgiával temetik önmagukban és életükben a múltat, fenntartásokkal és gyanakvással szemlélik a kibontakozó újat.

... és a pusztáról

A „puszták népe” itt nem vált számottevő társadalmi-politikai tényezővé; vágya az volt, hogy „pógár” legyen, vagy beletörődött sorsába. A cselédsors kegyetlen rendjé, szigorú fegyelmét a kislajdonosi érvényesülés hasonló rendje és fegyelme váltotta fel. A szocialista életforma ezzel az áttétellel valósult meg, s ez a pusztaiak gondolkodásában mérhetetlen zűrzavart okozott. A cselédből lett úgazda régi szívóssággal küszködött az egyéni érvényesülésért. Forradalmi törekvések nem voltak, az ösztönös forradalmiság itt kispolgári könyökléssé szelődött. A termelőszövetkezet megalkulása szemükben visszalépést jelentett; nem maguk kívánták, szervezték; úgy erőltették rájuk. A közös gazdaságot is úgy tekintették, mint régebben az uradalmat; a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való szocialista viszony nem született meg, s hiányzott a fegyelem. Azt hitték, s sokan

még ma is azt hiszik, hogy a régi fegyelem hiányzik, nem pedig valami új. Van köztük, aki a régi fegyelmet, „gondtalan” életet sírja vissza, más a kistulajdonosi felkapaszkodás lehetőségét.

Vezetőiket a község küldte jó egy évtizeden át, akik sokszor csak magukért, s nem értük, csupán nevükben, helyettük politizáltak. Lényegében ugyanazon a helytelen alapon, amely a cseléd-úrgazdáknak alakult ki. Néhány vezető kinőtt közülük, de otthagya őket. A „menekülők” ideállá váltak, a pusztát meg valamiféle ugródeszkává a felkapaszkodáshoz. A menekülés ma sem szűnt meg.

A pusztát úgy maradt, ahogy örökölték: feneketlen sár, szellemi sötétség, cselédlakások... Az utolsó „reformot” az uraság hajtotta végre. A közös konyhákat megosztotta, az egyszobás lakásokat padlóztatni kezdte, de már nem fejezhette be. Az úrgazdáknak meg nem a padlózás volt a legfőbb gondjuk, s a termelőségvetkezeti tagoknak sem. Aki otthont kívánt teremteni, az nem a pusztát tette otthonosabbá, hanem elmenekült.

Az üres szoba mégis viszonylag kevés. Az élet számkivetettjeit ide sodorja a sors. A tető mégis csak tető, ha földes szobára borul is. A földek jók, dolgozni, gyarapodni lehet, szárnyakat növeszthet itt az elesett, hogy tovább repüljön. A feltörekvők ezt teszik. Vannak olyanok is, akik sem dolgozni, sem gyarapodni nem akarnak, csak akkor fanyalodnak a munkára, ha elkerülhetetlen. A pusztát nem melegágya a növekvő igényeknek.

Sok cigány család él itt. Többben becsületesen dolgoznak, megvan mindenük. Jó részük azonban nehezen szokja meg a rendszeres, fegyelmezett munkát. Sok ablakon háromszor is kell kopogni, míg megjelennek munkán, ha egyáltalán rászánják magukat. Elszámoláskor szidják a vezetőséget, hogy kevés a pénz, ezt sem írták be, azt sem írták be. Végül kiderül: beírtak mindent, csak többet kellett volna dolgozni. Állandóan vándorolnak. „Összeállnak” meg elválnak, jönnek, mennek. A termelőségvetkezet vezetősége türelemmel és szigorral egyengeti útjukat az emberibb élet felé.

A pusztához ma már országút vezet, nincs úgy elzárva a világtól, mint régebben. Megsokszorozódott az erőfeszítés, hogy száműzzék a múltat: beruházások, gazdasági fejlesztés, kibontakozó népművelés... A gazdasági eredmények biztatók, az emberek is változnak.

Az első téész és 13 elnök

Az első téész 1949-ben alakult a pusztai cselédekből, meg néhány községbeli földhözjuttatott gazdából. A világ a feje tetejére állt. A cselédasszonyok az uradalomnak nem dolgoztak, csak „ha sürű munkaidőben napszámba szólították őket”.

– A téész meg az asszonyokon nyugodott. A községbeliek csak a hasznót szerették volna, de dolgozni nem...

– Hogyan alakult a jövedelem?

– Volt olyan év, talán hat is, hogy alig kaptunk valamit... Nem úgy dolgozták meg a földet, ahogy kellett volna... De úgy is volt, hogy bőven osztottak... mert a földek jók... – emlékezett a „hőskorra” egy idősebb, cselédből lett téész-tag, mintha semmi köze sem lett volna az akkori gazdálkodáshoz.

Az első esztendőkre magam is emlékszem, a községben tanítottam. Volt gondunk bőven: milyen példákkal szemléltessük a nagyuizemi gazdálkodás fölényét? A mi téeszünk nem sok jó példát mutatott, így csak „elvilég” és „általánosan” mondogattuk a fölényt, s újságból gyűjtögettük a példákat, amelyek annál kevésbé voltak „veszélyesek”, minél messzebből származtak. A tanulók elnéző mosollyal nyugtázták erőlködésünket. A kenyérgabona-, vetőmag- és zsírelőleg, zöld- és egyéb hitelek felelőtlen korszaka volt ez, amikor büntetlenül lehetett szétosztani tenyésztőrzseket. Előfordult az első esztendőben, hogy levágták és szétmérték a tenyész bikát is.

– Az elnökök?

– Jó emberek voltak... Osztottak, amikor lehetett – mondja egy nyugdíjas téész-tag. S mit mond az új elnök, a tizennegyedik?

– Valóban, osztottak, amikor lehetett, s amit csak lehetett. Az egyesüléskor mérlegcsalással. Üres ólakkal és istállókkal csatlakozott hozzánk a pusztai téész.

– S a jobb élet?

– Biztos, hogy jobb volt. Az előbb rosszul mondtam. Még azt is kiosztották, amit nem lehetett... Túlelőleget élveztek, amit vissza kellett fizetni. Ott megszokták: lopni, csalni a maguk hasznárá. A „konjunktúrát” jól kihasználták. De előre nem mentek egy lépést sem...

– A közös gazdaság?

– Az maradt, amit az uradalom rájuk hagyott. Beruházás semmi. Az adósság nőtt... A teőket most javítjuk... falak maltert nem láttak a tíz esztendő alatt... Az első beruházás nemrég történt. 90 000 Ft-tal átalakítottak egy tyúkólat magtárrá. Annyi pénzen újat építhettek volna... De ott így ment...

– A sertések?

– Most már van... De nem a régiből... hiszen még akkor is osztani akartak malacot, amikor venni kellett... Lesték, mikor ellenek a kocák, s a malacokat azonnyomban szétszították... Lehet, hogy igazuk volt... akkor... Saját nevelésű disznójuk a közösen egy sem volt. Mindig úgy vásárolták össze a hizónak valót...

– S a háztájiban?

– Ott ment a nevelés, a hizlalás... Nem... ne gondold, hogy szándékosság volt ebben... A szakképzetlenség, a rossz gazdálkodás, a tudatlanság... Nálunk is így kezdődött...

A dögvésztől a többszázas sertésállományig

– Ez volt az első győzelem – emlékezik vissza F. N. a tizennegyedik elnök a pusztai sertés-tenyésztésre. – Talán inkább így: az első nagy győzelem, mert mindennap meg kellett nyerni néhány kisebb csatát, ha győkeket akartam verni... Idegen voltam, bizalmatlanul fogadtak... S rendet kellett teremteni minden áron, munkafegyelmet, jóvedelmet... De erről majd később... Maradjunk a pusztai malacoknál...

Az új elnök arcán elsimulnak a ráncok. Pedig valamikor sűrűn belepték a homlokát. Akkor, amikor először tagadta meg a „hagyományos” malacosztást.

– A malacokat felneveljük! – mondotta.

– Abból ugyan nem lesz semmi – mondta Sz. J. sertésgondozó, többévi tapasztalat alapján.

És megkezdődött a harc.

Az anyakocák alatt ott nyüzsögtek a malacok. Szépen fejlődtek választásig. S ahogy elkerültek az anyjuk alól, hullani kezdtek. Éppen úgy, mint régen. Egyik a másik után. Mi lehet a baj? Talán a víz? Megvizsgáltatták a vizet. Négy keresztes kőli fertőzéses volt.

– A vizet forralni kell! – született meg az első utasítás. – Addig is, amíg új kutat csinálunk. (Ma már megvan az új artézi kút.)

A vész megtorpant, de nem állt meg. A közösen döglöttek, a háztájiban virultak a malacok. S az elnök gondolkodott. De mit tudta ő még akkor, mi az a bélödéma; mi köze az elhullásnak az állati fehérje hiányához? Csak azt látta, a közösen dül a dögvész... Talán a takarmányozásban lehet a hiba?... Mit kap a malac a közösen, s mit a háztájiban? Miért van az, hogy választásig nincs semmi baj, csak utána esnek vissza a malacok a fejlődésben, s kerülnek dögvészre? Az egyoldalú takarmányozás az oka? Amikor árpa van – csak árpa; amikor kukorica – csak kukorica? Talán a korai elválasztás – a hagyományos hat hét?

S megkezdődött az újabb kísérletek sora.

– Húsz kg-os súly alatt nincs választás!

– A malac az anyja alatt egyre növekvő takarmányadagot kapjon!

– Táplálásuk takarmánykeverékkel történjék, amelyben állati fehérje is van! (Mint a háztáji moslékban!)

– Egy hétig ne kapjon több takarmányt a malac, mint az anyja alatt! Csak nézem a több mint száz „iker-malacot”. Egyformák, mintha egy koca vetette volna őket. Átlagsúlyuk jóval meghaladja a húsz kilót, s még nem kerültek át a süldőnevelőbe.

Sz. J. bácsi dohog:

– Látja, még mindig itt vannak, pedig hat hetes koruk után már nem rám tartoznak...

Zsörtölődik, de büszke rájuk.

– S elhullás? – kockáztatom meg a kényes kérdést.

– Egy-kettő ha előfordul... a gyengébbek közül...

Íme a mérleg:

Tavalyelőtt egyetlen saját nevelésű malacból sem lett hízó a pusztán.

Tavaly vásároltak 150 süldőt, de 400 hízott sertést adtak le. Az idén: egy süldőt sem vásároltak, s 600 hízót szállítottak el.

A „másik oldal”

A középparasztok. A községbeliek. 1960. február 1-én volt a másik téves alakuló közgyűlése. Előtte népnevelők serege járta a falut, a parasztok meg csapatostul menekültek a „högybe”. Hajnaltól késő éjszakáig folyt a népnevelés és a pincei politizálás. Ahogy kifogytak az ellenérvek, egymásra hívatkoztak a parasztok „Ha X belép, belépek én is!” Amikor X belépett, Y-ra hívatkoztak. Végül N. V. J. neve lett az ellenállás lobogója.

Egyik nap közölte a hangos híradó, hogy N. V. J. aláírta a belépési nyilatkozatot. Ezzel lényegében befejeződött a szervezés. Ki így, ki úgy, belépett a termelőszövetkezetbe. Legtöbbször kénytelen-kelletlen.

Az alakuló közgyűlés azonban nem múlt el meglepetés nélkül. Az elnökválasztás során titkos szavazással N. V. J.-t választották meg. Az ifjút. S ekkor derült ki, hogy igaz ugyan, hogy N. V. J. aláírta a belépési nyilatkozatot, csak hogy nem az ifjú, akinek döntését ügyelte a falu, hanem azonos nevű apja. S így esett meg, hogy ebben a községben az elnök lépett be utolsónak a técsz-be; előbb lett elnök, s csak azután tag.

Három napig szólt a muzsika a kocsmában. Furcsa vigalom volt ez. Búcsú a „pógárságtól”.

„Dalos ajkú kis madárka,
Sz...j az apám birtokára” –

harsogtak kórusban.

A régi szemlélet sokáig mit sem változott. Az új elnök és az új vezetőség a háztáji ellátását tekintette fő feladatának. A jövedelemelosztás sajátos formáját valószínűsítették meg. Alapja nem a munka, hanem a háztáji lett. Ki-ki, úgy részesült a terményekből, amennyi háztáji jószágá volt. A kukoricát harmadából kapálták, egyharmadát közvetlenül hazavitték, kétharmadát pedig az emlitett módon elosztották. Volt olyan paraszt, aki 40 000 Ft-ot kapott bikaért. Akadtak „kint maradt” földek is, amelyeken bérlőként gazdálkodtak többen. Az ügyesebb, leleményesebb parasztok most is megtalálták a számításukat. Valaki annak idején úgy jellemezte a helyzetet: „maszkek gazdálkodás – a técsz égisze alatt”.

A técsz nem sokra ment. Persze a tehetősebb parasztok, akiknek jutott a bérlethől, maradt tartalékuk, volt gazdag háztájijuk, szőlőjük – nem panaszkodtak. A munkaegység értéke 13 Ft volt, meg amit melléje „szereztek”. A kocsisok feketén fuvaroztak még a técsz-tagoknak is. Aki nem volt elég ügyes, s csak a közösen végzett munkából akart megélni – hoppon maradt.

A maguk arculatára formált técsz azonban nem nyugtatta meg a kedélyeket.

Amikor az ENSZ a magyar ügyet tárgyalta, az istállóban a brigádvezetővel az élen azt számolgatták, mennyi az adósság, mennyi esik fejenként, ha kilépnek.

– Ezt még kibírjuk! – összegezték a véleményüket. S várták az „ENSZ-döntést”, más a három évet, melynek letelte után háttat fordíthat a közös gazdálkodásnak. Az első esztendőben kaján kárörömmel így beszéltek:

– Az idén kétszer törtünk kukoricát, januárban, meg ősszel.

A malacok belefulladtak a sárba. Húsz anyakoca után egyetlen malac sem maradt.

Hova vezethetett az ilyen gazdálkodás és magatartás? Márleghiányhoz, 13 Ft-os munkaegységhez, elégedetlenséghez. Akinek nem volt tartaléka, zúgolódott, akinek volt, egyre komorabb arccal vette számba fogyó készletét. (S az ENSZ sem hozta meg a várt döntést.) Így érkeztek a községbeliek az egyesüléshez.

Egyesülés és az új elnök

A két termelőszövetkezet nemigen tudott lábra kapni. 1960-ban a pusztán közel 27 Ft-ot, a községben 13 Ft-ért egy munkaegység. Mindkét helyen kiosztották, amit csak lehetett. A tagság egy része az egyesülés után jó ideig azt a többletet dolgozta le, amit jogtalanul elvitt. A községbeli técsz osztásra váró cukrát és gabonáját zárta a bank az adósságok miatt. Rendezetlen gazdasági körülmények, laza munkafegyelem, elégedetlenség, mindennapos civódások, áskálódások – így rajzolhatnánk meg a técsz képét. A községben működő mezőgazdasági technikum évek során egyetlen szakembert sem adott a técsznek. Nem sok jóval kecsgetett hát az 1961-es esztendő, az első közös év.

Az új elnököt nem valami barátságosan fogadták. B. J. egyik pusztai brigádvezető egyenesen kizavarta az irodából, amikor szóvá merete tenni, hogy elrothad 30 hold szarvaskerep, s a virágmag kapálatlanul várja a pusztulást. Mi köze ehhez az elnöknek? Az elnök arra jó, hogy osszon, ha van mit; legyen kit szidni, nézze el a hibákat, s maga is éljen.

A községbeliek egymás kezébe adták a kilincset, vádaskodtak, „besúgtak”, a „hőgybe” hívták az új elnököt egy pis pínceszere. Úgy próbálták kezelni, mint a régi tisztviselőket. S mert nem dűlt be az avult módszereknek, nem sok becsülete lett. Legalábbis azok számára, akik kárörvendve nézték a técsz nyűglődését, s szívesen látták volna teljes csődjét.

„Előbb termelni, aztán politizálni”

Ez volt az elnök jelszava. Igaza volt. A jó termelés a legjobb politika.

Az első lépés nem nagy népszerűséget hozott számára. A técsz gazdasági helyzetének számbavétele során kiderült, hogy a pusztán mindenkinek, a községben jó néhány tagnak vissza kell

fizetnie, illetve le kell dolgoznia, amihez jogtalanul jutott. Ezt a pusztaiak máig sem tudták megbocsátani; a községbeliek lassan elfelejtették.

A következő lépés meg megalapozta a tekintélyét. A zárolt cukrot és búzát nem megfelelő helyen tárolták. A bank rányomta a lakatot, s tájára sem nézett. Nem az ő dolga – ő csak zárol. A tagság hozzá nem nyúlhatott. A búza kezdett dohosodni, a cukorba egerek fészkeltek. – Ki a felelős ezért? – szegezte a kérdést a bank megbízottjának az elnök.

A bankos hümmögött.

– Ezért maguk felelősek! Most intézkedjenek, de sürgősen!

Mit is intézkedhetett a bankos? Hozzájárult, hogy azonnal osszák ki.

Az osztás népszerű. A községbeliek dicsérték az elnök erélyességét. Még alig nyílt a tavasz, hozzátartott a palántaneveléshez. Leszedte a felesleges ablakokat és melegágyakat készített. Néhányan segítettek neki, a többiek bolondnak tartották. A mosoly akkor fagyott az arcukra, amikor 9000 Ft-ot árult a téesz a palántákból, s ebből áprilisban már 8,50 Ft-t tudtak előlegként fizetni egy munkaegységre. Erre előbb nem volt példa a két téesz történetében.

Az első „közös” borsókaszálnak is története van.

Az elnök megígérte, hogy részt vesz benne.

– Szóval hajnali négykor...

– Négykor...

Sokan csak kíváncsiságból mentek el: ott lesz-e az elnök? Ott volt – elsőnek. – Elindultak a földre. A háta mögött suttoztak:

– Élre kellene állítani...

– Majd „kicsináljuk”...

– Hadd izzadjon az „elnök úr”...

Ahogy a földre értek, az elnök kiválasztott egy jó kaszát.

– Hát kezdjük – szolt az elnök, s beállt elsőnek a táblába. A többiek utána. Egyre várták, majd csak abbahagyja. Nem hagyta. S ment másnap is. De másképp beszéltek vele hazafelé! Tekintélye megnőtt, szavának súlya lett, javaslatait elfogadták.

Aztán a lucernabehordás, abban az esős időben, amikor csak félórákra bújtt ki a nap, s a beázott boglyákat senki sem akarta szekérre rakni és kazlazni!

– Úgyis tönkremegy – begyullad...

– Az nem biztos, csak ha itt hagyjuk...

S nem hagyták ott. Az elnök irányította a munkát. Ledobták a boglyák nedves tetejét, marokkal húzgálták ki az oldalon megázott szénát, kitergették, a többi szekérre dobták. Olyan kazlat raktak, amelyet légjáratok hálózta be, hogy száradjon, s ne fülledjen a széna. Az elnök aggodalommal lesté hetekig, vajon nem gyullad-e be a kazal. Ahányszor arra járt, megnézte, megpiszkálta. Végülis megmaradt a lucernaszéna. (Nem lett igaza annak, aki feljelentette az elnököt a járási pártbizottságon, hogy szánt szándékkal tönkre teszi a drága takarmányt.)

A vasárnapi munka sem örvendezett népszerűségnek. Mit tehetett az elnök? Vasárnap is dobálta a kévét, hogy menjen a cséplés! Drága volt akkor minden óra.

A gazdasági eredmények, a személyes példa s a következetesség meghozta az eredményt.

Az új elnök tavaly tavasszal, alighogy idekerült, határjárása során P. M.-mel találkozott. A kocsis a bakon ült, a kocsin létra... Az elnök azonnal felismerte a „maszek fuvart”.

– Hol járt M. bácsi?

– Itt voltam a lucernában...

– Létrával?

– A feleségem hozta odáig a szőlőből...

– Ott a szőlője a lucerna mellett?

– Párszáz méter...

– Erős felesége lehet. Pedig azt mondta, hogy beteges, amikor munkába hívták...

P. M. keserves káromkodással tört ki az „egérfogóból”:

– Hát a „hőgyön vótam”, ha tudni akarja...

– Biztos bejelentette...

– Nem jelentettem be!

– Az pedig öreg hiba... Majd még beszélünk róla...

A mindig fenyegetőző P. M. sem állta meg szó nélkül:

– Majd még találkozunk!

A két „találkozásból” csak az egyik következett be. P. M. fegyelmet kapott, kártérítést fizetett, káromkodott...

És ma?

A haragos kocsis legelőször fog be, s utoljára fog ki. Korábban csak annyit mondott:

- Most már meg lehet a téészből élni...
- S azután:
- Lesz a téészükből valami.

„Lázadó” asszonyok

A „lázadás” 1960-ban tört ki. A munkafegyelem abban az időben elszomorító volt, s természetesen a jövedelem is. Megtörtént a két téész egyesülése, megjelent az új elnök. Ezt az időt látták alkalmasnak az asszonyok, hogy „felforgassák” a régi rendet. Összegyűltek 29-én, akik legjobban dolgoztak, pontokba foglalták „követelésüket” – amelyet saját munkájukkal szemben támasztottak. Ma 33-an vannak; 40–80 munkaegységet dolgoznak le havonta az állattenyésztők, 20–30-at a növénytermelők. Volt, aki csak családtagként dolgozott először a brigádban, végül belépett.

Legnagyobb büszkeségük a sertéstelep. Elindultunk, hogy ott beszélgessünk az asszonyokkal. Sz. B. bácsi lebeszélte bennünket. Csutás kocsí tetején ült, s az ostornyéllal mutogatta, hogy milyen vargabetűvel közelíthető meg a telep. Másképp oda gumicsizma nélkül bemenni lehetetlen, s a telepen sem tehetnénk egy lépést sem. Elballagtunk hát az utca végéig, s onnan néztünk át a sártengerben fuldokló sertéstelepre. A malacok itt fulladtak bele a sárba régebben. Négyszáz hizott sertést felnevelni ilyen körülmények között, csak a „lázadó” asszonyok voltak képesek.

Hogy a sártól visszariadtunk, este beszélgetünk az tegyik „lázadóval” D. B.-néval.

- Amikor az első gyűlésen szóbakerül, ki menjen a telepre, K. K.-néval mindjárt jelentkezünk...

Kis kerülővel a múltból beszélt, gyermekkoráról.

- Nagyapám itt sokat foglalkozott disznókkal. Mindig elvitt magával a piacra... hurkát vett a laciakonyhán, cukrot, játékot, kendőt... Alig vártam a piaci napot! Szép hizókat nevelt, öröm volt nézni... Magunk is hizlaltunk évente 8–10-et, míg tönkre nem tettek... Olyanok voltak, mint a dinnye...

- Tönkretették?

- A kulácssággal... „felszorozták” a 18 hoddát... háromszáz mázsa körül volt a beadás... de legalább békén hagytak volna...

Aztán visszakanyarodunk a telepre.

- Mikor kikerültünk, itt egy gödör, ott egy tócsa... Ez egy hét múlva nem lesz így... kezdte a telep új történetét. Hármán írták... három „lázadó” asszony. Száműzték azt az időt, amikor a malacok sírtak, a dara elment – s otthon híztak a disznók és a bikák; amikor reggel és este vetettek valamit a jőszág elé, s napközben senki sem törődött velük.

- Ha valamit vállalunk, meg kell csinálni...

Egyszerűen így fogalmazza meg azt a bonyolult állapotot, amelyben a jobb élet vágya keveredik a disznók szeretetével, az egyéni ráartiság a józan számíttással.

- Vödörrel hordtuk ki a trágyalevet... Amikor esett az eső „két nagy bőgő szalmát” a hátamon cipeltem be. A szalmás nem vitte... Ott voltunk karácsonykor, búcsúkor, a disznók mellett. Mi fogtuk meg a nagy disznókat falkásításkor.

- S az eredmény?

- Nyitott ólakban ridegen neveltük a disznókat, s tavaly egy sem döglött meg... Két nagy kocsí szalmát elalmoztunk, de megmutattuk, hogy lehet ridegen sertést nevelni.

Növeli érdemüket, hogy 1000 helyett 8500 baromfit neveltek fel „kísérletképpen”. Az iskolásoknak „megtakarításból” hizlaltak néhány disznót, hogy elmelessenek kirándulni. Megérdemelték, ott voltak mindig, amikor a téésznek segíteni kellett. Őket már könnyű a nagyüzemű mezőgazdaság fölényéről meggyőzni.

A jó munka nyomán megszületett az elismerés, meg az irigység is. 750 munkaegység a várható 40 Ft-tal szorozva 30 000 Ft; tizenkét hónapra elosztva 2 és félezres havi jövedelem. Most már mennének a telepre mások is, s „majd a fene esz meg egyeseket”, hogy a brigádnak országos híre.

„A bozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében”

- Az elnök elvtárs?

- Bent tárgyal az agronómuossal, főkönyvelővel...

Nyolcra jár az idő. Vezetőségi ülés lesz... Most végzi az utolsó simításokat.

- Miről lesz szó?

- 150 hold kukoricánk töretlen... Korán jött meg a tél – mondja az egyik vezetőségi tag. S megtoldja egy rövidke üzemgazdasági előadással:

- Tavaly a kukorica egy része kapálatlan maradt. Az idén áthidaltuk a munkerohiányt vegyszerezéssel. A kapálás megoldódott... de itt a törés, a szárletakarítás... itt már nem segít a vegyszer... gép, gép, gép kellene... Kevesen vagyunk...

T. Zs. J. nehézkesen kopogtatja az írógépet. Előterjesztésének utolsó mondatait pörtyöggeti.

- Megy, Jenő bácsi?

- Úgy gépelek, mint a villám.

- ??

- Csodálkozik? Pedig úgy. Csak itt-ott csapok bele - nevetgél, s folytatja a „villámgyors” munkát.

A téész irodája olyan, mint a termelészövetkezet. A tegnaphól fejlődik a holnapba. Régi módos paraszt három szobája, az utcafrontra tekintő ablakkal. Valamikor jó bútorok, szőnyegek, függönyök alkothatták berendezését, most szedett-vedett asztalok, székek, szekrények. A szekrények tetején egyszemű iratgyűjtők hosszú sora, a szekrényekben papírtömkeleg. Az „elnöki szék” rozzant stílbútor, horpadt bőrhuzattal. Maholnap selejtezik, s bizonyára modern „utód” követi. Ami volt, már nincs, aminek lenni kellene, még nincs. De az ember érzi, hamarosan lesz.

Az iroda azért nem dísztelen. Gyermekfejnyi krumplik, karnyi kukoricacsövek, súlyos kalászkötegek... kis tányérvákban magvak. Lássa mindenki, aki idejön... ezek a tsz büszkeségei.

Az ülésen a tagok 3 híjjával megjelentek. Megszavazzák a napirendi pontokat: őszi munkák, fegyelmi ügyek, különfélék...

Az agronómus szól az őszi munkákról. A vetés rendben van. 150 hold kukorica töretlen, a szár is áll. Szántani is kell. És meggyőző számokkal, tényekkel agitál. 1 200 000 Ft érték van kint a földön. A tavalyi őszi szántás is jobban bírta a szárazságot. Kevés trágyát hordtak ki.

Aztán átveszi a szót az elnök.

A vegyszeres területnek nincs gazdája - foglalja össze tömören a kukoricatörés helyzetét. A családonként vállalt területekről behordták a kukoricát. 38 és fél mázsa a holdankénti átlag... Eddig kevés téész-tag jelentkezett, idegen munkaerőre van szükség. S hogy nekünk is mondjon valamit, hozzáteszi: a tagság 80-90 százaléka általában kiveszi részét a munkából. A téész 23,50 Ft-ot fizetett előlegként, többet mint tavaly egy munkaegységre. Termésátlagok tekintetében a megyében a 2. helyet foglalja el a termelészövetkezet (búzából 18 q, cukorrépából 164 q, burgonyából 110 q, kukoricából kb. 25 q átlagtermés holdanként). Azután a szükséges intézkedések végrehajtására kér felhatalmazást:

Premizálásban csak az részesülhessen, aki minden betakarítási munkában résztvett. Aki még nem jelentkezett kukoricaszedésre, figyelmeztetik a prémiumra. A cukorrépa-prémiumot is csak a törés befejeztével osztják ki. Az elnök 10. részért adhassa ki a törést bárkinék. Az éjszakai őrzést meg kell erősíteni a leszedett területeken. A kukoricaszár egy részét silózni kell, a többit leszántani. A pentozánhatás ellensúlyozására trágyalé öntöző lajtót kell vásárolni, vagy beszórítani apró trágyával az alászántott kukoricatáblákat.

A vitában majd mindenki hallatja szavát. A lajthoz szivattyú is kellene, több vagon műtrágyát takaríthatnának meg. „Nálam is 2000 liter van a trágyalékútban és hányszor telik meg évente!” Egy aggodalmaskodó tag nem lelkesedik a lajtért: „Kevés a ló! Tavaly is vettünk két trágyaszóró kocsit, s alig szórtunk ki valamit”. „Ne szórjuk szét a fogatokat! 18 fogatból 5-6 végez csupán gazdasági munkát!” „Inkább trágyarakodó gép kell!”

A hozzászólások megfontoltak s mégis szenvedélyesek. Volt, aki a „gazdatársaknak” több takarmányt követelt. Mire megmondták neki, hogy a „gazdatársak” szerezhetek volna takarmányt bőven: ott volt az első kaszálás harmadából, a második feléből. „En azon vagyok, hogy minél kevesebbtől vonjuk meg a prémiumot. Nincs olyan tag...” Megvigasztalják: aki nem „olyan”, nem marad ki a prémiumból. Van, aki a kocsisokat szidja: „Félét elvonókúrára kellene küldeni”. „A vezetőség rosszul szervezi a munkát” - hangoskodik egy idősebb paraszt. „Maga sem volt ott, amikor hívták” - vetik a szemére. „Úgy látszik, mintha a szervezés volna rossz, pedig a megjelenés az!” Az öreg hallgat. Aztán „pedagógiai elvek” is szóba kerülnek ilyenformán: „Van, akinek azt kell mondani: legyen szíves, nyissa ki az ajtót! És kinyitja. A másik csak akkor mozdul, ha rádörrentenek: a hétszentségit, nyissa már ki azt az ajtót!”

Végülis megszavazzák a javaslatokat megfelelő kiegészítésekkel, s áttérnek a második napirendi pontra: fegyelmi ügyek.

T. Cs. L.: Visszaeső. Egyszer elvitte a vödört láncostól. Most meg egy zsák apró kukoricát „szerzett” a lovainak. Határozat: Egy zsákkal kevesebbet kap a háztájiból és 30 kg kukorica árát megtéríti.

T. I. Gy.: Megtagadta a munkán való részvételt. - Napszámot állítottak helyette, vállalta a napszám megtérítését.

H. Gy.: Ittasan az árokba traktorozott. - A kárt hajlandó megtéríteni, a levonást részletekben kéri.

K. D.-né: A mezőőr „babszedésen” érte. Amikor a többiek szedték a babot, nem vett részt

a közös munkán. Rágalmazta a csösz (az volt a baj, hogy nem engedett a mezőőr „ostromának”). A legnagyobb munkaidőben nem dolgozott. Feltételes tag volt. A babot nem vitte el. Nem veszik fel tagnak: a további eljárást feleslegesnek tartják.

Z. I.: Megrongált egy ponyvát. Vállalja a kártérítést.

H. J.: Megtagadta a munkát, engedély nélkül vitt szénát. Házasságszédelgő, úgys el akar menni. Kizárják.

Több cigány ügye is szóba került. K. J. azért nem dolgozott, mert nem volt mit ennie. K. E.: a szomszédos pusztára ment élesztőért, ezért mulasztotta el a munkát. P. J. próbaidős volt. 1650 Ft-t kifizettek neki – ennyit dolgozott. Most tizedéből törli a kukoricát. Vissza kíván jönni a szövetkezetbe. Megpróbálják, visszaveszik. Hervehelyről is jelentkezett egy új tag a pusztára, felvették, mert jó véleményt hallottak róla. (Első éjjel ellopták 6 tyúkját meg egy kakasát.)

T. ZS. J. előterjesztette a szociális bizottság segély-javaslatát. Ezt gépelte, mint a „villám”. Kicsit „hosszúra” sikerült. Boldog-boldogtalan szerepelt abban, akinek csak valamicske jogcíme is lehetett a segélyre. A bizottság azt javasolta, hogy a felsoroltak hatósági áron vásárolhassanak búzát. A javaslatot elvették. Nagy gonddal sorra vették a javaslatokat. P. V.: „Öreg, magateheretlen ember a Vince bácsi”. „Senki támasza nincs.” „Adjunk neki 2 q búzát ingyen.” Végül 12 családnak 18 mázsa búzát szavaztak meg. Ingvén, mert úgy segély. De csak annak, aki valóban rászorult.

Az egyebek között szóba került a pusztai borjúk elhelyezése. Úgy döntöttek, hogy inkább a bízók helyére kerüljenek, mint a tyúkólba, ahová szánták. Nagy gond a férőhely. Ezt már csak a hamarosan felépülő új major oldja meg.

Végül az elnök közli, hogy több, mint 4 millió folyt be eddig áruértékesítésből: 107 000 Ft-ot ingyen adott az állam, s ehhez jön még a nagyüzemi felár...

Az igazgatósági tagok morgolódnak, hogy sok a gyűlés, s arról beszélnek, mit csinálnak másnap.

Másnap az iskolában találkoztam az elnökkel meg a tanács titkárával – szervezték az „idegen” munkaerőt a kukoricatöréshez. A gyerekek önként jelentkeznek, rendes bért kapnak s külön kirándulásra mennek – ebben állapodtak meg az igazgatóval.

Ahol a közönsnek lopnak

Az élet alakulásával általában elégedettek az emberek. Vannak még, akik ha holnap újra kezdenének, a kisnemesi gazdálkodást választanák. T. Zs. Jenő bácsi vagy negyedkiló parizer mellett a sir széléről beszél. Túl van már a hatvanon.

– Jobban él most?

– Tudja, hat holdam volt, de jól forgattam magam. Szép 8–9 darab jószág az istállóban. Volt munka meg gond... Most is csak van...

– Visszamenne-e a régiibe?

– A fene tudja...

– Ha fiatalabb lenne?

Gondolkodik. A múlt és jövő képei kavarnak benne. Ha nem hinne a jövőben, könnyen válaszolna. Ha bizonyosat tudna, akkor is. De így?

– Ez még nem forrt ki – mondja, s ez a legigazabb válasz, amit ma adhat.

Egymás hegyén-hátán a gond. Kevés a munkaerő, a 244 tagból 150–160 dolgozik rendszeren, 40 járadékos 5–10 egységet teljesít egy évben. Munka volna, télen is, rendszeresen. Megindították a seprőkötetést és kosárfonást, de alig jelentkezett valaki. „Nincs itt már szegény ember” – mondták, amikor a kukoricatörésről esett szó, ahol 100–120 forintot lehetett megkeresni egy nap, s mégsem akadt munkás.

Aztán a férőhelyhiány, a pusztá és a sertéstelep mostoha körülményei. És az emberek... Ahány, talán annyiféleképpen érez, gondolkodik, azok is, akik itt dolgoznak, azok is, akiknek segíteniük kellene az átalakulást.

Amikor Budapesten 70-en megnézték a mezőgazdasági kiállítást, a zsúfolt villamoson bizony megkapták:

– Maradtak volna otthon...

– Kanászok kiszállni!

Meg is mondták a kalauznak:

– Könnyen beszél maga, biztos ott a táskájában a jó kolbász...

Leutazott az ügyészség dolgozója is holmi „közérdekű” bejelentésre: eladják a baromfit, pedig nem teljesítették az áruértékesítési tervet.

– Bocsnát, honnan tudhattam volna, hogy 200 százalékra teljesítették – mentegetőzött.

– Onnan, hogy megkérdezik tőlünk... Nem ülnek fel minden rágalomnak.

- Hányan keresnek fel naponta? - kértem az elnököt.
- Hát az attól függ... Jó időben 5-6-an, rossz időben 2-3-an.
- És segítenek?
- Tán egy-kettő... A többi tölti a rubrikát, elmondja harmadszor is, amit már tudunk, s ha segítséget kérünk, széttárja karját, mintha el akarna repülni...
- Csinos, fiatal asszonyka lép be, a szigetvári „táposoktól”.
- Így hívják a mesterséges takarmánykeverő üzemet.
- A határidőt november 31-ig meghosszabbítottuk...
- Csak 30-as a november...
- Ameddig csak lehet - mondta. Velük jó az együttműködés.

Szigetvárott történt, hogy a kocsisok két zsák tápot loptak. Nem tudhatni háztáji jószágai-
nak-e, vagy lovaiknak. A kocsin kanászok is ültek, akik a kocsisoktól a közös sertésállománynak
„szerezték” meg a két zsákot. Idáig jutottak. Valamikor 20 kg szőget loptak el - ugyan, kinek
volt szüksége rá? - csak úgy, szokásból. Aztán a háztáji jószágnak a közösből. Aki még „sajátjá-
nak” érezte a közösbe adott jószágot, az „takarmánykiegészítésről” gondoskodott. Utóbb a munka-
kapcsolat lett már a „póttakarmány” alapja. A kocsis a lovának vetett egy-egy villa szénát... Végül
a közös állománynak „szerezték” takarmányt. Lopás, elítélendő ez is, de a „korábbi típusú”
lopásokért fegyelmi, kártérítés jár, az utóbbi esetben jót mulattak a kárvallott kocsisokon.

Nagyot nézhetett a cserdi bakter is, akit árpalopáson értek és 8 hónapot kapott. A csőzt is
megütötte. Úgy gondolta, még mindig csáki-szalmája a téesz vagyona. S a cigánylegény, aki egy
zsák kukoricával indult el a pusztáról, olyan papírokkal igazolta, hogy jogos tulajdona, amit nem
a törvény követelt, hanem a közöst védő közhangulat.

S a munkafegyelem? A tagok 90 százaléka minden „kirendelésen” részt vesz a munkán, s az
idén szinte mindenki jóval több munkaegységet teljesített mint tavaly. A munkaegység értéke nő,
13 forint volt, most háromszorosa lesz. Gyarapodik az állatállomány, új gazdasági épületek nőnek
ki a földből, korszerű gazdálkodási módszerek váltják fel az avultat. S a fejlődő gazdaságban új
tartású emberek szorítják a szerszámokat.

1962. december.



Szigethy István: Falu (tus)

ISMERETLEN KRÚDY ÍRÁS

- Krúdy Gyula Aradon -

Krúdy tárcanovellái 1895-től tűnnek föl az aradi lapokban. Ő maga 1904-től 1918-ig szinte minden esztendőben megfordul Aradon. Itt él jóbarátja, *Lits Antal* hírlapíró. *Lits „Tóni”* is nyírségi, dzsentrí-ivadék. Típusa a régivágású vidéki hírlapírónak: nagyevő, nagyívó, s ha kell párbajsegéd, vagy: pezsgősügynök.¹

Krúdy szívesen időzik az „úri város”-ban, ahogy Aradot nevezi. Szerinte az akkori arati sajtó közvetlenül a pesti és a szegedi után következik.²

Krúdy – a kortársak emlékezete szerint – néha hetekre elmarad Aradon. A pesti szerkesztőségek sürgető távirataira sem válaszol.³

Lits – a régi aradi dolgok tudója – maga is egy kicsit Krúdy-hóshöz hasonló – elvezeti mindenüvé Szindbád íróját. Sokat tartózkodnak – mint az akkori bohémek – *Löwy Náci* bodegájában.⁴

Krúdy találkozik *Gallovicb Károllyal*, Léda leánykori udvarlójával, a vidéki párbajhósszal, *Fechtig Ármáddal*, az országszerte ismert „koldusbáró”-val és a többi érdekes aradi figurával, akikről regényt is tervez.⁵

Lits Tónival közel két évtizedig folytat élénk levelezést. Az aradi szerkesztő – hetilapjaiban –, az Aradi Fáklyában és az Aradi Kúriában, több Krúdy-írást közöl. Regénye is jelenik meg Aradon.⁶

Krúdy „Üzenet” címmel érdekes előszót írt Lits „Tarka könyv” című, színes írásközből álló gyűjteményében.⁷

„Üzenet...

Személyesen kell ismerni Lits Antalt, – e nemes lovagot, a vidéki hírlapírói kar e testőrét; – hallgatni kell hosszú történeteket egy éjjeli kávéházban, ahová a vidéki hírlapírók, mint fáradt bús vándormadarak megtérnek a munka után; tudni kell, ki volt a primadonna anno 1800-ban Szegeden, vagy Debrecenben – és a holtak emlékét tiszteletben tartani Iványi Ödön, Rudnyánszky Gyula, Gáspár Imre, Kósa Barna alakjában; cigányprimással és a főispánnal barátkozni; a város végén lakni egy nádfedelű házban, ahol állítólag Petőfi lakott egy télen; szegénynek, büszkének, rongyosnak, rajongónak, lovagnak, költőnek lenni; büszkéves korban cserfának lenni és öblös kortesnek:

¹ Lits Antal (1875–1931) Krúdy már Debrecenből ismerte. Vö. Lits Antal halála. Erdélyi Hírlap (Arad) 1931. IX. 25.

² Krúdy a „sajtóvárosok” sorrendjéről: Írói arcképek. Bp. 1957. 214.

³ Bruckner Lajos, volt hírlapíró szóbeli közlése és Károly Sándor: A Vörös postakocsi utasa utolsó útján. Krúdy Gyula, Szindbád kalandjainak megálmodója elhunyt... Erdélyi Hírlap. 1933. V. 13.

⁴ Löwy Náci „Elmúlt éjszakák” (1928) címmel megírta az emlékiratait is.

⁵ Aradi Közlöny. 1927. XII. 17.

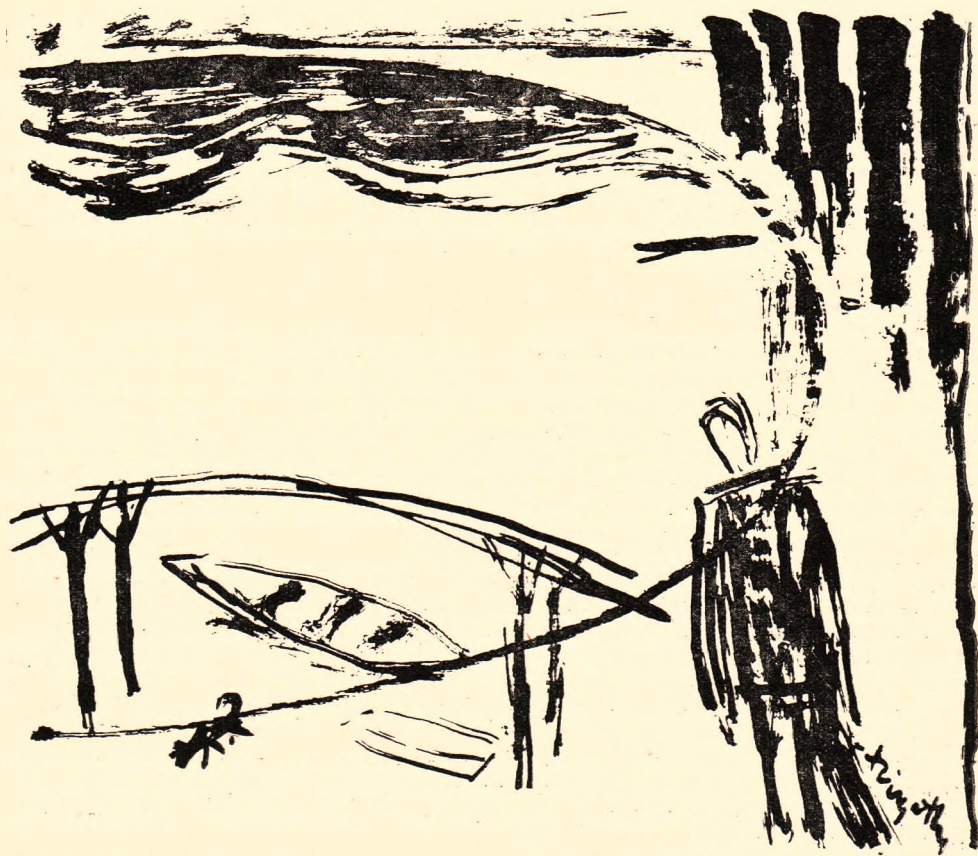
⁶ Levelezésük, amint 1947-ben kinyomoztam, Lits özvegyének, Kiss Mariska színésznőnek a halála után, elpusztult. Vö. Galsai János: Vidéki hétköznapiak. Vörös Lobogó (Arad) 1957. VI. 22. – Krúdy „A pesti nővadász”-a, Nővadász címmel, 1922-ben jelent meg Aradon. A könyvnek eddig csak három példánya ismeretes.

⁷ Tarka könyv. Arad, é. n. (kb. 1924) 128 l. Egyetlen ismert példánya ma Kozocsa Sándor dr. gyűjteményében található.

a csillagokba nézni éjszaka és a reményt egyedül a Szaturnusz gyűrűjében megtalálni; vidéki birlapirónak lenni és gyalog utazni, mint egykor a vándorszínészek. „Állást keresni” Debrecenben, Miskolcon, Aradon... Szentekkel, bolondokkal, félkézkmárókkal, költőkkel, a „jövendő nagy tehetségével” üldögeálni együtt és furcsa nőkhez írni verseket, akik esetleg a betűt sem ismerik, míg a primadonna lakásának tájékán jókedvű, szőke buszártisztek sarkantyújának a pengése ballatszik; nagybőgőzni megtanulni és reménytelenül sétálni úrinők ablaka alatt; Reviczkyt, a mellbeteg költőt imádni és a lapokban Tóth Béla cikkeit keresni és elolvasni, megtanulni; esetleg Csernátonyi választani mesterül vagy Pongrátz Bélát, az Olvasd! szerkesztőjét; céltalanul mendegélni idegen városok hosszú sáros utcáin, tekintetes és nagyságos urakkal parolázni a délelőtti korzón és a divatos asszonyka ibolyaillatú kesztyűjét bódolattal megcsókolni; lilaszínű fátyol-darabkára borulni éjjel és sírni... És az álmokban, a kis szobáskákban átszobáznak az elérheteilen nők alakjai...”

KRÜDY GYULA

Közlő: FICZAY DÉNES



Szigethy István: Horgásztanya (rus)

KRÚDY-PROBLÉMÁK

Ezerkilencszázhatvanhárom – valóságos Krúdy-év. Azzá teszi az író születésének 85. halálának 30. évfordulója, de az is, hogy az idén jelent, illetve jelenik meg eddig kiadatlan önéletrajzi írásainak gyűjteménye (*Vallomás*. Szerk.: Kozocsa Sándor. Magvető könyvkiadó), publicisztikai írásainak bő válogatása (*Pesti levelek*. Szerk.: Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes. Magvető.), az egész életpályáját főként visszaemlékezésben bemutató *Krúdy világa* c. emlékkönyv (Szerk.: Tóbiás Áron. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) s gyakorlatilag ez évben jutott el az olvasók széles rétegeihez a tavaly megjelent, szintén újdonságszámba menő mesegyűjtemény (*A lőcsei kakas*. Magvető), s a rég hozzáférhetetlen *Tegnapok ködlovagjai* és *A magyar jakobinusok* (Szépirodalmi Könyvkiadó). Az évforduló önmagában is indokoltá teszi a számvetést, de hogy a Krúdy-mű feltárással kapcsolatos eddigi eredményeket valóban új nézőpontból is szemügyre vegyük, azt főként az életmű kiegészülése teszi lehetővé. Az egységes új kiadás köteteiben nemcsak rég ismert remekek kerültek az olvasók kezébe, de az elmúlt évek során, obskurus régi kiadásokból vagy folyóiratok, napilapok hasábjairól egymás után bukkantak elő a csaknem teljesen ismeretlen regények és elbeszélések, s ezek is sorra megjelennek az életmű kiadásban. (Már megjelent: *A magyar jakobinusok*. *Al-Petőfi*, *Andráscsik örököse*, *Aranybánya*, *Krúdy Gyula látogatásai*, *Mákvirágok kertje*, *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban?*, *Purgatórium*, *Régi szélkakasok között*. *Rózsa Sándor*, *Urak, betyárok, cigányok*, *Valakit elvisz az ördög*. Előkészületben van: *A búvós erszény*, *Álarcos bölgy*, *A tiszzaeszlári Solymosi Eszter*, *A Váci utcai szép napok*, *Etel király kincse*, *Hogyan terem az úri betyár?*, *Jockey Club*, *Pesti nő-rabló*.) S az ismeretlen művekből: elbeszélésekből, kisregényekből, de még inkább a publicisztikából az ismertnél sokkal markánsabb, radikálisabb, haladóbb szellemű író arcéle bontakozik ki. S ugyanakkor micsoda bőség! Krúdy pályájának legnagyobb rejtélye, hogy mikor tudott ennyit írni –, holott életének talán nagyobbik felét töltötte sajátos úri passzióival, melyek közül csak egy volt a kiskocsmákban való hosszadalmas időzés... Mindegy – a művek itt vannak, és sorra megjelennek, ámulatba ejtve a legrégibb Krúdy-rajongókat is. Régi mulasztások pótlásaként tehát minden lényeges műve csakugyan hozzáférhetővé válik s végre eligazodhatunk Krúdy alkotásainak dzsungelében. De ha az egyes művek helyükre is kerülnek, ha a rendeződő, kiegészülő életműben el is tűnnek a legendák, szép számmal akadnak olyan problémák, amiket csak most látunk igazán, s melyek megválaszolása bőven ad majd munkát a jövő irodalomtudósainak. Meg sem kísérelhetem, hogy ezekre a kérdésekre a tudományos igényességet kielégítő választ adjak, mégis szükségesnek látom épp a kettős évforduló ürügyén legalább néhány ilyen központi probléma fölvázolását, melyekkel – a Krúdy életmű sorozat egyik szerkesztőjeként – nekem is találkoznom kellett.

Központi kérdés az író társadalmi-politikai magatartásának helyes értékelése, a társadalomhoz való viszonyának való tisztázása, egyszerűen művei *mondanivalójának* problémája. A személyi kultusz időszakában, mint a múlt felé forduló „reakciós”, vagy „dekadens” és „modernista” író, a retrográd úri osztály megtettesítőjét kezelték – most viszont hajlamosak vagyunk az ellenkező túlzásra: nagyon is „megmagyarázzuk” tévedéseit s még átmeneti legitizmusát is könnyen megbocsátjuk, akárcsak a Balzacét. Mi hát az igazság? A Krúdy életmű társadalmi összefüggéseit lényegileg tisztázták Sötér István, Szauder József, Barta András, Kellér Andor, Kozocsa Sándor, Tóbiás Áron, Szabó Ede kutatásai, illetve – sajnos, szétszórtan megjelent – tanulmányai. Az író azonban olyan különös pályát futott be, annyi kitérőt tett, műveiben annyi az ellent-

mondás, hogy talán nem árt mindezzel kapcsolatban néhány további gondolatot felvetni.

Ma már közhely, hogy a magyar nemesség egy része, negyvennyolc és negyvenkilenc hagyományaiból kiindulva, mindvégig Habsburg-ellenesen, nacionalizmusa ellenére is viszonylag haladó magatartást tanúsított. Ennek a végeredményben meddő hazafiságnak elemzésére most nem vállalkozhatunk, de fölösleges is lenne. Egyetlen motívumot szeretnék kiemelni, ami Krúdy pályájának megértéséhez nagyon fontos: a magyar dzsentrí egy kis csoportjának anglofil liberalizmusát, mely a habsburgianus, feudális osztrák-tájékozódással, az uralkodóházzal s az osztrák uralkodó osztályokkal való kiegyezéssel szemben a Széchenyi- és Kossuth-féle hagyományok továbbvivője volt s ebben haladóbb az egyébként szintén nem egyoldalúan retrográd ausztriai koncepcióknál, melyek a magyar nemesi hagyománnyal nemcsak a politikai hatalom érdekeinek ütközése miatt állottak szemben, hanem a magyar nemesség elmaradottsága, feudális szemlélete miatt is, mint II. József idejében. Más kérdés, hogy II. József államvezetése kivételes valami volt, mégis: Ausztria száz év előtt sem csak a Habsburg-elnyomást jelentette, hanem a társadalmilag fejlettebb *Nyugatot* is, s Dévénynél nemcsak a császári abszolútizmus, de a kapitalizmus is behatolni igyekezett Hunniába. A magyar dzsentrí ugyan saját osztálykiváltságainak megnyírbálásától tartva fordult szembe Béccsel, de nem mindig egészen retrográd feudális alapról. A főúri és nemesi rétegek többsége persze még Habsburg ellenességében is egyértelműen reakciós volt és sovinizmusának bűnét alig mérsékelte itt-ott némi patriarkális humanizmus. Ez a többség egyszerre hadakozott a Habsburgokkal, az osztrákkal, a kapitalizmussal, liberalizmussal; a magyar paraszt és a nemzetiségek ellen – szembeszegülve a szabadságjogok kiterjesztésének minden lehetséges formájával, lett légyen az akár polgári házasság, akár vallási egyenlőség, akár iparosítás... A magyar dzsentrí egy másik része azonban, ha ízlett is neki a patriarkális-félf feudális életforma, ennek tarthatatlanságát is érezte és nem a teljes elutasítás, elzárkózás programjával felelt az új társadalmi követelményekre, hanem saját, korlátozott, de kétségtől messzebbnéző nemzeti fejlődési koncepciójával. E csoport éppúgy elutasította a Habsburg feudalizmust és az osztrák kapitalizmust, mint a többség, de még nyugatabbra nézett: Angliára. Hajlamosabb volt a vállalkozásokra; fiait, ha már nem élhetett meg birtokaiból, természetudományos pályákra adta, vagy az ipar, pénzügy, a sajtó felé terelte. Krúdy ennek a rétegnek volt tipikus képviselője – s e magatartással megfért a nosztalgia is, a feudalizmus nyugalmat biztosító stallumai, földbirtokossága és patriarkális viszonyai iránt. A nosztalgia annál is érthetőbb volt, mert a kapitalizmus sem látszott megnyugtató megoldásnak, ez sem ígért igazi kiutat – az író érzékenysége és embersége érzekelte a liberális, tőkés verseny könyörtelenségét... A régi világ lehetetlenülése és az új embertelen zűrzavara olyan alapvető konfliktust jelentett Krúdy számára, hogy abból csak 1919 néhány reménységes hónapjában tudott kimenekülni – hogy ezt a fellélegzést iszonyú visszahatás kövesse abban az ellenforradalmi rendszerben, melyben még Ferenc József félf feudális osztrák liberalizmusa is kívánatos és „szabad” társadalomnak tett

Egyelőre néhány vonásra egyszerűsítettem Krúdy mások által már sokkal alaposabban megrajzolt pályaképét. De nem igazolja-e az életmű ezt az egyszerűsítést? Nem lehet-e beleilleszteni ebbe is pl. az oly fontos Szemere-Alvinczi motívumot? Krúdy életművének jóindulatú vizsgálói nem szívesen néztek szembe ezzel a főúri neksszussal. Hiszen ez látszólag nem több, mint a nagyúri dekadenciához kapcsolódás, hogy ne mondjam: dörzsölődés. Kaszinó, hazardjáték, lóverseny, nők, – a tékozlás, a nép munkáján való felelőtlen élőködés életformája. Pedig ez sem olyan egyszerű. Szemere nem volt egyértelműen „negatív figurája” a századelőnek. És épp életének pozitív vonásai voltak, melyek Krúdyéval rokonok: a félf feudális, magyarellenos osztrák-Habsburg liberalizmus és kapitalizálódás ellenében Szemere a kialakultabb és a dzsentrí kérdését is számára „megnyugtatóbban” rendező (mert azzal kiegyezett) angol és bizonyos mértékig az amerikai kapitalizmus példája felé fordul!

Krúdy és Szemere személyes kapcsolatának elmélyülése politikai orientációjuk azonosságának volt természetes velejárója. Szemere (s a hozzá hasonló angol-amerikai

tájékozódású főúri és középnemesi csoportok) helyzete azonban a Monarchián belül reménytelen volt, ezt a koncepciót nem lehetett diadalra vinni – s ennek a kiábrándulásnak következménye a narkotikum keresése olymódon, ahogy az Szemere főúri passzióiban és excentricizmusában, s a hűséges kísérő krónikáiban: Krúdy írásaiban is megjelenik.

Azt mindenképpen hangsúlyozni szeretném, hogy ha az „apolitikus” Krúdy magatartásának bonyolult motívumait fölfejtjük, az derül ki, hogy a rendkívüli érzékenységu író nagyon is benne élt korában, társadalmában s mindezzel irodalmi működése sem ellentétes. Mert ha személyes társadalmi-politikai szerepe, állásfoglalása meg lehetőszen rejtve is maradt előttünk, perdöntő bizonyítékokat szolgáltat publicisztikája, melyben évtizedeken át nagyon is konzekvensen politizált. Publicisztikai jellegű írásai annakidején legalább olyan tekintélyt biztosítottak neki az újságíró világban (és az újságolvasók körében), mint szépirodalmi tevékenysége az irodalomban –, halála óta azonban feledésbe merültek. A Horthy-korszak irodalompolitikája részéről érthető volt, hogy a „baloldali” hírlapíróról a nem politizáló szépíróra igyekezett terelni a figyelmet. S a polgári irodalmárok kedvencévé lett Krúdy egykor harcos politikusságáról – szenvedő hívei – a felszabadulás után is örömezt elfeledkeztek, mint ahogy a summásan elutasító „balos”, dogmatikus ítések is könnyedén elkönyvelték Krúdyt „reakciónak”. Persze, nem vitás, hogy Krúdy publicisztikája már csak műfaji okokból sem vetekezhettek szépprózájával – nem is éri el annak művészi színvonalát s nincs olyan belső hitele. Az életmű egészének megítélése szempontjából mégis nagy a jelentősége, mert értelmezi, új megvilágításba helyezi, a valóságba állítja Krúdy szépirodalmi munkásságát is. Megmutatja azt a heroikus küzdelmet, amit Krúdy – a főntebb ismertetett liberális ellenzéki koncepció jegyében – kora társadalmi valóságával folytatott, hogy az újságcikkekben nap mint nap megvívott politikai harc meddőségének tapasztalata döntően meghatározza szépprózájának legbelső tartalmát.

Mindebből helytelen volna azt a szimplifikáló következtetést levonnunk, hogy az újságíró Krúdy radikális volt, a szépíró viszont elfordult a valóságtól. Elhamarkodott konklúziók helyett még mélyebbre hatoló vizsgálódással kell szemügyre vennünk Krúdy viszonyát kora valóságához. S a marxista irodalomtudomány újabb módszerei képessé is tesznek erre. Az a példás elemzés, amit a Krúdyénál sokkal problematikusabb társadalmi tartalmú Kafka életművön Ernst Fischer végzett (Sinn und Form. 1962. 4.), számunkra is hasznos lehet. Fischer megállapításait az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmával és annak Kafka életművében való visszatükrözésével kapcsolatban módunk van továbbfejleszteni és általánosítani is, úgy, hogy ne csak Kafkára, de a Monarchiára, sőt a cári Oroszország összes „modernjeire” vonatkoztassuk, mégpedig nemcsak az írókra, hanem festőkre, szobrászokra, zenészekre is. Szükségképpen érvényes lesz ez az elemzés Krúdy Gyulára is.

Ernst Fischer kitűnő tanulmányában a következőket mondja: Az Osztrák–Magyar Monarchiában „a hatalmat egy teljesen ellenőrizhetetlen bürokrácia gyakorolta... Az alattvalóitól elidegenedett bürokratikus Habsburg monarchiában az általános elidegenedés jobban kiviláglott, mint másutt.” Mi a lényege ennek az elidegenedésnek? Fischer utal Marx *Tőkéjének* zseniális tételére, melyben az áru fetiszizálódására mutat rá. De a tőkés társadalomban ez az elidegenedés nem áll meg az áru fetiszizmusánál. Már Engels kimondja, hogy az osztálytársadalom államának alapvető jellegzetessége az elidegenedés. S egyáltalán, az állammal kapcsolatos általános fejtegetései különösen találóak az Osztrák–Magyar Monarchiára:

„Az állam... annak bevallása, hogy ez a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott önmagával, kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek... ne semmisítsék meg... a társadalmat meddő küzdelemben, olyan hatalom lett szükségesé, amely látszólag a társadalom fölött áll, az összeütközést tompítja és a „rend” határain belül tartja; és e hatalom, amely a társadalomból keletkezett, fölibe helyezi magát s mindjobban elidegenedik tőle: az állam.”

„A közhatalom minden államban megvan; nemcsak felfegyverzett emberekből áll, hanem dologi függvényekből is, börtönökből és mindenféle kényszerintézményekből...

Olyan mértékben erősödik, amilyen mértékben az osztályellentétek az államon belül kiéleződnek és amilyen mértékben az egymással határos államok nőnek – csak mai Európánkat kell megnézni, ahol az osztályharc s a hódításokért való versengés a közhatalmat olyan magas fokra emelte, amelyen az egész társadalmat és magát az államot is elnyeléssel fenyegeti.” (Ezt Engels 1884-ben írta!)

„A közhatalom és az adóbehajtás jogának birtokában a hivatalnokok most már a társadalomnak a társadalom fölött álló szerveivé váltak. A szabad, önkéntes tisztelet őket már nem elégíti ki, még ha meg is kaphatnák azt; minthogy a társadalomtól elidegenedő hatalom hordozói, tekintélyüket kivételes törvényekkel kell megteremteni, amelyek különleges tiszteletet és sérthetetlenséget biztosítanak számukra.” (Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx–Engels: *Válogatott művek*. Szikra, 1949. II. 314–316. old. – A kiemelések Engels kiemelései.)

Volt-e ország a történelem során, melyre Engels meglátásai pontosabban ráillettek, mint az Osztrák–Magyar Monarchiára? A Nagy Októberi Forradalom előtt még egy volt, s erre Lenin mutatott rá az *Állam és forradalom*ban: Oroszország. Véletlen-e, hogy ebben a két hatalmas hivatalnokállamban, ahol a kiélezett osztályharcot még a nemzetiségi ellentétek is bonyolították – minden más országnál erősebb volt az alattvalók elidegenedés-érzése, s hogy ezekben az országokban nemcsak forradalmi demokráciák és kritikai realisták akadtak, nemcsak Tolsztojkok, Uszpenszkijek, Csehovok, Gorkijok, Cankarok, Reymontok és Adyok alkottak, hanem olyan írók, művészek is, akik a reménytelennek tetsző határozott társadalmi állásfoglalás helyett az ember kiszolgáltatottságának kifejezését választották, elfordultak a közvetlen valóságtól; a múltba, a primitívbe, misztikába, szépkultuszba, formai játékokba való menekülés útjára tértek, mint Dosztojevszkij, Balmont, Bunyin, Cvetájeva, Gumiljov; mint Musil, Kafka, Rilke, Brezina, Krúdy, Svevo, Bacovia, Blaga, Tzara; mint Schöneberg, Berg, Webern, Haba, Szkrjabin, Sztravinszkij; Chagall, Csontváry, Kandinszkij, Kisling, Kokoschka, Kupka, Lisszickij, Malevics, Moholy Nagy, Soutine, Archipenko, Brancusi, Zadkine, – és szép számmal voltak olyanok is, akik a kétségbeesés és a kíváncsi, keresett, néha meg is talált közösség, humánus, politikum között állandó keresésben vannak, mint Bartók, az írók közül Blok, Jeszenyin, Kassák, Milev, Nezval vagy Tuwim. Véletlen-e, hogy a „modernizmusok” legtöbb nagy alkotója az Osztrák–Magyar Monarchia, a cári Oroszország, a Balkán vagy Spanyolország szülőtte, egyszóval olyan országoké, melyek az imperializmus korában a legfejlettebb tőkés országokkal határosak, már maguknak is van erős, sőt monopolisztikus tendenciájú kapitalizmusuk, van azzal harcbanálló munkásosztályuk is, de jellegük félig-meddig mégis feudális, az uralkodóház, a nyíltan reakciós főúri rétegek és a papság hatalma pedig (főként latifundiumaik révén) még mindig oly nagy, hogy a fiatal nagyburzsoázia jobbnak látja kiegyezni vele a munkás-ság, parasztság, kisnemesség, kispolgárság rovására, melyeket nemzetiségi, vallási, közjogi és egyéb ellentétek szításával oszt meg, s a társadalomtól teljesen elidegenedő hivatalnoki apparátussal, rendőrséggel, katonasággal tart kordában. Ezekben az országokban különösen erős az elidegenedett önálló állami apparátus befolyása, mert nemcsak az elnyomást, de a sokban ellentétes érdekű és egyaránt nagy erővel rendelkező kizsákmányoló osztályok együttélését is szabályozza. Ahogy Engels ezt is észrevette: „Kivételesen olyan korszakok is előfordulnak, amelyekben a küzdő osztályok annyira kiegyensúlyozzák egymást, hogy az államhatalom, mint látszólagos közvetítő pillanatnyilag bizonyos önállóságra tesz szert mindkét féllel szemben.” (uott.) Feudális erők és burzsoázia erőinek ilyen kiegyenlítetttsége alakult ki az Osztrák–Magyar Monarchiában, Oroszországban s nem egy, kisebb félf feudális országban, de bizonyos mértékig Németországban is. Csoda-e, ha ezekben az országokban volt leginkább érezhető az „elidegenedés”, és hogy a művelt, érzékeny, jobbra törekvő, de meglehetősen erőtlenségű s a munkásmozgalomtól elszigetelődött, ingadozó értelmiség írói elsősorban ezt az életérzést fejezték ki – kispolgárok éppúgy, mint a hatalomból kiszoruló nemesség írói. Az előbbire Kafka, az utóbbira Krúdy és Rilke a példa.

Meghatározott társadalmi-gazdasági alakulatban az annak megfelelő irodalmi-művészeti felépítmény jön létre. Az imperializmus szakába való belépés idején a nyugati, fejlett tőkés országokban viszonylagos egyensúly állt fenn, mert a polgárság jó-

formán háborítatlanul élvezte uralmát – a további fejlődés, illetve dekadencia is egyenletesebb, zökkenőmentesebb volt a művészetekben is. Ugyanakkor a félféudális, sok nemzetiségű kelet-európai államokban nagyok voltak a feszültségek, mind félelmetesebb lett az állam-szörny, a bürokrácia, mind teljesebb az elidegenedés, az elkeseredés, s a művészettel foglalkozó személyek *ugyanazon* társadalmi jelenséget a bonyolult helyzetnek megfelelően sokféleképpen próbálták kifejezni. Ez az oka a művészeti formák itt-ott formalizmusba forduló gazdagságának éppen a kulturálisan is elmaradottabb kelet-európai országokban, elsősorban a Monarchiában. Van magas műveltségi értelmiség, alkotói gárda, – világnézeti tisztánlátástól, belső biztonságról viszont szó sincs. Mi marad? A keresés, az aggódás, a múltba, vallásba vagy más narkotikumba menekülés. E réteg számára a példa, az igény a fejlettebb tőkésállamok – ekkor már dekadenciába hajló – burzsoá kultúrája. Ezt utánózni, utolérni, majd – talán épp a dekadenciában – felülmúlni: a kelet-európai művész ambíciója. S Bécs, Prága, Budapest vagy Szentpétervár nagypolgársága itt, keleten is eleven erővel képviseli mindazt, amit fejlettségben, változatosságban, raffineriában; akadémizmusban vagy formalizmusban a legkifinomultabb polgári kultúra nyugaton produkált.

Persze, a Monarchiában s a cári Oroszországban sem ez az egyetlen művészi lehetőség. Megfér emellett a sokáig radikális társadalomszemléletű naturalizmus, népiesség, és a társadalmilag-művészileg még korszerűbb állásfoglalás is, mint pl. az Adyé, mely politikailag haladó, művészileg pedig még a kordivatot, a szimbolizmust, szecessziót is magasrenedűen társadalmivá, általánosan emberivé, a lényeg kifejezésére örök-érvényűen alkalmassá teszi. Vagy a Gorkijé, mely a népiességből és naturalizmusból osztályharcos tudatossággal már a század elején a szocialista realizmus modelljét alakítja ki. De egyelőre jellemzőbb – épp a társadalmi korlátok miatt – az a modernizmus, mely Bécsben, Prágában, Budapesten, Szentpétervárott alakult ki, s melynek igazi elismerést a polgári kultúra fővárosa, Párizs hódolata jelent –, természetesen a nyugati polgárság ízlésének, ideológiájának megfelelően, egészen napjainkig, mikorra az a fajta elidegenülés, mely az első világháború előtt még csak a cári Oroszországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában volt általános –, az *egész* polgári világra kiterjedt.

Azóta a fejlett tőkés országokban is megbomlott az „egyensúly”, a parlamentarizmus „szelepe” nem funkcionál, az állam Molochká lett, a polgárság elégedettsége, jó-érzése végképp odavan, s a háború, az atomhalál fenyegetése karkai rémlátomásokat kelt minden korlátolt átlag-polgárban is – és így tovább. Ahogy Fischer mondja Kafka tanulmányában. „Az a negatívum, amelyet az érzékeny Kafka a családból, szülővárosából, a Monarchiából, egyéni és társadalmi helyzetből oly erőteljesen magába fogadott, a második világháború után a kapitalista világ alapvető élményévé vált.” S ez vonatkozik az egész közép- és kelet-európai modernizmus világgépére, amit most fedez fel, most ismer el, most istenít a tőkés világ. Úgyis, mint az ottani polgári életérzés adekvát kifejezését, úgyis mint a mindenről megfeleledkezés eszközét.

A nyugati nagypolgárság s a szolgálatában álló esztétika rajongása azonban nem lehet ok arra, hogy e nagy egyéni kvalitásokkal élő alkotók objektív érdemeit mi is el ne ismerjük. De elismerésünk, megbecsülésünk indítékai egészen mások. A múlt kelet-európai „modernjeit” ők mint *mai* életérzésük prófétai megmutatóit, mint az általuk „örök emberinek” vélt motívumok megrajzolóit méltányolják, s úgyis, mint az „emberentűli”, a transcendencia kifejezőit stb. *Mi* megbecsüljük egyéni teljesítményüket, humanizmusukat, az igazság kifejezésének szándékát, mesterségbeli tudásukat, műveik szuggesztivitását s legfőként azt, hogy *koruk* társadalmi valóságát mutatták meg –, ha sokszor áttételesen, így van úgy torzítva is. A torzulásért nem őket hibáztatjuk: ezen tudjuk lemérni a rájuk nehezedett nyomást. Az elvontságot, a kifinomult ízlést, a hangulatok, színek, ízek érzékelését és érzékeltetését (ez a Krúdy vagy Rilke esete) mint a mesterség remeklését tiszteljük, mint az emberi művesség nagyszerű produktumát, mint a művészi visszatükrözés „varázslatát”, s mint részét annak a valóban örök – de mindig társadalmi – szépnak, amivel minden korok művészete megajándékoz s *az*inek értékelése minden szépségében is történeti kell hogy legyen. Az emberiség jövőjének *múltját* is magába kell foglalnia: gyönyörködnünk kell a múlt modernségében, sőt ei is kell sajátítanunk fogásait, hogy továbbfejlesszük, az új

társadalmi mondanivaló kifejezésére alkalmassá tegyük. Ez persze csak részben lehetséges. Utóvégre a mondanivaló elválaszthatatlan a formától. Krúdy műveinek mondanivalója ma is fontos számunkra, amennyiben a századforduló Monarchiájára és az ellenforradalom időszakára vonatkozik. Azt is láttuk, hogy írónk a dzsentrin belül viszonylag haladó, az angol mintát követő politikai koncepció híve volt. Még életérzését sem tudjuk egyértelműen elutasítani. Mely korban nincs helye valamiféle rezignációnak? – a múlt érzelmileg, hangulatilag akkor is tartalmaz kedves, vonzó emlékképeket, ha egészében és objektíve csupa gyötrelme volt. De a Krúdy és a többi századeli modernnek mondanivalójának *egészét* mégsem fogadhatjuk el. Még kevésbé mondhatjuk tovább. A mesterség vívmányait ugyan fiatal szerzőknek, szocialista alkotóinknak is meg kellene tanulniuk tőlük, még akkor is, ha nem okvetlenül akarnak élni vele. A hangulati finomságok kifejezésére mindig szükség lehet. De ugyanazt tovább majmolni, vagy éppenséggel továbbra is a mind teljesebb, mind önállósulőbb művészi elvonatkoztatás, stilizálás útjain haladni – nem lenne helyes. Ma másból kell kiindulni és más-hová kell eljutni. Épp Krúdy nyomdokán már tanúi lehettünk egy félresikerült kísérletnek. A kétségkívül szintén tehetséges Márai Sándor, sokban más viszonyok között Krúdy példáját próbálta követni – a feladat lehetetlenségét egész életművének torzója mutatja. Bár az uralkodó osztály egésze jobban megbecsülte, s így kedvezőbb munkalehetőségek álltak rendelkezésére, mint Krúdynak – vagy talán éppen azért? – a második háború előtti és utáni magyar életről nem tudott lényegeset mondani, igazán maradandót keveset alkotott, míg mesterének életműve egyre nő az időben. Pedig Márai kora még nem különbözött lényegileg a Krúdyétól. Csakhogy míg Krúdy saját művészi világát kora társadalmából szublimálta, Márai készen vette át az absztrakt formákat, s csak itt-ott sikerült tartalommal telítenie, – ahol ti. saját kora egzisztencializmusba hajló condottiere filozófiáját vitte bele. Ott legalább jellemző volt, amit csinált, másutt még csak az sem. Míg amihez Krúdy nyúl – mindig jellemző. Jellemző a saját osztály-hovatartozása, vérmérséklete, nyelvi eszközei, művészi módszere szerint, mint ahogy ugyanazt az osztrák–magyar valóságot más szemzőgből (nem a magyar dzsentriéből, hanem a prágai német–zsidó kispolgárából), más eszközökkel jellemezte Franz Kafka. Mindketten egyaránt révületben írtak, s álmovilágba viszik olvasóikat: Krúdy a letűnő magyar úrvilág múltba fordult vágyálmát, Kafka a tőkés világban élő kispolgár szorongásos álmát írja. S ha már az álmoknál tartunk, e két álmábrázoló író alkotásai mellé nyugodtan odatehetjük az álmok festőjének, Chagallnak életművét (Krúdy befejezetlen kisregénye, a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánáiban?* – szemléletében, módszerében, miliójében, alakjaiban megdöbbentően hasonló Chagall képeire...), vagy az álmok „megfejtésének” sokszor nagyon is irodalmár tudósát, a bécsi Freudét.

És ezt a névsort megint folytathatnók. De inkább térjünk vissza Krúdyra és a magyar viszonyokra. A feudalizmus és monopolkapitalizmus különös kiegyezésének, az osztrák–német imperializmusnak és Habsburg abszolutizmusnak, túlfelflett bürokráciának és nemzetiségi ellentétoknak országában Krúdy a reménytelen helyzetbe került, kiváltságos helyzetét valamelyest mégis megőrző magyar középnemességnek irodalmi képviselője, de éppen mert átéli az egész osztrák–magyar társadalom minden ellentmondását, államának teljes elidegenedését – érzi minden politizálása, publicisztikai tevékenysége, társadalmi kapcsolata hiábavalóságát: az ő osztályhelyzetében, ideológiájával, szociológiai felkészültségével (ha voltak is annak haladó elemei – és ezekért is meg kell becsülnünk) – végül is képtelen kiutat találni. Keresi a megoldást, ezért lesz ellenzéki, Habsburg-ellenes, ezért fordul el az egyháztól, ezért csatlakozik Szemeréhez, ezért írja bátor újságcikkek százait, próbálkozik direkt-társadalomkritikával az *Aranybányában*, s ironikusan bírálja osztályát későbbi regényeiben is –, de *abhoz* nem lát eléggé tisztán és nem tud eleget, hogy Ady vagy Móricz útjára térjen –, *annál* viszont becsületesebb és tehetségesebb, hogy a maga és mások ámtásával beérje. Innen Krúdy rezignációja, ez különös álmovilágának alapmotívuma, ez modernista „varázsanak” vagy ironiájának ihletője.

Íme, a Krúdy életmű kiadásának problémáitól kiindulva, az író életének problémáin át eljutottunk az élet, a mű mai kérdéséig. Hangsúlyozni szeretném, mindez csak kísérlet egy nagy alkotó művének értelmezésére, de minthogy Krúdy esetében valóban óriásról van szó, a feladat is óriási. Megjósolhatjuk, hogy Krúdy Gyula életművét még csak ezután fedezik fel, itthon is, külföldön is. Még sokan fognak foglalkozni vele – hiszen azzal, hogy Jókaiéval vetekedő oeuvre-jét most már át tudjuk tekinteni, csak most jutottunk oda, hogy értékelni, értelmezni is elkezdhetjük. De hogy Krúdy jellegzetesen magyar és tipikusan kelet-európai modernsége milyen sokféle gondolatot ébreszthet, azt talán ez a szerény és nyilván nem eléggé szakszerű kísérlet is mutatja. S ha másokban is gondolatokat, akár ellenvéleményeket ébresztett. – ez némi mentségül is szolgálhat.

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

A KORONATANU: MÓRICZ ZSIGMOND

Mint Móricz Zsigmondról szóló emlékeimben megírtam, már diákkoromban szinte érzéki örömmel és izgalommal vettem kezembe számomra első művét, a *Tavaszi szél* című novelláskönyvet. Azóta is minden megjelent munkája, ha nem is ugyanazzal, de más könyveknél szokatlanabb izgalommal tölt el. Így vagyok most Móricz Zsigmond leveleinek két kötetével is, amely az *Akadémiai Könyvkiadó* kiadásában nemrégiben jelent meg. Hallatlan izgalommal, nyugtalansággal, kíváncsisággal lapozgattam belé, s mohón faltam a leveleket, válogattam a címzetteket, ismerteket és ismeretleneket és egyszerre föltámadt előttem a múlt, az ifjúkor, a barátság, amely Móricz Zsigmondhoz kötött mintegy tíz éven át. Zavartalan őszinteség és melegség, azután némaság és idegenség, amellyel egymás mellett szótlanul mentünk el, mindössze csak a fejünket biccentve meg köszönésképpen, de nem állva meg többé beszélgetésre, mint a régi időkben, barátságunk első évtizedében.

Móricz Zsigmond leveleit nézegetni, forgatni, olvasni az igazán fájdalmas élmények közé tartozik. Nem tudom megmagyarázni, s úgy érzem, sohasem is fogom tudni, mi volt közöttünk annak a tragikus törésnek az oka, amely barátságunkat egész életünk-re kettétörte. De azt sem tudom – és ma már nem is keresem az okát –, miért kapcsolódtam én őhozza kezdő, fiatal író koromban s miért ajánlottam neki első munkámat, a *Sötétséget*, mikor még alig olvastam tőle valamit a *Tavaszi szél*en kívül.

A leveleknek nem minden címzettjét ismerem. A legfontosabbat, Kardosné Magoss Olgát természetesen nem. Hiszem, hogy létezett és, hogy ilyen baráti viszonyban volt Móricz Zsigmonddal, csak Móricz Zsigmond halála után derült ki, amikor Kardos Pál Debrecenben földerítette ezeknek a leveleknek a címzettjét, elsőnek adta ki, akkor még csupán Forrásnak nevezve Kardosné Magoss Olgát.

1938-ban Helsinkiben voltam, *Julianus barát* című regényemen dolgoztam, amikor a *Pesti Napló*ban felfedeztem Móricz Zsigmondnak az Ormányságról – éspedig elsősorban Kákicsról – címzett írásait. Keserűhangú, lázongó, búskomor cikkek voltak, közöttük néhány roppant éles, hideg tüvel acélba metszett életkép is, néhány tipikus ormánysági alakról, elsősorban meddő, képmutató, gonosz öregasszonyokról. Akkor feltűnt, hogy, bár mintha sorozatnak szánta volna írásait, mégis csupán egy-kettő jelengetett meg nagy időközökben, s a megjelent cikkek között nagy űr tátongott. Ezt semmiképpen sem tudtam betölteni, sem az egyes cikkek között lévő kapcsolat logikáját megtalálni. Most a levelezésből derül ki, amelyet Kardosnéval és leányaival folytatott, továbbá az itt talált Süle Lajos-levelekből is, hogy Móricz Zsigmondot mennyire megrázta az ott tapasztalt élet, pontosabban *halál* képe, s mennyire másképpen állt szemben a Dráva-széli élet sötét tragikumával, mint amikor, még mint jóbarátok, beszélgettünk erről a kérdésről, s ő, – meg kell mondanom, – kortársaimmal ellentétben azonnal pártomhoz szegődött.

Nézzük csak azt a levelet, amelyet leányainak 1938 január-február keltezéssel írt.

Ezt írja: „Most már igazán egyetlenek vagytok ebben a roppant sötétségben és árvaságban, kik emberi hangon szóltok felém. Ez egész különös, ami velem történik, *utam a rideg magányosságba*. Mit csináljanak velem az emberek? Első pillanatban mindenütt megrökönyödés, azután gyors megszokás és rátelepednek a békák a gerendára és nagyobbak lesznek, mint voltak és ennek örülnek.” Azután: „Én pedig itt ülök a Kati néni árva, kopott és kietlen házában, ahol azért szeretek lenni, mert típus, kisváros. Valami, amit még sohasem láttam, és amit meg kell ismernem, mert nekem *ebben a világban, a magyarság ez utolsó korszakában*, mindeneket meg kell ismernem, hogy végképp belássam, hogy *semmit sem volt érdemes megismerni*. És most itt a kis városkában olyan valamit találtam, amit soha el nem lehetett képzelni. Azt, amit én innen kiszedek, meg fogok írni, ha bírom, még soha senki meg nem írta, vagy ha megírta, nem olvastam és nekem új.”

Most egyelőre álljunk csak meg ennek a levélnek néhány idézett mondatánál. Föltűnő, Móricz Zsigmondnál szokatlan, először szereplő kifejezéseket találunk bennük. Ezt mondja: „*Utam a rideg magányosságba*. Mit csináljanak velem az emberek? Első pillanatban mindenütt megrökönyödés, azután gyors megszokás.” Hányszor tapasztaltam ezt én, fiatal koromtól mind a mai napig. Mennyire megérttem őt – az akkor már őszhajú, sok keserűségtől, sok csalódástól megtépázott embert –, amint ott áll a Dráva-szél valamelyik falujában s először ütik meg a szívét ezek a kegyetlen, riasztó, reménytelen érzések. Azután ezt mondja: „*A magyarság ez utolsó korszakában mindeneket meg kell ismernem, hogy végképp belássam, hogy semmit se volt érdemes megismerni*.” Milyen ismerős mondatok ezek. Milyen ismerős érzések, olyan ember számára, aki már húsz éves korában megtanulta, hogy „a magyarság ez utolsó korszakában – ahogyan ő mondja – mindeneket meg kell ismerni”. És hogy végképp be kell látni: „Semmit sem volt érdemes megismerni.”

Idézzünk azonban tovább ugyanebből a levélből: „Kis Gézában – ez az ismert kákcisi református lelkész nekem is barátom volt valamikor – én nem csalódtam, ez egy idealista, és szegényt az eklézsiája ki akarja hordatni a határba, ősi szokás szerint. Megírta nekem, hogy kénytelen volt védekezni a három gyereke miatt, mert inzultusoknak volt kitéve, és már megy is a püspökhöz áthelyezést kérni.”

Ismerem ezt a történetet. Kiss Gézát még abban az időben ismertem meg Csikesz Sándor társaságában, amikor azon töprengett, hogy megnősüljön-e, keressen-e valakit, aki vállalja az ő szerencsétlen, áldozatos, alig elbírható életét az Ormánság szélén, Kákcisban, mert még nőtlenül is nagyon nehéz volt elviselnie. Kiss Gézának el kellett készülnie a parókiáról való erőszakos kivetésre, bútorainak, szegényes cókmojkjának a dülőút mellé való kihordására, ahogy régen azokat hordták ki, akiket a falu, a közösség kitagadott. Ezt, azt hiszem, Kiss Géza a legsötétebb óráiban sem képzelte. És én magam sem.

Most ebből a levélből meglevenedik előttem ez a szerény, halkbeszédű, egy kissé mindig lázasan egzaltált ember, amint ott áll feleségével és három gyermekével a kákcisi parókia tornácán, s azon tépelődik, vajon még meddig hajthatják fejüket álmra ebben az ősi épületben, mikor kerekedik föl a falu, az ő hívei, akiket ő keresztelt, ő konfirmált, akiket ő adott össze házastársakul, akiknek a szülei fölött a temetésen búcsúztatót mondott, akikhez tehát a legmélyebb, a legintímebb emberi kapcsolatok fűzték, hogy lármázva, ordítózva, fenyegetőzve, mocskolódva és káromkodva kihurcolják szégyenszemre, kitegyék a parókiából, amelyért egész életét, legjobb érzéseit, gondolatait, álmatlan éjszakáit áldozta.

Nos, ezt a Kiss Gézát ismerte meg Móricz Zsigmond akkor, amikor már a fenyegetések elhangzottak előtte és fölötte, s amikor várta – éjjel bezárkózva, nappal éberen figyelve –, hogy mikor zendül föl a falu, mikor kergeti ki őt, a papját, a sorsáért, az életéért, a jövőért aggódó lelkészt.

Ebből a levélből Kiss Géza alakja olyan frissen bukkan föl előttem, mintha tegnap búcsúztunk volna el utoljára és ültünk szekérre, amely csodálatos viruló zöld legelőkön, hatalmas, terebélyes tölgyfák árnyékában iramlott a földúton, a Feketevíz hídján át, hogy szebbnél-szebb emlékekkel, mint ormánsági húsvéti tojásokkal megrakodva, tekintsünk vissza a templom tornyára, a parókia meredek tetejére.

Egy másik, csakhamar ezután datált levélben, amelyet szintén leányaihoz intézett, mindjárt az elején a következőket olvasom: „Nagyon le vagyok hangolva és úgy érzem magam, mint az üldözött, nem tudok hova menekülni, mindenütt ugyanez a szomorúság üldöz már ebben az életben. Utólért a magyar vész, amely minden magyar költőt elér, mint disznót a sertésvész és nincs ellene oltás. Ekkora szomorúságról sejttem sem volt, mint ami engem itt fojtogat. És nem tudom kiírni magamból.”

Most pedig figyeljünk nagyon arra, ami következik és fontoljuk meg külön, nyomtatékkal: „A Pesti Napló, azt hiszem, retteg a cikkeimtől. Hogy közöljenek ők ilyen sötét, kiméletlen helyzetképeket a magyar faj sorsáról. Már írhattam volna tíz cikket neki, de nem írhatok, mert még eddig csak egyet közöltek huszonöt nap alatt és leközölték az ellenem szóló támadást, e az egész. A náluk levő, aránylag kevésbé vagy nem teljesen siralmas Virágos kertben c. cikket már megint nem adták ki vasárnap. Hogy írjak akkor sorozatot? Mikor fent voltam a múlt héten, kijelentették, hogy én vagyok a legnagyobb magyar író és azóta semmit se közöltek.”

Most megint meg kell állnom, végig kell gondolnom azt a számomra annyira ismerős szakaszt, a csontom velejéig maró szavakat, hogy lássuk, mi volt az a sötétség, mi volt az a szakadék, mi volt az a tehetetlen kétségbeesés, ami Móricz Zsigmond szívét akkor, a levél írásakor elszorította. Azt írja, hogy nem tudja „kiírni magából” a látotakat. Mintha magamat hallanám, mikor a Zsilinszky Endrével közösen tett baranyai utazás után már az első cikkemet ki akarta szorítani a *Magyarország* hasábjairól Zilahy Lajos főszerkesztő, s amikor nagy veszekedések, mindenféle érvelések és keserűségek után ez a cikk megjelent, a következőket bizony már majdnem lehetetlen volt közölnöm, majd abba is kellett hagynom s éppen Zsilinszky Endre lapjában, a *Szabadságban* közöltem hétről-hétre. Ugyanez a megátalkodott vakság, ugyanez a szándékolt szívárványkergetés, ugyanez az erőszakolt, ostoba, elfogult magyar képmutatás és hazudozás fojtotta belém a szót, ami Móricz Zsigmondba később, 1938-ban.

Igen, igen, nekem is mondták, hogy milyen nagy író vagyok, hogy nemzedékem legnagyobb írója vagyok, írásaimat azonban következetesen nem közölték. Ha mégis megjelent valami, megcsonkították, meghamisították, mást írtak bele, mert nem volt szabad megírni az igazat ebben az országban.

Érdekes irodalomtörténeti kérdés, milyen politikai és eszmei, vagy éppenséggel anyagi és személyi érdekek okozták nemcsak a mi irodalomtörténetünkben, hanem valamennyi nép irodalomtörténetében is példátlan üldöztetésemet. A *Földindulás* című drámám ellen, de a saját személynem és egzisztenciám ellen két éven át folytatott plágium-hajsza irányítói egyfelől a jezsuiták (Nyisztor Zoltán s a *Magyar Kultúra* című folyóirat) katolikus egyház-hatalmi okokból, mert hiszen a darabot is, meg sok más egvebet is a dél-baranyai református nép érdekében írtam, másfelől a *Volksbund* és a hozzátartozó német kollaboránsok érdekszövetkezete, amely a *Schwebische Türkei* bekelezését s a magyar értelmiségi osztály szégyenletesen germán lelkületű hatalmi törekvéseit támogatta. A legmegdöbbentőbb tapasztalat az volt számomra, hogy míg e két óriási erő között morzsolódtam, mindössze három író kelt védelmemre. Hunyady Sándor az *Az Estben*, Kállay Miklós a *Nemzeti Újságban* igen szerény hangon, szűkreszábott terjedelemben, végül Szabó Dezső *Füzetei* egyikében hatalmas gúnnyal és haraggal. Az egész magyar sajtó azonban, a nyilasoktól a szociáldemokratákig, tomboló hangon rágalmozott, gyanúsított, és ítélkezett. Ehhez képest a hírhedt Rákosi-Ady per valóságos falusi tarokkpárti volt.

Most pedig másképpen van? Igen, mert a társadalom, amelyben ezek a kérdések újra felvetődnek, merőben más: szocialista. Ez lényeges különbség. Ami egyelőre nem változott, az a felvetődő problémák megszépítésére, kendőzésére való hajlam, voltaképpen ugyanez a veszélyes illúzionizmus, ami a megoldást nehezzé teszi. Lenin azt mondta: „Nincs szükség a valóság meghamisítására, a valóság minket igazol”. Ennek kell általános elvévé válnia.

Így olvassuk hát ma Móricz Zsigmond eddig kétféle példányban kiadott műveit, soha meg nem cáfolt igazságait, igazolva a sírból az én igazságomat, annyi esztendő után.

Kissé megnyugodva, mély lélegzetet véve a magyar sorsnak e keserű, elviselhe-

tetlen súlya alatt, nézzük csak megint, mit ír Móricz Zsigmond. Ezt írja: „Ami itt van, azt leírásból megérteni nem lehet. Itt mindenki kövér, gazdag, csak a magyar szomorú, csüggedt és öngyilkos.” Figyeljünk a szavakra: „*csak a magyar szomorú, csüggedt és öngyilkos.*” Túlzás lenne ez, elfogultság? A kritikai realizmus klasszikus mesterénél, Móricz Zsigmondnál? De várjunk, – olvassunk ismét ebből a levélből. Ezt mondja: „Kinek mondjam el ezeket? Meghasad a szívem, de ezt Imrédy nem érti meg, sőt örömmel hallja, mert ez az ő véleménye is.” – És most idézi Imrédyt – „A magyarral semmit sem lehet kezdeni, a magyarság ebben az országban egy kiháló faj.” Ezt mondta, de én akkor ezt még nem értettem, mert én akkor ezt még nem láttam. A szentesi magyarság ezrével éheznek, de az más. Ott idegen crök elvonják előlük a falatot, de náluk tíz gyerek van egyre-másra. Ami itt van, az más. Ezek nem éheznek, ezek nem művelik a földjüket, mert nincs gyerek és negyven holdat gyerek nélkül megművelni nem lehet. Két öreg mit csináljon vele? Parlagon hagyják, csak annyit termelnek, amennyi nekik maguknak kell és örülnek, hogy nincs gyerekük, senki se folytassa ezt a reménytelen életet. Ezek cifrálnak, festik magukat, bujálnak, de nem dolgoznak. Készülnek a csendes, díztelen halálra. A vármegye vezetői pedig kimondták a szentenciát, hogy vannak állatfajok, amelyekkel bármit is kezd az ember, egyszercsak kihalnak. Ilyen az ormánsági magyar.”

Majd pedig így folytatja: „Azt hiszem, azért írom ezt meg neked, mert nyilvánosan nem írhatom meg. Ezek a naiv és kiskaliberű kálvinista papok, ezekkel nem lehet beszélni. Az esperesüknél ebédeltam vasárnap. Az el van bizakodva, mert neki jó fizetése van, szép asszonyt vett el második feleségnek, minden jól megy. Ő már megszokta, hogy hivatalból segínyt kiált az egyke ellen, és ezzel lelkiismeretét tökéletesen megnyugtatta. Most már nincs más kötelessége, csak örülni ennek a szép életnek, a szép lakásnak, szép tálalásnak, fényes családi múltnak, ősöknek és három jólsikerült gyerekének.”

Vajon ki merné tagadni, hogy ezek a szavak Móricz Zsigmond szíve közepéből törtek föl, valóban az ő igazi kínzó érzéseit és gondolatait fejezik ki? Álljunk most elő azzal, amit én egész írói pályám során annyiszor hallottam, annyiszor voltam kénytelen szótlanul elviselni? Hogy mindez elfogultság? Mindez ferde szemlélet következménye? Téves, hibás, elfogadhatatlan ítélet? Hiszen Móricz Zsigmond már 1938 előtt is sokat beszélt és írt az egykéről, de addig sohasem került vele szemközt, amíg maga is szemtől-szembe nem került azokkal a meddő, kiégett, gonosz szipirtókkal, akik a Dráva menti nép életét kegyetlen cinizmussal irányították.

Móricz Zsigmond szavait olvasni az én számomra annyi, mintha a saját ki nem mondott, vagy gyakran átkozott kimondott szavaimat olvasnám. A magam tiltakozását, a magam keserűségét, a magam reménytelen egyedülvalóságát, mint ahogy ő is az egyedülvalóságot érezte a legelviselhetetlenebbnek. Hogy abban az ő általa is végzetesnek látott magyar helyzetben senki sincs, aki megértse, akinek fájjon, aki ez ellen tenni akarna valamit.

Ime, olvashatjuk Móricz Zsigmond levelét, mi volt a véleménye, mit érzett és mit gondolt, mikor ugyanazzal a rémmel került szembe, amivel én már ifjú koromban szembe kerültem: a pusztulással, a tehetetlenséggel, a keserű dühvel, a reménytelenséggel.

Nem az én monopóliumom volt ez, nem csak én könyörögtem és átkozódtam, tehetetlenkedtem. Ime, itt van Móricz Zsigmond, az ifjúkori barát, akivel érthetetlen és lehetetlen körülmények között örökre szakítottunk 1933-ban. Ment tovább az úton, amire én hívtam föl a figyelmét először és pontosan eljutott oda, írói pályája befejező éveiben, ahol én kezdtem az életemet és ahol az én írói pályám elindult.

Nézzük már most azt az ugyancsak nagyon fájdalmas, érdekes levelet, amit Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkésznek, ma egyetemi tanárnak és akadémikusnak írt 1938 február 7-én. Ezt olvassuk: „Ma délelőtt kákicsi asszonyokkal találkoztam a vásáron, szerencsére olyanokkal, akiknek valamennyinek három gyereke volt és így csak szolidaritásból vették fel a falujuk megrostálását és igen hamar megbékültek, pláne, hogy mindenkítől vásároltam valamit.” Most figyeljünk: „De nagyon felizgatott a találkozás, mert az asszonyok azt mondták, hogy a tiszteletes úr beteg lett a maga írásától, nagyon beteg, azóta ki se megy a házból.” Eddig az idézet.

A kákicsi lelkész, az említett Kiss Géza, – mint más oldalról is megtudtam –, valóban belebetegedett Móricz Zsigmond cikkeibe. Kétségbeesve szaladozott fűtől-fához, ismerősökhöz, hivatali hatalmasságokhoz, egyházi felettesekhez, hogy védelmezzék meg, mert Móricz Zsigmond cikkeiért őt teszi felelőssé a lakosság, bosszút akar rajta állni. A szegény pap szinte tehetetlenül, magárahagyva vergődött azok között a hívek között, akik az ő tönkretételét, elüldözését tartották legsürgősebb feladatuknak. Móricz Zsigmond tehát Kiss Géza zengővárkonyi jóbarátját, Fülep Lajost kérte, vigasztalja meg valahogy. Öntsön erőt bele, hogy a nehéz idők, amik a cikkek megjelenését követették, valahogyan el tudja viselni, ki tudja bírni. Azonban nézzük, mit beszéltek a kákicsi asszonyok a piacon. Így ír Móricz Zsigmond: „Borzalom, miket beszéltek. Hogy az a boldog, akinek nincs gyereke, – mondta egy kiszáradt vénasszony. Rázórentem, hogy úgy akar meghalni, elhagyatva, hogy senki egy levest se főz magának? Azt felelte: – Inkább úgy, mert a gyerek úgyse tesz a szüléjének sörnyit, egy gyerek se. Boldog, akinek nincs gyereke. És a fiatalabb asszonyok még megtoldották. Én ugyanis azt mondtam: a gyerek olyan, amilyennek neveli. Erre ő: a gyereket nem az anyja neveli, se az apja, a gyerek olyan lesz, amilyennek született. Csinálhat azzal a szüléje, amit akar, mégse lesz belőle semmi jó. Hát én is rossz voltam a szüleimhez, hát nem akarom, hogy hozzám is olyan rossz legyen a gyerekek, inkább ne legyen. Ezekből a vitáktól – írja Móricz Zsigmond – aztán igazán idegrohamot kaptam. Egyszerre elveszett az a kevés derű, amit a ti kedves körötökben felvettem.”

Móricz Zsigmondot 1938 telén és tavaszán ez a cinizmus, ez a lelketlenség, ez az üres életelv ráta meg a lelke legmélyéig, amit Baranyában látott.

Ezt a megdöbbentő találkozást akarom hangsúlyozni. Annyi esztendő után, – hiszen 1933-ban váltunk mi el haraggal és ma 1963-at írunk –, tehát harminc év múlva találkozom azzal a Móricz Zsigmonddal, akivel végig, haláláig együtt kellett volna haladnom. Mert ide nagyon illik a bibliai mondás, hogy: „Addig béküljete meg egymással, amíg együtt jártok az úton.” Nem békültünk meg egymással, pedig, lám, különösképpen együtt jártunk ugyanazon az úton.

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, amit már újabban írott cikkeimben többször is hangsúlyoztam: nem a Drávaszél, nem Dél-Baranya népének sorsáról van már szó, hanem, mint ötven évvel ezelőtt is sejteni lehetett (s ahogy később Móricz Zsigmond is következtette, mondván: harminc-negyven év múlva itt községek sora fog megszűnni) az egész Magyarországról. Hiszen a legutóbbi statisztikai kiadványok szerint az érvényes házasságok egyharmada gyermektelen, egyharmadában egy gyermek van csupán és egyharmadában van kettőnél több.

Móricz Zsigmond nehezen vált meg a szenvedésnek ettől a földjétől. Ezt írja: „Nem tudok elmenni innen, úgy tűnik fel, most találtam meg a nagy gyötrelmet, mely számomra mindennél nagyobb, azt az érzést, hogy vége a magyarságnak, s én egész életemben ebben az egy gondolatkörben éltem s létezem: a magyarságomban. Ha fiatal volnék, csak húsz évvel fiatalabb, fellázadnék. Rettegek, hogy már erre nincs erő. Öreg vagyok. A Krisztusok harminc évesek. Nálam már csak két lehetőség van: elgyávulni vagy kétségbeesni.” – Eddig az idézet.

Mit mondhat a régi barát, mit mondhat a tanítvány ezeknek a szavaknak olvasásakor?

Megpróbáltam fellázadni én is, most betegen, öregségemre talán én is megalkudni és elgyávulni leszek kénytelen? Nem. Szocializmusban élünk, minden anyagi, erkölcsi és szellemi eszköz a kezünkben van, amivel népünk sorsát megfordíthatjuk.

(Akarattya. 1963. július.)

KODOLÁNYI JÁNOS

KÉPEK ÉS PROBLÉMÁK

Lengyel filmek a magyar közönség előtt

Az már önmagában véve is sajátos, kimondottan „mai” jelenség, ha egy nemzet kimagasló művészi teljesítménye nem irodalomban, zenében vagy képzőművészeti téren jelentkezik, hanem éppen film alakjában. Az ilyesmi bizonyára nem véletlen, hanem szoros logikai kapcsolatban van a kifejezésre jutó problémák természetével, a kifejezés módjával, formájával. Ha most, ennek alapján azt kezdenénk bizonygatni, hogy egyes, kimondottan „modern”, illetve mélyen korunkban gyökerező kérdések művészi megformálásában a filmnek, mint legsajátabban húszadik századi művészetnek döntő előnye van, akkor előbb-utóbb valószínűleg túlzásba keverednénk. Annyi mindenestre valószínű, hogy ha egy nemzetnél, vagy annál nagyobb kiterjedésű kultúrkörnél, a hagyományos művészeti ágakat – elsősorban az irodalmat – másféle, javarészt a romantikából táplálkozó tradíciók szorítják akarva, nem akarva bizonyos keretek közé, akkor az új mondanivaló legalábbis kisebb ellenállású frontra talál ott, ahol megmerevedett sémákról és konvenciókról még nemigen lehet beszélni. Mindez fokozottan vonatkozik a lengyel filmművészet némely alkotásaira és alkotóira.

Lengyel filmekről beszélve szükséges előjáróban bizonyos megkülönböztetésekkel élni. Ha csak abból a hányadból indulunk ki, amit a magyar mozilátogatóknak az elmúlt 2–3 év során alkalmuk volt látniuk, akkor is szembetűnő a színvonalbeli egyenlőtlenség. Ennek figyelembevétele végső soron odavezet, hogy a „lengyel film” kifejezést, mint kategóriamegjelölést el kell vetnünk. Bár kétségtelen, hogy a legtöbb bemutatott lengyel filmben rejtőznek magasabb művészi igényekre utaló vonások, de az igény és a megvalósítás egységéből fakadó valódi filmélménnyel elég ritkán találkozunk.

A lengyel filmen belül – vagy ha jelentőségre és értékre gondolunk, akkor azon túl is – két nagy rendező, Wajda és Kawalerowicz képviseli a nemzetközileg is számottevő filmművészetet. (Itt kénytelenek vagyunk eltekinteni nálunk a nagyközönség által alig ismert és nemrég tragikus altbaleset áldozatává lett Munk, valamint az első jelentősebb filmjével – *Kés a vízben* – jelentkező Polanski méltatásától.)

*

Wajda talán világviszonylatban is az egyik legmarkánsabb rendező-egéniség. Felfogása, szélsőségesen naturalisztikus, extatikusan felfokozott látás- és kifejezőmódja félreismerhetetlenné teszi minden munkáját. Mellette – vagy bizonyos tekintetben vele szemben – Kawalerowicz másfajta, „hidegebb” tűzben égő, a logika megszállottságában alkotó, az általános nagy összefüggéseket kutató, filozófikusabb alkot. Nálunk eddig négy Wajda-film került közönség elé: a varsói gettó lázadásának egy epizódját feldolgozó *Csatorna*, és az előbbinek bizonyos vonatkozásaiban folytatását jelentő *Hamu és gyémánt*, mely általános emberi mondanivalóját a közvetlenül felszabadulás utáni Lengyelország viszonyai között bontja ki. E két monumentális alkotás mellett kétségtelenül alárendelt szerepet kap Wajda újabb, szintén háborús témájú filmje, a *Sámson*, és a kísérletnek számító, az előbbiekhöz képest főleg kifejezési formában és másfajta tematikával új utakat kereső film, a *Kisvárosi Lady Macbeth*.

Kawalerowicznak a közelmúltban két filmjét mutatták be Magyarországon, az *Éjszakai vonat*ot, és a *Mater Johannát* –, az utóbbit csak a budapesti filmmúzeum és a filmklubok; néhány évvel ezelőtt pedig a *Haláltánc*ot láthattuk.

Talán nincs a világon még egy nép, amely az elmúlt évszázad során olyan méretű és súlyú tragikus élményeken ment volna keresztül, mint a lengyel. Hogy csak a legdöntőbbekre emlékeztessünk, a gyarmati elnyomásból, a teljes kizsákmányolásból lengyel nemzeti államra történő felemelkedés harcai, a fejlődés két hatalmas és többnyire ellenséges nagyhatalom között, majd pedig a második világháború katasztrófája. Ne feledjük el, hogy az elszigetelt és eleve vereségre kárhoztatott Lengyelország egye-

dül viselte el a háború első csapását és egyetlen európai nép sem szenvedett annyit, és annyi ideig totális náci megszállást. A varsói gettó romjainak és Auschwitz krematóriumainak füstje egyaránt elfedte a leghalványabb reménysugár csillanását is.

Ha a háború utáni lengyel művészet kialakulását, sajátos problémáit igazán meg akarjuk érteni, azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió győzelmeinek és a háború befejezésének jegyében álló 44-45-ös esztendőök sem voltak egygyértelműen pozitív jelentőségűek a lengyelek számára. Az a polgári és nacionalista réteg, mely a háború előtti Lengyelország vezetőeleme volt, nemcsak a németekben, de sok tekintetben a szocializmussal egyet jelentő Vörös Hadseregben is ellenséget látott. A teljes kilátástalanság, reménytelenség, a lépten-nyomon fellángoló, már-már öngyilkos hősiesség, a fríytonos megpróbáltatások és az egész nép kollektív megaláztatásai, az élet-halál harc, melyben mindig a lengyel a vereségre ítélt gyengébbik fél –, mindez olyanfajta megkeményedést, az egyén átfömálódását eredményezte, másrészt olyan alapvetőnek hitt il'úziók átértékelését, vagy nemegyszer teljes megsemmisülését vonta maga után, amely k'törölhetetlen nyomot hagyott a mai lengyel művészetben.

Az ember helye, szerepe, megpróbáltatásai, bukása és nagysága a végletesen kiélezett helyzetben – lényegében ebben sűríthető össze Wajda filmjeinek gondolatvilága. Mintha a tragikus napok, eddig elleplezett, a hétköznapi viszonyok között alig-alig kiütköző emberi vonásokat tárnának elénk! Az ember egészen új, rémülettől, halálfélelemtől, dactól, fájdalomtól és elszántságtól szokatlanul elváltozott, a helyzet nyomására megszerveződött újfajta magatartásának, létformájának anatómiájával ismerkedünk itt meg.

Mérnök, munkás, diák, muzsikás, katonatiszt, prostituált – lényegében cseppet sem rendkívüli egyedek zsúfolódnak össze a fellázadt gettó egy ostromlott pontján, ahonnan a szennyvízcsatorna infernóján keresztül kell visszavonulni... Ám a németek által megszállt Varsóban és az egész ellenséges világban ez a visszavonulás csupán a pusztulásig tartó golgotát jelenti, hiszen nincs hely, hova, merre menekülni. – Mit tesz most az ember? – ez a kérdés izgatja Wajdát – és az embert most is, mint többnyire, számtalan lehetőség állítja választás elé. A menekülő kis csapat földalatti útja során részekre szakadozik, és minden kis csoport más és más választ ad az emberi magatartás kérdésére. A film szinte páratlan szuggesztivitással tárja fel az elaljasulás, a rögeszmésen megszállott kötelességteljesítés, a pánik, a gyermeki bizakodás, az öngyilkosság, az önfeláldozás minden árnyalatát, mindazt, amit a menekülő emberből a szorongató helyzet kikényszerít. Az egész filmnek van valami alapvető hangulata, amely ott egysúlyoz az örület, a teljes összeomlás és a makacs, mindent feláldozó hősiesség között, mint ahogy az egész lengyel nép eközött a két sarkpont között hanykolódva keresi a lehetséges kiutakat a gyilkos szituációk szövevényéből.

– És így lettek az emberek hősök, örültek, hitványak nagyszerűek, áruulók. kegyetlenek és mindeire elszántak – mondja a *Csatorna*, és így válik ez a film egygyértelműen egy nép lelkiállapotát, helyzetét tökéletesen kifejező hatalmas nemzeti eposzá. Ez a nemzeti eposz török azután ezer szilánkra és kerül újabb átértékelések mérlegére a *Hamu és gyémántban*.

A csatornában menekülő hősi kis csapat a fekete labirintusban többször is találkozik egy aggastyán hullájával, melyet a szennyvíz hol feldob, hol újra ellep. Ez a tiszteltetreméltó ősz hadfi a lengyel nemzeti hadsereg tisztja egyenruháját viseli. Dicsően és mégis nagyszerű halála egyben ítélet és felmagasztosulás is. De miv' lesz ez a „dicső nyomorúság” a *Hamu és gyémántban*, a háború befejezését követő napok Lengyelországában? – A film zárójeleneteiben, a két hétköznapi méretek fölé növő hős „oktalan” halála után, egy üzerekből, talpnyalókból, a mindenkor hatalom kiszolgálóiból, semmiemberekből álló részeg, ünneplő társaságot látunk, akik egy álmos és unott zenekar lélekbeemerkolón hamis polonaiseára lejtik megdicsőült arckifejezéssel a nemzeti táncot. Majd mindennek betetőzéséül felébred a szálloda hadirokkant, részeg portása, aki a zene hallatára gépiesen kihúzza a lengyel lobogót és meglengeti a gyűlevész társaság feje felett. A hazafiasság, a nemzeti érzés és az ennek jegyében született hősiesség fájdalmas tetemrehívása ez! Elmúltak a patetikus napok, amelyek min-

den lengyelt egy nagy, vélt testvéri közösségbe vontak a közös ellenséggel szemben, és a hétköznapi normális világításában lehullanak a heroikus kosztümök, hogy a „dicső nyomorúság” – nyomorúságos dicsőséges alakjában mutakozzék meg.

Wajda minden filmjében van valami, szinte már „társadalomtudományos” érdekfűzés, ahogy az állandóan változó történelmi helyzet függvényeként vizsgálja az ember pszichéjét és az ebből eredő magatartást. A *Hamu és gyémánt* fiatal hőse már a háború gyermeke. Testén, amely ínas, vékony és acélos, nyoma sincs a jólétnek, kényelemnek – annál több rajta a forradás, közöttük olyan belső sérülések is, amik talán már sohasem fognak teljesen begyógyulni. Ilyen tragikus morális seb az, hogy ez a háborúban felnőtt ember nem tudja teljes egészében felfogni a gyilkolás bűnét, legalábbis nem tudatával és minden idegszálával egyszerre, mint alapvető gátját és fékjét az emberi természetnek. Ez a fajta hős habozás, idegenkedés, sőt többnyire idegesség nélkül ő, mint ahogy egyéb fontos életfunkcióit végzi. Nem a már rég megintott meggyőződés hajtja és nem is valami fanatikus parancsteljesítési készség, hogy végezzen a párttitkárral, akit a lengyel nacionalista szervezet parancsára meg kell ölnie. Bár még hat rá az illegális hadsereg fegyelme, a kényszerítő parancs, még él benne valamiféle „lengyel függetlenségi eszme” torz, eredeti alakjából kivetőközött mítosza, de ismételtlen gyilkossá mégsem ezek teszik. A tragédia abban rejlik, hogy ez a másféleképp értékes, vonzó fiatalember erkölcsileg nem teljes értékű, és a „háborús gyakorlat” alapján nem érzi felettébb megfontolandó és minden másnál kerülendőbb lehetőségnek az ölest. Sőt! Ennek a harchoz, állandó cselekvéshez és nem latolgatáshoz, erkölcsi mérlegeléshez szokott, életének jelentős részét a dzsungel törvényei szerint leéltő lénynék a legegyszerűbb megoldás, az egyértelmű felszabadító tett az, amit fegyverrel lehet végrehajtani. „Siess... vigyázz... figyelj már!...” – kiáltja a másféle lelkialkatú társa, akivel végrehajtja a filmet indító merényletet – mire hősünk egykedvűen kiköpi a cigarettacsikket, félhangon megjegyzi: „Vártunk mi már fontosabb dologra is” – és leadja a gyilkos sorozatot.

Mikor a második gyilkosságra kerül a sor, akkor már érzi, hogy a világ valahogy megváltozott körülötte, hogy ez már másféle harc, hogy ideje lenne saját dolgait alaposan átgondolni, rendet teremteni zavaros elképzelései között, szembenézni azokkal a problémákkal, amelyek izgatják, és szembenézni azzal a megváltozott világgal, amely a harcostól – talán mint legnagyobb harci cselekedetet – épp a fegyverletételt követeli. De a gondolkodás és mérlegelés nem kenyerre, és a rohanó eseményekkel, zavaros impressziókkal szemben belekapaszkodik abba, ami biztos és egyértelmű számára – a revolverébe. Így végez a párttitkárral – szinte csak úgy mellékesen, menet közben – és így fut bele valami belső szükségszerűség következtében, ösztönösen megriadva és ösztönösen menekülve egy orosz járőr golyójába, hogy azután egy világméretű szemétdombon, egy vakítóan fehér, roncsokkal teleszórt mezőn, magányosan, nyűszítve és a földet kaparva úgy pusztuljon el, mint egy állat.

Amikor látjuk ennek a fiatalembernek hirtelen fellángoló, jeltelen, kietlen és mindjárt szét is foszló szerelmét, pusztulástól, harctól, állandó kényszerű létért való küzdelemtől fertőzött egész életét, tudnunk kell, hogy itt egy, a világháborútól nyomorodott nemzedékről tett keserű vallomás tanúi vagyunk. Az, hogy a gyilkoló ember nem egy végtelenen ellenszenves, cinikus, gonosz moral insanity, éppen Wajda nagyfokú lélektani realizmusára és őszinte igazságkeresésére utal. Mert az alapvető tragikus elem éppen az, hogy olyan emberek, akik elsősorban a körülmények áldozatait, mégsem menthetők fel cselekedeteik súlya alól. Így végül a jók, az állhatatosak, a derekak, az elszántak és a kitartók pusztítják egymást – éppen azok, akik többre, jobbra lennének képesek, és akiknek igazság szerint egy táborban lenne a helyük.

Ez a már-már tudatalatti lelki közösség, a jellem legmélyén való együvértartozás csodálatos képi kifejezésre talál, amikor a halálosan talált párttitkár úgy esik össze, hogy kitárt karokkal, mintegy átölelve, ráborul gyilkosára. És itt nyer a fellengzős és hazug nacionalizmus kritikáján túl általános és keserű mondanivalót a fent említett polonaises kép, melynek értelmében a többre érdemesek, a harcolók, a cselekvők, az értékes emberek egymást pusztítják, vagy pedig vak játékszereivé válnak a

sorsnak és a szituációknak. Amíg ők elhullanak szemétdombokon, csatornában, addig a megalkuvók, a hitványak, a kicsik, a gyávák és a meghunyászkodók maradnak életben, – akik okozói minden bajnak és a haszonélvezői minden helyzetnek.

Persze mindez így túlságosan is merev, tételszerű. Wajdánál már eleve sokkal vajudóbb, árnyaltabb, kétségekkel és visszakoázásokkal telítettebb a világ. Ebben a filmben a nagy leszámolások, kudarcok, a jövő iránti kétségek és nyomasztó emlékek világában vagyunk, nagyjából olyan kérdésekkel szemben, melyeknek megoldása túlmegy egyetlen film lehetőségein. Mindenesetre Wajda zsenialitását dicséri, hogy a *Csatorna* tragikus és hittel tele eposzához mert kapcsolni egy ilyen fájdalmasan igazságkereső, ellentmondásoktól megterhelt, kételkedéstől fertőzött szubjektív vallomást saját generációjáról, mint amilyen a *Hamu és gyémánt*.

Formájukra nézve ezek a filmek a végletes tömörítés, a hosszú, cselekményekkel telített képsorok közé iktatott szimbolikus villanások – mint pl. egy fejjel lefelé lógó kereszt, egy megfagyott szoborarcral mosolygó madonnakép, egy, a csirázó szerelem jelenetei között váratlanul felbukkanó, szeliden legelesző ló, stb. – és a szélsőségesen naturalisztikus képalakítás hátborzongató pillanataiból állnak egységbe. Wajda célratörő, erőteljes naturalizmusa külön tanulmányt érdemelne, már csak azért is, hogy tisztázzuk, milyen nagy jelentősége és egészen másféle vizuális jelentése van az irodalomban már rég túlhaladott naturalizmusnak a filmművészet terén. – Ahogy egy védtelen áldozat hátán a lövések nyomán kigyullad az ing, ahogy a merényletre készülő ember ideges, egyhelyben topogással áldozatára les, vagy ahogy a csatorna üregét megtölti a füst, a pára és a szennyvíz szürke áradata – ezek mind-mind az élet olyan „közvetlen közel”, primer látomásai, melyeket ebben a tömörített és tiszta formájában csak a tudatosan sűrítve komponáló tud a valóságtól kiragadni és okkal-céllal, műalkotás alakjában elénk állítani. Pedig lényegében nem történik semmi változtatás, sem többet, sem bonyolultabban nem látunk a pusztá jelenségnél, – a látvány csupán intenzitásában, meztelenségében gyakorol ránk lenyűgöző hatást.

Míg a *Sámson* ismét a hősiesség és passzivitás, az önfeláldozás vagy önfenntartás problémáit feszegeteti a bibliai Sámson-mitosz – valljuk be: nem a legszerencsésebben felhasznált modern változatán belül –, addig a *Lady Macbeth* ha új utakra tér, és megkísérli kifejleszteni a népi gyökerű, és talán épp ezért fokozottan naturalisztikus szemléletmódú, lélektani filmdrámát. Itt főleg a vizuális hatás pszichológiai áttételei az érdekesek, az a mód, ahogy Wajda nem intellektuális telítettségű vagy bonyolult szimbolikus képek segítségével, hanem a nyers valóság elemi erejű, szinte triviális bemutatásával megragadja a nézőt. Persze Wajda alapvető problémái – az ember milyensége, a kegyetlenség, a végletes vágyak és szenvedélyek, a fátumszerű bűnhődés, az élet már-már karkai méreteken magikusan következetes, nyomasztó organizmusa – itt is minduntalan elővillan a rémgeregybe illő cselekmény, a shakespeare-i hordóbafojtások, orgyilkosok, fojtogatások, mérgezések mögül, de az elsődleges cél kétségtelen: az új út keresése, a kifejezőeszközök szélsőséges kifejlesztése. – Ennek az új útnak a kérdése Wajdánál ma már egyre sürgetőbb problémaként jelentkezik. Az alkotó valahol már túllépte a *Csatorna* és a *Hamu és gyémánt* világának gondolatkörét, de anélkül, hogy azokkal vetekvő művészi értékű művet tudott volna alkotni. Mintha a háborús Lengyelország talajáról elszakadva Wajda veszített volna biztonságából. Bár a magyar közönség újabb, mai témájú filmjeit (pl. az *Ártatlan varázslót*) még nem láthatta, mégis úgy tűnik, mintha a kitűnő rendező két nagy filmje után, most az új mondanivaló fellelésének nehézségeivel küszködne. Mindenesetre a *Lady Macbeth* azt bizonyítja, hogy újabb eredményei nem mondanak ellent korábbi stílusának, – sőt azt bizonyos tekintetben még tovább is fejlesztik. – Csupán a gondolati mag, az új fajta, társadalmi helyzetbe ágyazott általános vonatkozású lélektani probléma megragadás késlekedik.

*

Kawalerowicz hősei legalább annyira mozognak a Wajdáéhoz hasonló világban, mint amennyire intellektuális síkon, filozófiai tekintetben és árnyalt bonyolultságban el is szakadnak attól. Az *Éjszakai vonat* első képe egy hatalmas, nyüzsgő vasúti pályaudvart mutat madártávlatból. Emberek sietnek, kapaszkodnak fel a vonatokra, futtában megtaszítják egymást, arrébb lépnek, vállak, könyökök súrlódnak egymáshoz, arcok villannak fel és merülnek el a forgatagban... – miközben egy végtelenül bána-tos, szomorú melódia ad valami vágyakozó, nosztalgikus alaphangulatot az egész nyomasztó forgatagnak. Sokatmondó, mélyen szimbolikus kép ez, benne rejlik az egész film lényeges mondanivalója. – Akaratlanul egy Jevtusenko-vers sorait idézi:

*„Szadovoj, Lebjasnij, Trubnij utca...
mintha más és más volna útunk
járunk csak egymásról mit sem tudva
meglőkjük egymást és elbaktatunk.”*

A legkülönbözőbb fajta emberek – akárcsak Wajda *Csatornájában* – itt egy tengerpart felé tartó vonat hálókocsijában zsúfolódnak össze. A fáradt, idegkimerültség-gel küszködő orvos, a majdnem cél nélküli, inkább saját vágyait, mint valódi lehetőségeit üldöző nő és aki a nőt követi, a fiú, fekete csónadrágban, az elmaradhatatlan sportzsákjával, az idős férj és kacér felesége, kistisztviselő, aki folyton a lapokat bújja, mert valaha újságíró szeretett volna lenni, egészségtől duzzadó, sportolni, flörtölni, nyaralni utazó fiatal férfiak, búcsújárásra induló aggastyán plébános stb. Mindegyikük egy sorsot hordoz, egy teljes, apróbb-nagyobb örömmel, nyomorúságokkal terhelt életet. A filmben párhuzamos szálak tömege fut, olyan ökonomikus rendbe szedve, olyan mesteri tökéletességgel vezetve, mely nem egy filmesnek, de többkötetes regény-folyam epikusának is becsületére válna. Itt nincs végletes bukás és kérlelhetetlen helyzet, nincs kiélezett helyzet – a szituáció mondhatnók szándékoltan hétköznapi, melyet egyetlenegyszer zavar csak meg egy rendkívüli, groteszk-szörnyű epizód. Egy feleséggyilkos, féltébolyult embert üldöz a vonaton a rendőrség. A szerelvény megtorpan a nyílt pályán, és az utasok mindannyian csatlakoznak a hajzához. Az üldözők egy kietlen, hajnali ködben borzongó mezőn át hajszolják áldozatukat. Az imént még békés nyaralóléltek, most mint egy farkascorda vetik magukat egy idegen után, akitől úgyszólván semmit sem tudnak, csak azt, hogy olyan valaki, akit büntetlenül lehet üldözni és megtámadni. Az áldozat: egy gyilkos, aki jogszerint is bűnhődésre van ítélve – mégsem érezzük azt, hogy a túlerőben lévő, elvakult üldözőcsapatnak igaza van, hogy az elvetemült bűnösrel szemben ők képviselnék az emberi törvényt és az igazságszolgáltatást. A hajszá, a gyilkos leteperése, – a kegyetlenség, a gonoszság és a tömeghisztéria pokoli mélységeibe enged vetni egy futó pillantást. Az epizód sűrítettsége, minden szónál beszédesebb mozzanatai drámai erővel egészítik ki azt az élet-ről és az emberekről rajzolt freskót, melynek fő- és mellékalakjai ennek a szimpla kis tengerparti üdülővonatnak esetlegesen összeverődött utasai.

Aztán a gyilkost elfogják, az iménti dühös farkascorda visszavedlik békés állampolgárok laza közösségévé és a vonat folytatja útját. Ez a szerelvény nem valami misztikus szimbólum, mint Dürrenmatt semmibezuhanó végzetvonata, mely egy egész elitelt társadalmat ragad magával. – ez a hálókocsi valóságos síneken, egy valóságos tengerpart felé gürdül, amit reggelre majd menetrend szerint el is ér, bármit is gondol, érez vagy él át a külön fülkét bérlő nászutaspár, a fáradt hálókocsikalauz, a nyugtalan orvos vagy fura kis öregember, aki nem tud vasúton aludni, mert kísérti egy másik lidérces utazás, amely valaha egy koncentrációs tábor felé vitte. Mintha maga az élet, a csendben, rendíthetetlen állhatatossággal múló idő ritmusát kattognák a ke-rekek! – Így élünk egymás mellett, így keveredik, vegyül sorsunk, így vagyunk vágyakozók, kimerültek, bizakodók, szánandók, ijesztők és gyámoltalanok egyszerre, mi, akik mind élünk és az egymásbafonódó napok sodrában utazunk valami távoli cél felé. A véletlen hozott így össze bennünket, most találkozunk, reggel elválunk – „meglőkjük egymást és elbaktatunk”.

Kawalerowicz egyike a legtudatosabb alkotóknak. Logikája, vonalvezetése, pszichológiai eszközei olyan tiszták, átgondoltak, mint ahogy fényhatásai egy-egy sugárnyalábbal sötét és világos tömbökre bontják képeit, ahogy minden egyes rezzenésnek, apróságnak pontos helye, jelentése és jelentősége van az egészen belül. Az *Éjszakai vonat*ban seregével találhatók olyan váratlan és megdöbbentő villanások, epizódok, melyek egy kevésbé tudatos alkotónál lélektani abszurdumok vagy groteszk „geg”-ek maradtak volna, amik csak zavarják az amúgyis zsúfolt anyag kibontását. Ilyen, a véletlenségből az orvos fülkéjébe került fiatal nő hirtelen érzelmi robbanása, mikor minden előzetes indok nélkül vadul többször megüti a férfit, aki valami titokzatos és mégis teljesen ésszerűnek látszó nyugalommal és felkészültséggel tűri a támadást. Vagy amikor lassan elsimulnak a gyilkos letartóztatását követően az iménti izgalom-hullámok – és a hálókocsi folyosóján hirtelen felharsan az üldözött ember vad, artikulálatlan kiáltása: „Nem fogtok el... nem... nem!!!” – Az egyik, hogy úgy mondjuk nem túl értelmesnek mutatkozó, vagy érzékeny idegrendszerű valami belső kényszernek engedelmeskedve, nehézkes, sötét agyának, alaptermészetétől idegen szokatlan felzaklatottságában utánozza az imént hallott kiáltásokat, végtelenül groteszk, hátborzongató epilógusát adva az előbbi viharos eseményeknek. – És az egész csodálatosan rendezett logikai építményt mégsem a hideg tudatosság, hanem a halk líra és bánatos nosztalgia szövi át meg át, melyet az újra meg újra visszatérő kísérődallam fog össze. Talán ez a mélabús dallam, vagy a fojtottan vibráló érzelmi telítettség ragadja a felzaklatott, megigézett nézőt messze túl egy film szokásos hatásainak határán, a költészet és a muzsika világába. Joggal feltehetnénk Arany János kérdését, melyet a Bánk bán Katonájához intézett: „Vajon hogy tudott ennyi számítással költeni?”

Eszközeit nézve az *Éjszakai vonat* a lehető legpuritánabb. Úgyszólván semmi „filmszerűség”, semmi trükk, semmi extra fogás. A szöveg, a dialógus, olyan kis helyet kap, amilyent tulajdonképpen ebben az önmagáért beszélő, mindent kifejező vizuális költeményben kapnia kell. Minimális beszéd – nemcsak rövid mondatok, de rövid szavak, beszélgetésfoszlányok, hangtöredékek – maga az élet, mely ezernyi zörejjével, lármájával, szerelmes suttogásával és váratlan felkiáltásaival olyan elválaszthatatlanul tapad képi megjelenéséhez, mint ahogy érzékszerveink – szemünk és fülünk – egyszerre és egymást kiegészítve fogják fel a világ jelenségeit.

A szűkreszabott párbeszédék között van egy töredék, mely lényegében így hangzik: „Gyűlölte a kicsiséget és a névtelenséget... korunk betegségének tartotta...” Ez az odavetett mondat nagyobb mélységeket takar, mint azt első hallásra hihetnénk. Szinte kulcsát adja a másik film, a *Mater Johanna* értelmezésének. A fenti kulcsmondatból kiindulva az alapgondolat itt akörül kristályosodik ki, hogy mi a szerepe és sorsa – vagy talán csak pusztán mi a természete – a rendkívüli erőnek, a nagyságnak és az uralkodási vágyának a világban.

Mater Johannát, egy XVII. századbeli apácakolostor diakonisszáját megszállta az ördög, aki makacsul ellenáll benne minden exortciónak, és megmételtyezi a többi nővéreket is. Egy fiatal és jámbor hitű pap érkezik a kolostorba, akinek az a feladata, hogy Johannát megszabadítsa az ördögtől. – Ennyi a vékony váz, melyre a legbonyolultabb lélektani és filozófiai gondolatok, kombinációk és relációk egész őserdeje fonódik. Nem szabad azt hinni, hogy Kawalerowicz megelégszik valami, séma szerinti egyszerűsítéssel, vagy anakronisztikus, a mát parodizáló „szent egyszerűség és világi ravaszkodás” Shaw Szent Johannájára emlékeztető játékkal. Nyoma sincs itt a groteszk vagy parodisztikus elemnek. A vetítövásznonról a legvalószínűbb, koromfekete, lefojtott ösztönöktől izzó, fanatikusán keresztény, lázadóan eretnek, Isten előtt leboruló és az ördöggel praktikáló, máglyákat gyújtó és önmagát sanyargató középkor árad felénk, olyan elhíhető erővel és hitelességgel, hogy ha az egész csak történelmi körkép lenne, akkor is, mint ilyet a legnagyobb szabásúak közé számíthatnánk. De végül is itt ennél sokkal többről van szó! – Mit tesz a féktelen, túlfűtött egyéniség, a rendkívüli alkat, mely ki akar törni saját „jámbor keretei” közül? Hogyan válik a szuggesztív erő, a lelki különlegesség rontó hatalommá, az „ördög művévé”? Abban a huszadik században, mely a fasizmust és annyi nemes cél és indulat szörnnyű torzu-

lását produkálta már, fájdalmas igazságkeresésnek hat a probléma ilyenfajta felfeltétele. Johanna anarohikus, féktelen tombolása, gonosz lázadása a rend és mérték minden formája ellen korunk vetületében különleges, többrétű értelmezést nyer. És ez még csak a film alapképlete, mely szerint a nagy belső erő, a normális fölé nő, ám rendezetlen, szélsőségekre hajló lelki készségek, kitörni készülő testi-lelki nyugtalanságok, a kielégítetlenség és hatalmi vágy nagy, pozitív tettekre, de minden rosszra és pusztításra is egyaránt képes. „Inkább legyek ördög, ha szent nem lehetek!” – kiált fel Johanna. Innen indul a cselekmény, azaz a fiatal, hívő pap harca Johanna kételkedő, rosszra, féktelenségre hajlamos „démoni” lényé ellen, a nyugalom és kiegyensúlyozottság – bár egyben a rendkívüli kiváltságos célokról való lemondás fele is. – A film egyre többrétűbb, zsúfoltabb és bonyolultabb lesz, valójában áttekinthetetlené és bizonyos mértékig mérlegelhetetlenné válik, csupán erkölcsi-esztétikai kategóriák segítségével átfoghatóvá és kibogozhatóvá lesz. Nem azért, mintha a rendező elvesztené uralmát a forrpontig hevített, s így maximálisan kitágult, expanzióval fenyegető anyaga felett, hanem, mert végletes drámai logikája a legfélelmetesebb, abszurd következtetések és következmények útjára ragadja alkotását. A végkifejlés iránya az, hogy a pap, aki naiv jámborsággal hisz és nem ismeri a démonokat – vagyis a kételyt, a nyugtalanságot, a vágy testi és lelki formáit – ebben az alakjában nem alkalmas az ördöggel vívott harcra. A film szerint neki magának kell alászállni az ismeretlen rétegekbe, ahhoz, hogy megismerje azt, ami ellen harcol. Ehhez kapja segítségül a „bűnös” szerelmet, amit Johanna iránt érez. Végül a folyton növekvő kételyek és egytonos tépelődés során eljut a belső extázis és feszültség olyan fokára, hogy vállal egy megdöbbenő és normális észjárással csak ellenkezést kiváltó negatív krisztusi – már-már antikrisztusi – mártíromságot: két ártatlan ember meggyilkolásával magára veszi a lehető legsúlyosabb bűnt, hogy ezzel megmentse Johannát és magához láncolja a bűn és lelki nyugtalanság démonait. Így válik a tiszta és egyszerű ember, mint bűnös és végsőként végtelenül lény maga is saját, már-már egyensúlyát veszítő, háborgó lelke démonainak áldozatává.

„Mondd meg Johannának, hogy szeretem...” üzeni a gyilkosság után a pap, és a befejező kép Johanna elsimult, ámde talányosan mozdulatlan vonásait mutatja. Vajon megoldás-e ez? A megváltás ilyen abszurd útja vezet-e valahova? Mivé vált ebben a záró-szituációban a pap és mi lesz a sorsa Johannának? Csupa nyugtalanító kérdés ez az önmagában is szándékoltan talányosra fogalmazott befejezés! Az ártatlanok, a mit sem sejtők feláldozását a bűn megkötésére, Johanna kétes értékű szerepének tisztázására és ellentmondásainak elrendezésére – ezt a megoldást etikailag nemigen lehet elfogadni. Így hát elhibázott, szélsőségesen eltúlzott, a kegyetlenség és az emberi vakság apoteosisává torzult alkotással állunk szemben?

A válasz késik – és ki tudja, korunknak milyen nagy eszmei tisztázódásai, művészi-esztétikai változásai lesznek szükségesek ahhoz, hogy olyan egységes véleményt alkothassunk, melyben logikai és erkölcsi ítéletünk csakúgy megnyugszik, mint a film rendkívüli hatásától felzaklatott, megzavart idegrendszerünk, szellemi érzékenységünk. Épp ezt a rendkívüli hatást nem mellőzhetjük! Nem szabad evvel az összetett, igen sokrétű produkcióval szemben kizárólag a művészi értékelés eddigi módjaira és gyakorlatára hagyatkozni. Talán ez a film már előhírnöke egy olyan újfajta művészetnek, mellyel kapcsolatban a néző és kritikus egyaránt kénytelen lesz vizsgálat alá venni eddigi szemléletmódját és megpróbálni szabadulni olyan kategóriáktól, amelyek zavarják a szabad ítéletalkotásban. Vagy talán mégis bizonyosfajta eszmei-morális zűrzavarral állunk szemben és a helyes magatartás az lenne, ha védekeznénk a ritka szuggesztív megjelenítés megtévesztő és elkábító erős ráhatásai ellen? Minek higgyünk ez esetben? Zavartan, bizonyosfajta riadtsággal, irtózással és ugyanakkor megbűvölt érdeklődéssel állunk itt valami sötét mélység felett, mint az ifjú, kegyeslelkű pap, aki első találkozásukkor Johannában egy alázatos kis apácát pillant meg, hogy egy pillanat múlva az imént még oly kedves, megejtő jelenség sátáni kacagással, ördögi arckifejezéssel tűnjék el előle egy mély ajtónyílásba.

De bármennyire is zavarban vagyunk, ítéletünk bármennyire is habozó és mérlegelő, a kivételes művészi érték és gondolatgazdagság ténye elvitathatatlan. Hiszen mi

sem lenne egyszerűbb, mint az egész filmet eszmei hibák címén elutasítani, ha megvalósítása, kivitele gyengeségével vagy legalább bizonytalanságaival ezt az elutasítást támogatná. Ehelyett olyan drámai erővel, tartalmi, hangulati egységgel, színészi játék és rendezői munka terén megmutatkozó páratlan tökéletességgel állunk szemben, amely újra és újra elhessenti kifogásainkat, semmivé teszi aggályoskodó ellenvetéseinket. A fények és árnyak különös lebegése, élessége és tompulása, a hatalmas, kietlen fehér térségek, a szeltől borzolt homokos síkságok, az a keménység és hidegség, ami a vergődő embereket körülvevő világból árad, a szürke színnek szinte már csak képzőművészetiileg kifejezhető számtalan árnyalata, mind valami nevenincs borzalmas valóság vízióját keltik. Az a hangulat-összefogottság, rendezettség, mely már az *Éjszakai zónában* is megejtő, itt a mágia, valami hallatlanul abszurd, éber álom benyomásait ébresztik.

SZASZ ISTVÁN

SZÉLJEGYZET

ÚJ HELIKONOK ÉS A RÉGI

– *Balaton levél a JELENKOR szerkesztőjéhez* –

Kedves Barátom!

Aki szeretné Balaton-kultúránk „külszíni fejtésének” végleges felszámolását, és – képletesen szólva – inkább szeretné a tő „uránium” értékű kincseinek a feltárását, aki szeretné a BIB korábbi, s mind a mai napig feledésbe ment kulturális terveit megvalósulva látni, az nagy örömmel hallhatta és vehette kezébe az elmúlt hetekben a Magyar Rádió Illyés Gyula kalauzolta „Jer, nézd a Balatont” – Berzsenyi jeligéjű – élményszerű műsorát és az általa szerkesztett Jelenkor balaton-i számát. Tán e kísérletek egyszer majd meggyőznek minden józan magyart e hazában az évtizedek óta oly sűrűn emlegetett, de végleges gazdát soha nem talált állandó balaton-i folyóirat létjogosultságáról és szükségességéről!

Miért jelentett ünnepi élményt a rádió említett műsora és a Jelenkor idézett száma? Mindenekelőtt azért, mivel mielőbb szeretnénk igényesebbé tenni a legszebb magyar tájról szóló írássok színvonalát. Szeretnénk a hétköznapiakat is magukhoz emelő hazai idegenforgalmi propagandánkat elmélyültebbé tenni, az elhangzott műsor, illetve a megjelent szám színvonalára felelelni a sokszor még alacsony szintű, hazugromantikájú, giccs-szírupos kiadványok színvonalatlanságát.

Napjainkban egyre több útikalauz, képeskönyv, bédeker, tájékoztató, prospektus, napi és időszaki sajtótermék stb. jelenik meg hazánk természeti szépségeiben bővelkedő tájairól, közöttük – jelentős részben s legnagyobb számban – a Balatonról. E kiadványok nagy része, néhány igen jelentős s irodalmi igénytel megírt műtől eltekintve (Egry József–Takáts Gyula: *Vízitükrök*, Illyés Gyula–Reismann János: *Balaton*, Keresztury Dezső: *Balaton*, Jankovich Ferenc: *Szántód partjainál*, Lipták Gábor szerkesztette: *A tihanyi ekhóhoz*, stb.) hiába keressük a zömében mélynyomópapír és színes felvételek drága és igényesnek látszó külseje mögött az elmélyültebb tartalmat. (A fenti felsorolás természetesen nem kívánja a Balatonnal kapcsolatos temérdek s igen kiváló szak tudományi műveket sorbaszedni, valamint a népszerűen megírt s népművelési célokat is szolgáló helytörténeti kiadványokat, amelyeket a két part idegenforgalmi hivatalai szoktak szétszórni az üdülő közönség sora között.)

Az általam évek óta átforgatott ilyen természetű kiadványok nagy részét nyugodtan nevezhetnénk gasztromániásnak és sexualicentrikusnak. (Az eredeti görög és latin szó az ételben-italban-nemiségben való telhetetlenséget jelenti!) A vendéglátó és idegenforgalmi-szórakoztatóipari kiadványok többnyire bikiniruhás aktokkal, „borharapó” csárdákkal, flekkenező és szalonnasütő „pince-élményekkel”, műpókhálós, tört ablakú és mécsesű, hazug, nylon-romantikájú „becsali csárdákkal” és „sláger-művésznőkkel” megtűzdelt éjszakai grill-jelenetekkel csábítják és vonzzák a táj vendégeit és turistáit. (Amit kultúrpolitikánk a giccs-elleni küzdelemben a téli 6–7 hónap alatt eredményesen felszámol, azt újra feléleszti a nyári 3–4 hónapos balaton-i giccsvegetáció!)

Am miről hallottunk és miről olvastunk az idézett számokban? Új helikonokról. Ha valaha a magyar irodalom fellendítése a Festetics György által rendezett költői ünnepségen: a Helikonon,

Keszthelyen történt (ahol ma az emlékeztető emlékmű is eléggé gondozatlan, poros parkban enyészik a körülötte pusztuló és elszáradó, írókról és költőkről elnevezett fákkal), – mintha az új Helikon Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Borsos Miklóssal, Bartha Lászlóval, a tájból meghalt Szabó Lőrincsel és Vass Elemérrel Tihanyba tette volna át a székhelyét és a szomszéd Füredre, ahol a szívkörház és a baráti ház regeneráló csendje második hajléka Keresztury Dezsőnek, s időnként a magyar irodalom színe-javának.

A badacsonyi Egry-szentély körül már csak a gyalogolni szerető, nagy hegyi-vízi költők zarándokolnak: Jankovich Ferenc, Takáts Gyula és Tatay Sándor. (Lám e tájon, bár alkotó háza is van, mégsem tudott új helikonná válni: Szigliget!)

Így gyűlt egybe, egyfelől az éteri, másfelől a pannón folyóírat helikonjára Eötvös Károly új nyomdokain – a tó rabulejtő szépségéről tett vallomásra és a partjára kerülő új nép honfoglalásának a megéneklésére az a néhány költő és író, festő és szobrász, népművelési és idegenforgalmi szakember, hogy tószelmes szenvedéllyel, igen emelkedett hangon és rangon új helikonokat toborozzon, a szellem újabb korallszigeteit, akár Tihanyban, akár Pécsen, a Pannónia inferiorban.

Am az új helikonokat ma már milliós hallgató tábor és több ezres olvasóközönség veszi körül: új hallgatók és olvasók lettek részesei azoknak a szellemi javoknak, amelyeknek hajdanán csak a szerencsés kiváltságosak voltak. Ezért jár elismerés és dicséret a festetichi javaknál többet magáénak mondható Illyésnek, a tihanyi új Helikon alapítójának és a pannóniai illetékességgel megjelenő pécsi Jelenkor szerkesztőjének. Illesse ezért kétszeres elismerés „riportert” és szerkesztőt egyaránt! Külön dicséret illesse Baranya megye Tanácsát a Jelenkor balatoni számaért, amelynek írói csaknem azonosak voltak az éteri-helikon vallomást tevőivel. Miután arra egyelőre számítani sem lehet, hogy a Helikon a hajdani Somogyság egyik legszebb helyére: a fonyód-bélatelepi vár-hegyre települ, hiszen e táj alkotó művészei – jóformán – elhagyták a déli partot. Marcali neves fia: Bernáth Aurél már Ábrahámhegyen vert tanyát, Tab szülötte: Takáts Gyula pedig Becehegyen, s amint látom már a kaposvölgyi Fodor András is (a Vízrenézőben legalábbis) – Mestere után – a túlsó part szépségének a fogvatartottja. Így maradt továbbra is a déli part a muzsikusok partja: Bárdos Lajosé, Farkas Ferencé, s egy kicsit a könnyű élet, a könnyű zene, az operett-, a mulatós part: a Huszka Jenő (Bélatelep) és a Kálmán Imrék (Siófok) partja.

Miért jelentett a tó hétköznapi számára is maradandó élményt a két új helikon ünnepi hangja? Azért, mert ahol egyszer a szellem megveti a lábát, annak nyomában a tó gazdasági és idegenforgalmi szervezői is mihamarabb szakítanak – remélhetően – a „külszíni fejtés” provinciális gyakorlatával, hogy egyre mélyebbről hozzassák elő a tó igazi kincseinek – sokhelyütt még rejtve porosodó – értékeit a hazai és külföldi vendégek gyönyörködtetésére. Remélhetjük majd, hogy a tó hazai és külföldi vendégeinek anyagi és szellemi ellátása már véglegesen szakít azzal a múltbeli gyakorlattal is, amely kívül rekesztette a bámuló népet egy-egy főhercegi villa, vagy úri kaszinó rácsain, és nem akarja mindezt „haladó hagyományként” felfrissíteni, hogy éttermeitől és szállodáitól a bennszülötteket távoltartva a külföldiek kedvéért, akik mindezt nem is igénylik – s a „rácsos” belül csak neki s esetleg hazai sportolónak jusson csak szoba, ellátás, s mi jó falat, s szem-szájnak ingere (s egy rossz zenekar!)

A két új helikoni igény egyre magasabbra emelhetné a két part megyei sajtójának és minden balatoni kiadványának a színvonalát is, különösképp ostromozva azokat a helyi visszahúzó erőket, amelyek a tó életreszóló szépség-élményét csökkentik és csorbítják. (Udvariatlan vendéglátás, esztétikátlan építkezés, poros és piszkos utak és parkok, kitépott dísznövények, telefirkált táblák, tönkretett padok, kulturális nivótlanág, alacsonyszintű Balaton higiénia, stb.)

Kedves Barátom! A mellőzés keserűségét nyelőd Keszthelyről írtam e pár sort, arról a Keszthelyről, amely – az új helikonok mellett – szeretne a régi fényében ragyogni, az ifjúság új helikonjaként!

Keszthely, 1963. aug. 20.

Igaz barátsággal üdvözlő:

Kanyar István

EGYSÉGES MŰVÉSZETSZEMLELETET!*

„... szentképekkel nem lehet a valóságot átalakítani...”¹

L. Aragon

Nap-mint-nap találkozunk olyan fogalmakkal, meghatározásokkal, mint például „ellenséges művészi tevékenység”, „idegen, káros, polgári”, sőt „revizionista nézetek, eszmék”, vagy „dekadencia”, „formalizmus”, „öncélú modernkedés”, „kísérletezés szabadsága”, „szocialista realizmus” stb. stb., melyek mindegyikének meg van a maga, *egyedül helyes* értelme, tartalma, csak éppen (ma még) mindenki úgy érti, és úgy értelmezi őket, ahogyan akarja, ahogyan az „értés”-re, értelmezés”-re intelligencia-, műveltség-, szemléletbeli „örökség”-e, állapota, emberi érzékenysége és magatartása alapján éppen képes.

Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy – az egészen nyilvánvaló esetek kivételével – hol, miben, s hogyan jelentkezik az „ellenséges művészi tevékenység”? Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy hol, miben, s hogyan kezdődik a „dekadencia”, mi az a „formalizmus”, mi az az „öncélú modernkedés”? Ki tudja megmondani egyértelműen például, hogy a „kísérletezés szabadsága” valójában mit jelent, hol vannak e szabadság határai, mikor válik a „kísérletezés” szabadossá, s így tulajdonképpen társadalom ellenessé? És mindenekelőtt ki tudja megmondani egyáltalán, hogy a szocialista realizmus mit jelenthet például az építészet, vagy éppen a zene művészetében? És még folytathatnám az olyan kérdések feltevését, melyekre a ma adható és adott különböző válaszok bizony művészetszemléletünk zavarosságáról, erős ellentmondásosságáról árulkodnak.

Nem kivételek ez alól ideológusaink, filozófusaink válaszai sem, melyek közül seregnyi jellemző – s éppen aktuális – példa lenne idézhető. Rájuk – és nem csak rájuk, mindnyájunkra – nagyon találó Engelsnek az a megállapítása, mely szerint „*ha a teoretikusok féltudásúak a természettudomány területén, tényleg éppoly féltudásúak a mai természetbúvárok az elmélet területén, melyet idáig filozófiának neveztek.*” De telibetaláló akkor is, ha „természettudomány” helyett „művészettudomány”-t mondunk. Ennek következménye egyrészt az, hogy hajlamosak – miként mindnyájan – a művészettel kapcsolatos, magukkal hurcolt polgári – sőt kispolgári – ízléshez, képzetekhez, „szemlélet”-hez igazítani, ezek igazolására felhasználni a marxista-leninista elmélet alapvető igazságait, és nem megfordítva, ez alapvető igazságok alapján korrigálni, újjáformálni, ezzel kapcsolatos ízlésüket, képzeiteket, „szemlélet”-üket. Másrészt következménye az, hogy hajlamosak – miként mindnyájan – a művészet valamelyik ágára – elsősorban az irodalomra – érvényes, többé-kevésbé helyes megállapításokat mechanikusan és vulgárisan átvinni, ráerőszakolni a művészet valamelyik másik, vagy éppen az összes többi ágára. Pedig nemcsak az helytelen, ha például a polgári, kispolgári festészet-szobrászat ízlés-képzet-, „szemlélet”-csökevényei alapján teszünk „marxista-leninista” megállapításokat, hanem az is, ha többé-kevésbé helyes irodalomelméleti megállapításokat transzponálunk a festészetre, a szobrászatra, az építészetre, vagy éppen a zenére.

Éppen ezért a már bevezgett, még folyó és most kezdett „nyílt” – és kevésbé nyílt – viták és körülményeik, egész művészetünk mai állapota következtében, úgy látszik, mindenekelőtt magának a „művészet”-nek fogalmát kellene tisztáznunk, újból megfogalmaznunk, pontos tartalmát feltárnunk, mert a tisztázatlanság – „a teoretikusok féltudása” – már itt kezdődik. S meg kellene végre határozottan állapodnunk abban is, hogy az emberi alkotómunka roppant gazdagságában mi az, ami e fogalom körébe sorolható, s mi az, ami kívül esik rajta, vagyis *mi művészet, és mi nem művészet?*

Mélyrehatóbban foglalkoznunk kellene a művészet minden ágával – és minden műfajával – abban a vonatkozásban, hogy melyek bennük a többi ággal, műfajjal *közös*, s melyek a *hasonló*. főleg azonban, hogy melyek a többi ágtól, műfajtól, *megkülönböztető* vonások? E különbség, mely

* E korábbi cikkemmel szólok hozzá Tüskés Tibor: *A korszerű művészet felé* című, a Jelenkor 1963. VI. számában közzétett kitűnő írásához, mellyel egyébként – lényegében – egyetértek. MM.

¹ Az *igazi realizmus védelmében* L. Aragon beszéde a prágai Károly-Egyetemen, díszdoktorrá avatása alkalmából. Élet és Irodalom. 1962. október 6. 3. old.

elválasztja őket egymástól, mely révén művészeti ág-, illetőleg műfaj-voltukban egyáltalán léteznek, együtt a közössel és a hasonlóval, jelenti az egyes művészeti ágak, műfajok *sajátságosságát*. Egyedül e sajátosságok pontos – minél pontosabb – megállapítása nyújthat módot arra, hogy a művészet – az egyes művészeti ágak, műfajok – alapvető kérdéseire valamiféle, többé-kevésbé pontos választ tudjunk adni.

Csak ennek alapján tudjuk például megválaszolni azt a kérdést, hogy az egyes művészeti ágak, műfajok, milyen *tartalmi-funkcionális szerepkört* képesek betölteni a társadalom művészeti igényének kielégítésében? S hogy a szocialista társadalom valóságának megismertetésében és a szocialista eszméiség közvetítésében melyik művészeti ág, műfaj tudja a *teljességet* vállalni, és pedig *közvetlenül*, és melyik képes erre csak *közvetve*, esetleg csak más művészeti ágakkal, műfajokkal való *társulás*, *szintézis* révén? Csak a sajátosságok ismeretében tudjuk például megválaszolni azt a kérdést, hogy melyek a társadalom *maximális követelményei* a művésztől, és melyek a *minimálisak*? Vagyis azt, hogy csak a valóság-feltárás és eszmehirdetés teljességét hordozó alkotásokat ismerjük-e el művészetnek, vagy pedig elismerhetjük ilyenek a „mindenre képes” művészeti ágak, műfajok (irodalom, „figuratív” festészet-szobrászat) esetében is, a többiek (építőművészet, iparművészet, zene, „nonfiguratív”-festészet-szobrászat) esetében pedig *általánosan* a „puszta”-érzelmi-élményeket ébresztő műveket is? stb. stb.

Csak a sajátosságok minél egzaktabb meghatározása alapján, s csak az előbbi – s hasonló – kérdések feltevése, s minél pontosabb megválaszolása után, tudhatjuk felvázolni az *egyetemes művészet* – az összes műfajok – *egész rendszerét*. Azt a rendszert, melyből – *miként a tudományok rendszeréből* – egyértelműen és világosan kitűnik az egyes ágak, műfajok, egymáshoz való viszonya, összefüggése, tartalmi-funkcionális teljesítőképessége, társulás-igénye, társulásra alkalmassága, stb. stb.

Csakis az ilyen ideológiai alapok tisztázása, döntő elméleti feladatok megoldása, vagyis lényegében az *egyetemes művészet* (a művészeti ágak és műfajok összessége) *elméletének*, a *művészet egysége* – szocialista – *szemléletének* kialakulása fogja lehetővé tenni, hogy a ma általánosan használt, de különbözően értelmezett, és a különbözőképpen alkalmazott – következőleg rengeteg félreértést, ideológiai zavart okozó – művészeti fogalmak, meghatározások valóságos tartalmukban megvilágosodjanak, lényegükben azonos értelmezést kapjanak, egységesen alkalmaztassanak, a valóságos és szándékolt félreértések, mellébeszélések kiküszöbölődjenek, s szakmai-ideológiai vitáink megszűnjenek a bábeli nyelvzavar kései karikatúrái lenni.

Az egységes művészetszemlélet majdani kialakításához szükséges, az elmondottakban kijelölt alapvető feladatok egy részével, így a művészet fogalmának, az egyes művészeti ágak sajátosságának kísérleti meghatározásával – bármily vázlatosan és vitára ingerlően – foglalkoztam már korábbi dogozataimban is.² Ebben az írásomban most – bizonyos utalással az előbbiekre – az egyetemes művészet – az egyes művészeti ágak és műfajok – *rendszerét* próbálom felvázolni, melyből – úgy vélem – sokféle és nagyon hasznos következtetések vonhatók le, köztük – például – az építészetnek a művészet világában elfoglalt helyére, szerepére vonatkozólag is.

Egyik legutóbbi írásomban³ a „szép”-ről és a művészi”-ről a következőket állítom:

„Szép mindaz a produktum, melyben az ember – mint egyén, s mint társadalmi lény – az adott időpont anyagi-szellemi fejlettségének megfelelő, viszonylag *legmagasabb* szinten tárgyasul” (vagyis az általa alkotott tárgyba – műbe – beleönti „szívét-lelkét”, minden érzését-tudását), „művészi pedig mindaz, ami a szép optimális kibontakoztatása segítségével képes hozzájárulni az adott kor, társadalom valóságának mélyebb megismeréséhez és eszméinek közvetítéséhez. Hogy e két diszinkció ilyen látszólag merev különválasztása ne okozzon felesleges félreértéseket, le kell még egyszer szögezmem azt is, hogy a művészi valójában nem más, mint a szép optimuma, mint ahogy a széptől a művésziig emelkedő ívnek már kezdetén is jelen vannak a művészivé válás csirái. Jelen vannak, s egy ideig rejtve maradó *menyiségi* szaporodásuk után, a fejlődés valamely pontján, ugrásszerűen *minőségi* változást hoznak létre: megszületik a művészi.”

Lehet, hogy ezek a megállapítások még mindig nem elég pontosak, mégis alkalmasoknak látnom őket arra, hogy további gondolatokat, megállapításokat, következtetéseket kapcsoljak hozzájuk.

Az a megszakítatlan sor, amely – a művészet különböző ágaiban és műfajaiban – a *szép-től a művészi-ig*, az *egyszerűen szép-től* a *szép*, majd a *művészi fokozatain át*, a *bonyolultan művészi-ig* vezet, *hierarchikus sor*. Éspedig a *tartalmi-funkcionális lehetőségek hierarchikájának sora*. Magasabbrendű tartalmat képvisel, funkciót tölt be – például – egy irodalmi mű, mely a valóságot a maga ellentmondásos sokrétűségében jeleníti meg, és a valóság dialektikájával érezteti, szuggesztálja. hirdeti

² Az *építészet alakulásának és fejlődésének törvényszerűségeiről* Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Ülésszakának előadásai, 1955. nov. 11–12. Budapest, 1957. 329–344 o. A *szocialista építőművészet aktuális problémái*. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények. 1959. 3–4. sz. 289–296 old. A „szép és a „művészi” mai építészetünkben. Magyar Tudomány, 1961. 10. sz. 607–621 old. stb.

³ Lásd az előző jegyzetet.

a kor, a társadalom progresszív eszméit, mint – mondjuk – egy iparművészeti termék, melynek *tartalma* mindenekfelett jólhasználhatóságában rejlik. Fogalmazhatjuk így is: a művészeti alkotás tartalmi-funkcionális rangját társadalmi hasznossága szabja meg: az olyan regény vagy költemény, mely „propagálja” társadalmát – védi e társadalom alapját – hasznosabb a társadalomra, mint például egy kancsó, mely legfeljebb ugyane társadalom szomjának csillapításához szolgálhat egyszerű eszközként.

Egyáltalán nem reprezentál azonban e – tartalmi-funkcionális – sor valamiféle hierarchiát *formai* szempontból. (Vagyis nincs magasabbrendű és nincs alacsonyabbrendű művészet.) Tehát a *szép kancsó* produkálása is lehet *művészet*, következőleg a kancsó alkotója is lehet *művész*, nemcsak valamely regényé, vagy költeményé. Legfeljebb a regény vagy költemény és a kancsó *művésze*, az író és a kancsó-formáló *művész-volta* – a sajátyszerűségekből folyó különbözőzés, s egy sereg szubjektív körülmény (például a különböző szubjektumokban adott, a különböző művészeti ágakkal, műfajokkal, kapcsolatos, különböző fokú *érzékenységek*) miatt – nehezen összemérhető.

Ezekután megpróbálom – sajátyszerűségük figyelembevételével – a művészet különböző ágait, műfajait az előbb említett tartalmi-funkcionális lehetőségek hierarchiájának rendjébe állítani.

A hierarchia első – legfelső – művészet-csoportjába kétségtelenül az *irodalom* és a *festészet-szobrászat* tartozik, mégpedig az utóbbinak „*figurális*” műfaja, hiszen az is, ez is – ki-ki a maga sajátyszerűségének megfelelő módon (az egyik a múlt időben, a másik a megállított pillanatban stb.) – képes – az absztrahálás, általánosítás, fogalom- és „kép”-alkotás folyamata útján – a valóság megjelenítésére, megismertetésére, a valóság dialektikájában rejlő progresszív tendenciák érzékeltesére, következőleg a haladást szolgáló eszmék újra meg újra fogalmazására, hirdetésére – tehát igazolására is. Vagyis azok az elvek, amelyeket a marxista esztétika a szocialista-realizmusra (általában a realizmusra) az eddigiekben megfogalmazott, elsősorban az irodalomra és a „*figurális*” festészetre-szobrászatra érvényesek, mert önmagukban, saját eszközeikkel csak ezek képesek a szocialista-realizmus (általában a realizmus) gondolatának teljes valóraváltására. E képesség érvényesülését – egyelőre – még csak néhány kiemelkedő irodalmi alkotásban véljük felismerni, ami összefügg – pozitíve – egyrészt azzal, hogy az irodalom – sajátyszerűsége folytán – a valóság változásaira, általában, a viszonylag leggyorsabban, legrugalmasabban reagáló művészet, másrészt – negatíve –, egy sor objektív ok közt azzal, hogy az írói tudatok átalakulása is nehéz és lassú folyamat.

Az objektív okok sorában itt, mondanivalóim szempontjából egyre külön is rá kell mutatnom. A tartalom és a forma dialektikus viszonyáról, a tartalom elsődlegességéről és a forma roppant vizsgálható erejéről, a kettő ellentmondásosságáról és egymástól elszakíthatatlanságáról, egymásba átsapásáról szóló marxista elvet – mint elméleti tételt – a legtöbben – esztétikusok, vitázók, bírálók – magukévá teszik. Sajnos a gyakorlatban, az elvnek a művészetre alkalmazásában – a műalkotások megítélésében – rendszerint kiderül, hogy – például – a *tartalmat* összetévesztik a *témával* (azon túl, hogy ez utóbbit valósággal fetisizálják, fogalmán a festészetben-szobrászatban csak a „*figurális*”-t – és pedig a zánert – értik, az irodalomban lehetséges témákat mindenképpen rá akarják kényszeríteni a festészetre-szobrászatra stb.) Holott – az elmélet alapján – nyilvánvaló, hogy a *téma* csak a magasabbrendű, a minél tökéletesebb *forma* révén emelkedhetik *tartalommá*. Mert bármennyire új, progresszív, bármennyire osztályharcos legyen is a *téma*, bármennyire őszintén és tudatosan álljon is az alkotó a szocialista-realizmus bázisán, ha, a valóraváltás során, a régi, az elavult formák átvételében, utánzásában, „megújításában” keresi a kongeniális – korszerű – kifejezés eszközeit, a megjeleníteni szándékolt tartalmat saját karikatúrájává torzíthatja, a mű várt progresszív hatását a nullára devalválhatja.

Az irodalomban, a „*figurális*” festészetben-szobrászatban tehát – éppen a szocialista-realizmus gondolatának jegyében – igen bátran, az eddiginél jóval bátrabban kell keresni a magasrendű, a kifejező új formát. Kísérletezni kell! Minden igazi művésznek magának kell újból és újból megteremtienie mondanivalóinak közvetítő eszközeit, mert a *kísérletezés a művészetben éppúgy nem öncélú dolog, mint a tudományban*. Új, előrevivő eredményekhez, a témát valóban tartalommal emelő, új formához csakis így juthatunk el. E kísérleteknél pedig bizvást támaszkodhatunk a burzsoá művészet még mindig eleven és jelentős örökség részének marxista megismeréséből, bírálatából és „át-dolgozás”-ából származó, pozitív és negatív tanulságokra egyaránt.

Az irodalmat, meg a „*figurális*” festészetet-szobrászatot úgy aposztrofáltam, mint amelyek – a művészet többi ágával, műfajával ellentétben – önmagukban is képesek a szocialista-realizmus gondolatát *teljes egyértelműséggel* valóraváltani, művekben megtestesíteni. Ez azonban egyáltalán nem teszi kötelezővé, hogy *minden* irodalmi, „*figurális*” festészeti-szobrászati alkotás egyképpen és szüntelenül a valóság mozgatóerőinek mélyebb megismerését, a szocializmus eszméinek hirdetését *közvetlenül* szolgálja. (Közvetlen szolgálaton itt – természetesen – nem a minden művészi igényesség nélküli – „*prakticista*” – propaganda-irodalmat-festészetet-szobrászatot értem). Az ilyenfajta állandó erőfeszítés kifárasztaná magát a művészetet és produkálóit, befogadóit egyaránt. Kellenek – nagyon kellenek – azok, a társadalmiak mellett, az egyszerűbb emberi dolgokat, „mindennapi” érzelmeket, hangulatokat, gondolatokat megformáló alkotások is – amilyen például egy versbeli vallo-

más a szerelemről, vagy egy képbeli a természet szépségeiről – melyekben legfeljebb *közvetve*, áttettebben, bonyolultabban jelenik meg a szocializmus eszmévilága, aszerint, ahogyan az alkotók ösztöneiben, tudatában egyre inkább tért foglal. Az emberteremtette művészet világa óriási és csodálatos világ, mely vetekszik az „istenteremtette” világgal, a természet világával. Miként ebbe, abba is sok minden „belefér”, feltéve, ha ezt a sokat, mint témát – ismétlem – a roppant visszaható erejű, magasrendű forma emeli a – kétségtelenül elsődleges – tartalomáma.

A tartalmi-funkcionális hierarchia következő – középső csoportjába az *építő*-, az *ipar*- és az *ipari-művészet* fogható össze (most nem bolygatva e két utóbbi közti lényegbeli és terminológiai differenciák kérdését). Sajátszerűségük alapvető – és közös – vonása, hogy *elsődlegesen, közvetlen – materiális* – hasznosságukkal (funkciójukkal) szolgálják a társadalmat, csak ezzel együtt töltenek be – természetesen ugyancsak a társadalmat szolgáló – szellemi funkciókat is. E szellemi funkciók hordozója, a forma itt elsődlegesen az anyag-szerkezetbeli és materiális-funkcióbeli – materiális-tartalmi – adottságokból közvetlenül, azokról determináltan nő ki, hogy reprezentálja az építő- az ipar- és az ipari-művészeti alkotásnak, az adott időben és körülmények között elérhető, tartalmi-funkcionális teljességet. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, mintha a forma visszaható ereje itt nem érvényesülne, legfeljebb bizonyos – a sajátosságok megszabta – korlátok fékeznek. (Egyes stílusokban – például a barokkban – viszont az anyag-szerkezet, a materiális funkció e korlátait valósággal lerombolja az elsődlegesség emelkedő formája).

A sajátosságokból származó jelentős különbségek mellett, e „rokon” művészeti ágak alkotásai *egyek* abban is, hogy önmagukban, saját eszközeikkel nem tudják vállalni a valóság megismeretetésének és eszmehirdetésnek azt az egyértelműségét és konkrétságát, melyet az irodalom, vagy a „figurális” festészet-szobrászat vállal. Vagyis egymagukban nem képesek a szocialista-realizmus követelményeinek megfelelni, elvont formáik csupán a mindkét fajta „hasznosság”-nak – a „célszerű” és a „szép” dolgok hasznosságának – érzékeltetésére vállalkozhatnak.

A tartalmi-funkcionális hierarchia harmadik csoportjába tartozik elsősorban a *zeneművészet*. Ez a művészet – sajátosságai következtében – egyedül, csupán instrumentális eszközeivel (a most következőkben csak ilyen, tehát nem szóveges – vokális – zenéről lesz szó), sem az irodalom és a „figurális” festészet-szobrászat, sem az építőművészet és „rokon”-ai tartalmi-funkcionális feladatát betölteni nem tudja. Tehát sem a valóság külső mozgatóerőit megismertetni, sem eszméit – legalábbis a maguk fogalmi rendszerében – hirdetni nem képes, vagyis szocialista-realista zeneművészeti alkotásról aligha beszélhetünk. És nem kötődik semmiféle materiális „hasznosság”-hoz sem, az ember mindennapi életéhez semmiféle materiális segítséget nyújtani nem tud. (Természetesen nem olyanféle „hasznosság”-ra gondolok, mellyel a zene, bizonyos – kis – mértékben, növelni képes a munka termelékenységét).

Mit „tud” hát a zeneművészet?

Erre a kérdésre egyik kiváló magyar zenetudósunk szavaival szeretnék válaszolni.⁴

„... a zene el tudja mondani, hogy »jaj«, a zene el tudja mondani, hogy »boldog vagyok«.” „A XVIII. században az volt az esztétikusok meggyőződése, hogy... az emberi beszéd és az emberi zene egy időben született az ősnyelvből, mely félig zene volt, és félig már beszéd.” „... az intonációk még az ősi nyelvre emlékeztetnek, egy kurjantásra, egy sikolyra, egy hördülésre...” „... egy csomó... ilyen ősnyelvi elem van a mai zenében is, sőt éppen Bartók kompozícióiban. Bartók egyenesen szerette ezeket a nyögés-, vagy sóhajyszerű... intonációkat, gondoljunk csak olyanra, mint egyik legnépszerűbb műve, a *Zene búros és üto hangszerekre*, (melynek) fő témája... ilyen... sóhaj, nyögés, különös, alig körvonalazott dallamaival íródott.”

A zeneművészeti alkotás önmagában tehát „csupán” hangulati, érzelmi effektusok ébresztésére és kialakítására képes, s – természetesen – csak azokban, akiknek *van* fülek a hallásra, vagyis nem botfülűek. Legfeljebb még arra – s erről is zenetudósunk beszélt –, hogy egy-egy rövidebb-hosszabb időszakason belül, egy-egy szűkebb-tágabb szellemi közösség számára kialakítson bizonyos „egyezményes” jeleket és frázisokat, melyek, legalábbis a zeneértőkben, mindig ugyanazokat a hangulatokat, ugyanazokat az érzelmi hatásokat keltik, sőt egy nagyon szűkszavú nyelv fogalmait (öröm, harag, félelem, stb.) idézik, következésképpen az ilyenekből felépített (instrumentális) zeneművészeti alkotások „mondanivalót”, az adott időben és közösségben, minden zeneértő egyképpen apperceptálja.

Mindez azonban együttvéve sem jelent többet, mint hogy a zeneművészet – önmagában – nem tudhat az érzelmek szférájából kitörni, nem tudhatja tehát a megismertetés és az eszmehirdetés olyan magasrendű funkcióit betölteni, mint – mondjuk – az irodalom, s így a tudatok szocialistává alakításához is legfeljebb csak nagyon áttételesen tud hozzájárulni. Az érzelmek „nevelése”, a

⁴ A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos művészeti (építészet-, festészet-, szobrászat-, zene-, film-művészeti) országos választmányainak 1962. június 11-én tartott együttes ülésén *Szabolcsi Bence* – mondta – többek közt – az itt idézettek. Elnézést kell kérnem a magnóra vett szöveg egy-két – értelemszerű – kiigazításáért.

szépségekre reagáló „érzékenység” növelése révén ugyanis fogékonyabbá tudja tenni az embert a kor, a társadalom általános mondanivalóinak megértésére, és vállalására is.

Mennyi mindent „tud” tehát a zeneművészet! A szépség micsoda élményeit képes nyújtani, mennyire gazdaggá tudja tenni a szocialista ember érzelmi életét is! A zeneművészet funkcióját a szocialista felépítményben alighanem ebben kell keresnünk!

Ha mindezt komolyan végiggondoljuk, feltehetjük a kérdést, vajon a „nonfiguratív” festészet és szobrászat – a sajátyszerűségéből származó különbségek mellett – nem tudhatja-e mindazt, amit a zeneművészet tud, nem képes-e mindarra, amire a zeneművészet képes? Vagyis nem sorolható-e, miként a zeneművészet, a tartalmi-funkcionális hierarchia e – harmadik – csoportjába?

Véleményem szerint igen.

Az „elvont” (miként a zene hangjai, ugyancsak a természetből „elvont”) színek, vonalak, geometrikus és nem-geometrikus idomok, ezek matematikusan tudatos, vagy játékosan ösztönös kompozíciói, harmóniai és disszharmóniai, akkordjai és kontrapunktjai, stb. stb. – vagyis a „nonfigurális” alkotás *formája* – épp úgy képes egyszerű és bonyolult érzelmi hatások kiváltására – vagyis a „nonfiguratív” alkotás *tartalmának* közvetítésére –, mint a zenei alkotás „szín”-ei, „vonal”-ai, „idom”-ai, természetesen csak azokban, akiknek *van* szemük a látásra, vagyis akik – hogy úgy mondjam – nem „bótszeműek.” Sőt – véleményem szerint – nemcsak erre képesek a „nonfiguratív” festészet és szobrászat alkotásai, hanem arra is, hogy olyanféle „egyezményes” jeleket és frázisokat hordozzanak, amilyenekről a zeneművészetrel kapcsolatban említést tettem, s amelyek lehetővé tennék, hogy egy-egy időszakaszban, egy-egy közösségen belül – tehát a mi társadalmunkban is – a „nonfiguratív” alkotások szinte zenei „közölnivaló”-it, legalábbis az ilyen hatásokra „érzékeny”-ek, egyképpen apperceptálják, érzelmi „tartalmá”-ra egyképpen reagáljanak.

Ehhez azonban nyilván arra is szükség lenne, hogy éppen a marxizmus alapján nem indokolható, merev és teljes elzárkózás helyett – mely nem is a „nonfiguratív” művészet „törvényesítés”-ének, hanem már „megismerés”-ének gondolatától is *apage satanas*-t kiált – marxista módon foglalkozunk, ahogy a hozzáértők ezt a zenével teszik,⁵ és megpróbálkozunk a „nonfiguratív” művészet sajátosságainak, belső törvényszerűségeinek feltárásával. Csak így tudhatjuk azt a „nonfiguratív” művészetrel kapcsolatosan ma még tényleg nehéz feladatot megoldani, hogy az itt is tenészszerű tömértelen giccsel különválasszuk a valódi művészeti értéktől. S csak így tudhatjuk éppen az értékekről elhárítani azt a gyanút, mintha e művekben valamiféle társadalomellenes magatartás nyilvánulnának meg.

Ez a gyanú – méltán – abból származik, hogy a „nonfiguratív” művészet a kapitalista társadalomban a festészet-szobrászatnak szinte monopolistájává lesz, s csaknem teljesen kiszorítja helyéről a tartalmi-funkcionális hierarchia magasabb szintjén álló „figurális” festészetet-szobrászatot (vagyis azt, amely képes a valóság-feltárás és eszmehirdetés tudatformáló, társadalommozgató funkcióját közvetlenül betölteni). S a kapitalizmus dekadenciája a kultúra területén többek közt éppen abban nyilvánkozik meg rendkívül jellemző módon, hogy a művészetnek azt az ágát, illetőleg ennek olyan műfaját sajátítja ki, mely tartalmi-funkcionális lehetőségei és korlátai következtében legalkalmasabb arra, hogy a számára egyre kényelmetlenebb valóság, egyre kellemetlenebb gondolatok, eszmék „veszedelmek” ellen elvont, csupán az érzelmi életre redukált, mondhatni „zenei” örömek-élmények nyújtásával védje alapját. A kapitalizmus e retrográd attitűdjé biztosítja a „nonfiguratív” művészet konjunktúráját, és lehetővé teszi e művészet dilettánsai és sarlatánjai számára is az érvényesülést. Ezek ádáz extravagancia-harca, melyet a pénzes sznobok óriási *kereslete*, és az erre spekuláló tőkés műkereskedelem válogatás nélküli *kínálata* egyképpen szít, teszi lehetővé, hogy a giccs piszkos hullámai ezen a területen is csaknem mindent elöntsének. Mindez természetesen egyáltalán nem teszi kétséggé a „nonfiguratív” műfajnak a tartalmi-funkcionális hierarchiájában betöltött szerepéről, helyéről általam mondottak jogosultságát.

Szó sincs arról, hogy én – előbbi megállapításaimmal – ez előtt a kapitalista „kultúra”. ez előtt a valóban dekadens megnyilvánulás előtt kívánnám sarkig kitérni a kapukat! Szó sincs arról, hogy a tartalmi-funkcionális hierarchia legmagasabb szintjére törekvő, majdan a szocialista-realizmus gondolatát, magatartását valóráváltó festészet-szobrászat helyét kívánjam elfoglaltatni, nem is a „nonfiguratív” művészetrel, hanem ennek a kapitalista versenyből származó, dilettáns és sarlatán, az igazi művészetten kívül eső extremitásaival. Csupán arról van szó – ismétlem és nem győzöm ismételni –, hogy ha a „tisztá” (instrumentális) zeneművészetet akceptáljuk, a maga tartalmi-funkcionális lehetőségei, korlátai mellett, akceptálnunk kell az e vonatkozásaiban erősen analóg „nonfiguratív” festészet-szobrászatot is (anélkül – ismétlem ezt is –, hogy egy pillanatra is megelégedkeznénk a sajátyszerűségekből folyó olyan fontos különbségekről, mint az auditívitás ott, a vizualitás itt, az időbeliség ott, az egyidejűség itt stb. stb.).

⁵ Tessék elolvasni – például – *Ujfalussy József: A valóság zenei képe* című művét (Zeneműkiadó. Budapest. 1962.). A könyv címlődalán egyébként színes, „nonfiguratív” kép látható, mint egy a „valóság zenei képe”-nek analógiájaként.

A tartalmi-funkcionális hierarchia szerint az előbbieken osztályozott művészeti ágak, műfajok természetesen egyáltalán nem különülnek el egymástól olyan sterilen, mereven, ahogyan ezt a hierarchiában betöltött rangjuk alapján a vulgárizálásra hajlamosak elképzelik. Sőt! Azok a művészeti ágak, műfajok, melyek a társadalom számára különböző súlyú-fontosságú tartalmakat hozdoznak, funkciókat teljesítenek, a teljesebb kifejezés érdekében sűrűn társulnak is egymással.

Még az irodalom is társul, noha önmagában, minden segítség nélkül is képes a valóságfeltárás és eszmehirdetés funkcióját teljesíteni. Éspedig társul a szuggesztívebb társadalmi hatást keltetni hivatott drámai műfajokban az építéset, festéset-szobrászat speciális ötvözetével, a színpadi díszletezés művészetével, hogy a dialógusokat, a kor-környezet leírásai helyett, valódi – valódinak látszó – miliőbe helyezze. És társul olykor a „kísérő”-zenével, hogy a le nem írt és ki nem mondott hangulati motívumokat zenei „aláfestés”-sel helyettesítse. A vizuális miliő sokáig tényleg a valóságot akarja reprodukálni, a színpadtechnika minden raffinált eszközével iparkodván a natúra utánzására, de ezzel gyakran a drámáról a látványra tereli a figyelmet. Újabban azonban mindinkább térthődik az a helyes szemlélet, hogy – mivel a drámai szöveg lényegében *mindent* el tud mondani, konkrétán tudja tenni magát az időt és teret is – a szcenikus keret lehet egészen elvont is, egy-egy jelzés, forma, konstrukciós váz, néhány szín, vagyis elég ha a színpadi miliő hangulatában támasztja alá a drámát, valahogy úgy, ahogy ezt olykor a „kísérő” zene is teszi.⁶

De társul az irodalom a festésettel, illetőleg ennek egyik műfajával, a grafikával, az írott vagy nyomtatott könyv formájában is, amikor egy regény vagy egy költemény lényeges mondanivalóját az illusztráció mintegy megjeleníti, az olvasónak, az íráshoz elkerülhetetlenül kapcsolódó, határozatlan vizuális elképzeléseit határozott formába önti.⁷ Az illusztráció is megfutja természetesen a maga történelmi karrierjét, s egy idő óta e téren is tanúi vagyunk az átalakulásnak, mely a naturalisztikustól elvezet a mélyebben kifejező expresszív, szürrealisztikus stb. formákig, s olykor a csupán hangulat-intonáló „nonfiguratív” „ábrázolás”-ig is.

A „figurális” festéset-szobrászat is társul – noha, miként az irodalom, önmagában is képes a funkcionális teljességre. Éspedig, úgynevezett monumentális műfajai révén, az építőművészetrel társul, hiszen csak az építészeti mű, a külső-belső építészeti tér adhat keretet ennek a műfajnak. Vagy mindjárt meg is fordíthatjuk a tételt: az építéset, a maga tartalmi funkcionális lehetőségeinek és korlátainak megfelelően, gyakran társul a „figuratív” festésettel és szobrászattal, hogy mintegy kiegészítse saját lehetőségeit, hogy mintegy magyarázza, világossá tegye saját hol-állását a társadalomban. Ez a társulás – nagy építészeti korok: a görög ókor, a gótikus középkor művészete bizonyítja – csak akkor tökéletes, ha a festéset-szobrászat elfogadja az építéset, a legmonumentálisabb művészet szervező primátusát (inter pares) ha szervesen beleilleszkedik az építészeti koncepcióba, ha magára vállalja az architektonika „diktátum”-át. Csak így, harmonikus szemléleti és formai egységben lehet tökéletes ez a társulás, a „figurális” festéset-szobrászat csak így, a felbonthatatlanul egygyéforrottszintézisben teheti alkalmassá az összprodukciót arra, hogy a tartalmi-funkcionális lehetőségek maximumát elérje.

De az építéset társulhat – s erre ugyancsak vannak történelmi bizonyítékok – a „nonfiguratív” – ha úgy tesszük „dekoratív” (bár ez a fogalom nem teljesen azonos az előbbivel) – festéset-szobrászattal is, saját „absztrakció”-jának mintegy felfokozása, formai szükséztelenségének feloldása érdekében. A színesség, a geometrikus vagy amorf felülettagolás színekkel, az elvont relief, vagy térbe helyezett „nonfigurális” kompozíció, a maga dinamikus mozgásával és kontrasztjával egyik legharmonikusabb hatásnövelő eszköze a mai modern építészetnek. S ilyen eszközévé lehet a miénknek is.⁸

A zeneművészet – az instrumentális, nem-vokális, tehát – „tisztá” alakjában sűrűn társul az irodalommal, ugyancsak azért, hogy annak maximális tartalmi-funkcionális lehetőségeivel kiszélesítse, olykor teljessé tegye a sajátjait, azaz, ugyancsak, mintegy magyarázza érzelmi „mondanivaló”-it, sőt igazolja hol-állását a társadalomban. Pontosabban a folyamat fordított: előbb létezik a zeneművészet a szöveggel, az „irodalom”-mal társulás formáiban (amint idéztem, a nyelv és zene szinte „együtt születik” az „ösnelyv”-ből), s csak a fejlődés, a továbbdifferenciálódás során válik el attól.

⁶ Nemrég olvastam egyik napilapunkban, hogy a *Nemzeti Színház* következő szezonjában Machbet-et nem a „valóságot ábrázoló” hanem a hangulatot jelző, az atmoszférát „illusztráló” díszletek között játsszák, s ezeket *Bálint Endre*, az egyik legkiválóbb magyar „nonfiguratív” festőművész tervezi.

⁷ Gondoljunk csak például a különböző – világhírű – *Cervantes*-illusztrációkra, köztük a legújabbakra, melyeket a pécsi *Martyn Ferenc* rajzolt!

⁸ Az építészettel szorosan összefonódó csodálatos kínai és japán kertművészetben – mely a történelmiből törés nélkül fejlődik át a modernbe – egy-egy a természet-„mintázta”, ember-nem-érintette, amorf „kőbálvány” milyen kitűnő tértagoló, térgazdagító motívummá lehet! Miért ne „utánoz”-hatná az ember a természetet ilyen „alkotás”-ait is olyankor, amikor – mondjuk – „csupán” ennyit akar „mondani”: „milyen szép a világ!”?

s kezd önálló életet. Ami viszont arra is utal, hogy az úgynevezett tartalmi-funkcionális csoportba tartozó másik művészet, műfaj, a „nonfiguratív” festészet-szobrászat sem csak az építészet, az iparművészet stb. társaként (tehát nemcsak szőnyegként, kerámiaburkolatként stb.) létezhetik, hanem önállóan, táblaképként is, természetesen csak akkor és úgy, ha nem kívánunk tőle olyasmit, amire nem képes – amint ezt már másutt is leszögeztem.

Az egyes művészeti ágaknak, műfajoknak az előzőekben vázolt, tartalmi-funkcionális hierarchia szerinti csoportosítása, a csoportok között lehetséges és létező (fontosabb) társulások felsorakoztatása mellett még egy fontos dologra rá kell mutatnom. Arra ugyanis, hogy egy koron, egy társadalmon, egy kultúrán belül formai vonatkozásban sem lehet éles cezúrát vonni a művészet különböző ágai, műfajai között. Ezek az ágak, műfajok ugyanis alakulásuk, fejlődésük folyamán – hiszen mindegyikük mögött szükségszerűen egységesedő, atlagában azonosuló izlés, sőt valamiféle ilyen „szemlélet” a hajtóerő – formai vonatkozásban is hatnak egymásra. Így formálódik ki az adott korra, társadalomra, kultúrára jellemző ama „esztetikai ideál”, mely valamilyen úton-módon minden művészeti ágra, műfajra rányomja ismertető jegyeit.

Gondoljunk csak például a barokkra, melyben az irodalom, a festészet-szobrászat (a figuratív” és a „nonfiguratív”, vagy, ha úgy tetszik „dekoratív” festészet-szobrászat egyaránt) az építő-, az ipar- s a zeneművészet csaknem minden alkotásán felismerhető a feudalizmus hanyatlásából származó, izgatott nyugtalanság, és e hanyatlást – tudva-tudatlan – álcázni-szándékozó, túltengő ékítőmenyesség. Ez a megállapításom – természetesen – nagyon „egyszerűsíti” a valóság bonyolultságát. Hiszen a hanyatló feudalizmus idején si jelen vannak egy „második” kultúrának – a polgárság kultúrájának – haladó elemei, sőt már-már „kész” termékei is. A barokk idején is érvényesülnek az egyenlőtlen fejlődés törvényei, melynek nyomán egy-egy művészeti ágban, műfajban más és más arányban ötvöződik a hanyatló a haladóval. S végül a barokkra is érvényes, hogy egy letűnő kor, egy hanyatló társadalom is produkálhat magasrendű művészetet. Ki tagadhatná, hogy a feudalizmus hanyatlását leplezni akaró abszolút-monarchia és az egyházét-vallását rejtteni kívánó ellenreformáció építésze nem magasrendű művészet?

A mi társadalmunkban is, melyet egyre inkább át fog hatni a marxizmus–leninizmus egységes ideológiája, ki kell alakulnia annak az esztétikai ideálnak, mely az irodalom, a festészet és a szobrászat, az építészet és az iparművészet, meg a zene minden termékére – a sajátyszerűségéből fakadó különbözőségek tudatos tisztelgetben tartása mellett (művészetünknek éppen *ebben* a tudatosságban kell különböznie minden korábbi kor, társadalom művészetétől) – rányomja a maga bélyegét, mint a *szocialista kultúra egységének* jelét.

*

Amit itt elmondtam – nyilván – csak első vázlat az egyetemes művészet rendjéről, azaz az egyes művészeti ágak, műfajok egymáshoz való viszonyáról, összefüggéséről, tartalmi-funkcionális teljesítőképességéről, társulás-igényéről, társulásra alkalmasságáról, stb., stb. Mindenekelőtt ezt a rendet kellene komoly ideológiai munkával – és természetesen az itt nem érintett művészeti ágak, műfajok (a film-, a fotó-, a tánc-, a pantomim- stb. művészet) „besorolás”-ával – vázlatosságából egyre teljesebbé építenünk, hogy – a művészet fogalmának, a művészeti ágak, műfajok sajátyszerűségének minél pontosabb meghatározásával együtt – bázisul szolgáljon művészetszemléletünknek, s hogy ezzel jelentős előrehaladást tegyünk az általános művészetszemlélet egységének kialakítása felé. Mert egységes művészetszemlélet nélkül elméletünk és gyakorlatunk egyképpen csak – a valóság dialektikájának vak érvényesülésével tehát – tévedések, olykor súlyos tévedések, árán tud közeledni céljához, a szocialista művészet megvalósításához.

Ez az egységes művészetszemlélet döntő feltétele a szocialista építőművészet megteremtésének is (nem kontárkodásból tehát, hanem *ezért* foglalkozom vele), hiszen az építészetnek – mint művészetnek – e rendből való kiszakítása, következőleg sajátyszerűségének, a többi művészeti ághoz való viszonyának, a velük való összefüggéseinek stb. figyelmen kívül hagyása eleve lehetetlenné teszi alapvető művészeti kérdéseinek helyes megválaszolását. Viszont lehetővé teszi olyan frázisok hangoztatását, melyek mögött nincs ott az egységes marxista–leninista művészetszemlélet aranyfedezete. Az ilyen fedezet nélküli frázisok pedig a legnagyobb veszedelmei nemcsak a szocialista építőművészet, hanem az egyetemes szocialista művészet kialakulásának is.

MAJOR MÁTÉ

PÁKOLITZ ISTVÁN: ESTI DAL

Verses könyveit végigolvasni elegendő egy hosszú nyári délután. Négy vékony kötet. Ebből is egy könyvet hárman adtak össze. Az volt az első, 1954-ben jelent meg. Igaz, társai még kevesebbet adtak közre azóta. Kötetet egyik sem. Ő is csak négy év múltán jelentkezett új gyűjteményével. De *Pákolitz*nál nem mond különösebbet a quantitás. Egyre nemesedik a hangja, s jelen kötetében figyelemre méltó emberi magatartás ragad magával, s ami eddig csak rokonszenves volt, most pontosan körülhatárolt, szervesen megépített humanitás-eszményre eszméltet, miközben saját hangját is kimunkálta.

Tagadhatatlanul *Illyés* indítja. De csak indítja. Az autóból a tájra, a tájba keregetett kapáló parasz tasszonyra néző szeméből *Illyés*hez szokott idegpályán emelkedik az értelemig a kép, s mire papírra kerül, a „nem menekülhetsz” motívum kél életre, ha lágyabban is, mint az eredetiben. *Fény és árnyék* című kötetében közreadott négy-sorosai is emlékeznek *Illyés* hasonló kisremekére. Van bennük valami az élcből. Az értelemre hivatkoznak. Az egyetlen képet mindig az értelem emeli az emlékezetesbe, s attól válik nemessé, hogy az ötlet nem szakítja ki mégse a valóság összefüggéséből.

De *Pákolitz* nem tör az illyési formátumra. Túlzottan is szerény. Marasztalja a kisvilág, az élet intimitása, az individuális keret. *Szabó Lőrincet* oltja *Illyés*be szerelmi szonett-ciklusában. Ennek markáns férfiasságát, amannak neorotikus individualizmusával lágyítja, amannak természetesen vállalt magyarságát, népiséget, ennek dacos magányosságával oldja. A közös nevezőt azonban, a tárgyi világ tiszteletét és kultuszát vállalja és ápolja.

S amint a dunántúli tájra tekint, a szelíd dombok, a ködbe vesző, távoli hegyek, a zöldbe játszó kék vizek, a pannon táj *Babits Paysages intimes*-jének telt, impreszionista színeit is felidézük. A ködbe vesző kék árnyalatai, a halk zöld, az okkersárga, sőt, az óarany lejtének jókötésű mértékek ritmusán, mint a valamivel idősebb *Takács Gyulánál*, s nem elég neki a disztichon se olykor kötöttségnek, megrímeli azt, s a leoninus oly természetesen folyik ajkáról, ahogyan nálunk csak Pannóniában lehetséges. Amint azt *Csokonai* tudhatta volt és a debreceni iskola.

Nem sokat ír, vidéken él, hajlik a csendre, a bezárkózásra. Valami hiányzik belőle. A merészség vagy a filozófia? Talán mind a kettő. Mégis jelentékeny. – Elgondolkoztató.

Különösen, hogy az *Esti dalt* is elolvastuk.

Ez a kötet túl gyorsan jött az előző, a *Fény és árnyék* után. Az újabb versekhez régiket is fűzött, de épp ezáltal adott összegező könyvet a kezünkbe. Vázlatosan atfuthatjuk életét is, költői fejlődését is. S ez nem minden tanulság nélkül való.

A *Hajótörött* – a kötet első ciklusa – versei a hadifogságról beszélnek. Tehát nem Párizs és nem intellektuális eszmélkedések! Nem benn a fősodorban, de a háborúban, a szenvedésben. 1946-ban még foltos nadrágban jár, s azzal nyugtatja magát, hogy „boldog, kis sorsán megnyugodva (darócnál többért nem bevül...)” 1950-ben pedig a gyors léptű idő sodrától fél, s arra gondol, „Aki benn él a mában, / hogy szebb holnap legyen, / nem ér rá eltűnődni / kókadó verseken!” És később – 1951 és 1956 között – a paksi csőszház falára fel kell írnia: „most, ha beszélhetnél, volna mit elpanaszolj.”

Türelemmel hát, s módjával a kifogásokkal! S csak annál inkább, mert az érlelő idő az embert és költőt egyaránt emelte. Önkritikus magaslatra is:

*Nemcsak a nagy távolság miatt értem ide ilyen későn,
volt néhány hiábavaló kerülőm, még keservesebb kitérőm,
rajtam is múlt, hogy az erő- és embertékozló évek útvesztőjében
a megalázott emberség magányánál nem volt biztosabb menekdékem*

(Oldozd föl végre)

Az *Esti dal* súlypontja a *Berlini anzikész* ciklus. *Pákolitz* nemzedékének, pontosabban azoknak, akiket a háború és a fasizmus élménye bénított sokáig, embersége és perspektívája az antifasizmuson múlik. Természetes hát, ha *Pákolitz* számvetése is itt kulminál.

Nemcsak, hogy mostanra érnek be ezek az élmények, lesznek egyéniségalkító tényezőkké, de idő-se-volt-rá, alkalom-se-adódott okokból utólag vet számot ifjúsága borzalmas élményeivel. S az is benne lehet ebben a múltidézésben, hogy a jelenhez, ennek igenléséhez merít erőt. Az alapozás szilárdságáért eddig a stabil rétegig kell ásni.

Noha általában nem vagyunk hívei annak, hogy a rémségeket minduntalan, ha-kell-ha-nem, felidézzük, s már-már öncélúan vájkáljunk behegedt sebeink körül, a *Berlini anzikész* képeslapjai helyükön vannak. – Két németiség van, s *Pákolitz*nak sikerült a kettőt egyszerre látni-láttatni. Akár egyetlen versben is.

Buchenwaldban – óh, könyörtelen emberi praktikizmus! – a pokol kapuján ki-lépve, megebédélhetni egy vendéglőben.

szóval: itt meg is ebédelhetsz

– Én majd csak vacsorázni fogok – Weimarban ...

Buchenwald és Weimar. A démoni és az isteni Németország. S utóbbit csak az becsülheti igazán, aki a másikra hitelesen német tud mondani.

*Pákolitz*nak a zsidó szenvedések nem kötelező alkalom a mellvéregetésre, nem felismerésből fakadt hivatkozás. – Egy feledhetetlen öreg tanár emléke például, vagy a paksi fűzeresé, aki nem tudta elhinni, amiben részesítette a bestialitás. S ennek a bestiális németiségnek is látja *Pákolitz* a múltját, hagyományát. Königstein, Sanssouci, a ködös középkor, a német romantika antiracionalizmusa és a copfos németiség Frigyes császára előzik a jelent a képeslapokon. Ezért képes a német kisvárost úgy megjeleníteni, hogy abban benne van az egész német történelem. Mily szerencsés, ahogyan Martin Luther talárján – mint filmen az áttűnés – német-alföldi mesterek képe sejlik, Grimm-mesebeli parasztok vaskosan reális környezetben, falás és élvezet közben, ahol azért a sörös kancsón ott a jó intő szentencia, amire már Müntzer Tamás is megjelenhet – zárni az *Egy német kisváros* című költeményt.

S még egy motívum *Pákolitz* németiséget sokrétűen jellemző anzikészjén. A német lány, aki várja, de hiába várja háborúban pusztult szerelmét:

*A zöldbimbós tavasz lángja tizenötször lobbant nyárba,
elillanó ifjúsága szíromként hull szertesztét,
de tavaszban, forró nyárban, sápadt őszön, tél havában,
könyörtelen nagy árvaságban várja, várja kedvesét.*

(A rostocki lány)

A németiséggel, háborúval, a fasizmussal való ilyen sokrétű és mély számvetés határozottan mutat rá arra a humanizmusra, amelyre – szilárd fundamentumra – rá lehet építeni egy korszerű, etikus-szociális költészetet. Az eddiginél átfogóbbat is, creditibbet is. Mert valahol azért nyugtalanságot kelt bennünk *Pákolitz* lírája. Biblikus interpretációi, túlzott tapadása az intimitáshoz és a legszemélyesebb környezet kultusza mintha jeleznék lírája határait. A kör bezárulni látszik. A költő válaszütt előtt áll.

Pákolitz költői pályájának egyenletes emelkedőjét nem győzzük eléggé csodálni. De ez az emelkedő csak a mívés kismesterig tart. Vajon valóban természete és képessége szerint való ez, vagy inkább sorsa, amelyből kiverelkedheti magát?

Az *Esti dal* legemlékezetesebb darabja, *A sárga fal* biztat bennünket, hogy rámutassunk a lehetőségekre. *Pákolitz* költészetének nagyobb formátumot a sodróbb élet és a filozófiai elmélyülés adhat. Az már vitathatatlan, hogy ezután is tökéletesen énekel majd, sőt, egyre tökéletesebben. De inkább legyen ez a kötet a kismester esti dala, hogy következő könyvében a géniusz hajnali himnuszát ünnepelhessük.

Bata Imre

Gerelyes Endre:

TÖPRENGÉS AZ ÉJSZAKÁRÓL

Ha Babits valaha a líra haláláról énekelt, nem kellene ma – talán több joggal – a novellát elsiratnunk? A rövidebb lélegzetű, gyors lüktetésű írás elég gyakori ma, de ez még nagyon messze van a klasszikus novellától. Hol a maupassant-i zártság, a konfliktus kitapintható kemény ívelése, amikor a kis műfaj sokaknál már-már az esszé birodalmába billen át. A novella formabontásához Gerelyes is kedvet mutat, és egy fiatal, fegyvertárát gyűjtögető alkotónál ezt még a leghagyománytisztelőbb műtész sem veheti rossz néven. A kötet két darabja (*Töprengés az éjszakáról*, *Kések között*) valami átmenet a nagyon személyes esszé meg az irodalmi riport között. Nincs sokkal több közülük – nem megrovás ez, csak megállapítás – Boccaccio vagy Móricz formái örökségéhez, mint az *így írni* c. tanulmányának, amelyből a szerző ízlését, irodalmi eszményeit olyan plasztikusan ismerhetjük meg.

Ez a gyakran érezhető személyesség nem mindig válik javára a kötetnek, egészében véve mégis nagyon vonzó tulajdonsága Gerelyesnek. Öszintén, póztalanul mutatja be írói vívódásait, ideges szorongásairól éppoly kevésbé hallgat, mint emberi hibáiról, kudarcairól. Nem habozik felülvizsgálni saját régebbi ítéleteit, kikristályosodott erkölcsi-társadalmi nézeteit: ha első könyvében újra meg újra visszatért a nagyvárosi értelmiségtől való idegenkedés, a népből jött és a „jó gyermekszobájú” fiatalok szinte már szükségzerű szembenállásának motívuma, ma változni kezd állásfoglalása. Egy vak döbbsent rá fiatalos egyoldalúságára: „...egyszer számot kell még vetni ezzel a kitaszított egyetemi korszakkal is, vajon vegyületében milyen arányú a belém szuggerált előítélet, személyes tévedés, gyanakvás és realitás.”

Az éber önvizsgálatnak, önmagát újrafogalmazó kétségnek megvan a művészi vetülete is. Gerelyes első kötetéhez (*Kövek között*) képest új témákkal, hangnemekkel kísérletezik, akadt olyan korábbi tárgyválasztása is, amellyel most szakítani látszik. A kezdeti darabok fő erőssége egyfajta lélektani-biológiai látásmód. Heming-

way-n iskolázva, ám friss élményektől táplálva jelent meg tollán az elfáradó vagy elfáradás ellen makacsul küzdő munkás és sportember képe. Izmok játéka, a közérzet hullámhegyei és hullám-völgyei, feltételes reflexek: mindezt már-már elszakíthatatlankak véltük stílusától. Ehhez csatlakozott a második világháború egy-két jólismert konfliktusa is, de halványan vagy túl bonyolítottan elbeszélve, így nem is kár e problémák, és helyzetek mostani elmaradásáért.

Az új gyűjtemény java teljesítményeire (*Kegyetlen történet*, *Nyolcfokos szép lejtő*, *Töprengés az éjszakáról*) az eddiginél összetettebb, tragikusabb árnyalatú szemlélet jellemző. A fiatal művész moralistává érik, megdöbbenve figyel föl a homo sapiens díszletei mögött bújó nyers ösztönlényekre, akik gyilkos szándék nélkül is vért ontanak pusztán az önfegyelm hiányából, avagy a hivatal adta hatalom szédületében, és kizárják maguk közül a testileg fogyatékosokat. A két markáns vasutas-novella mellé méltán sorakozik a vakok életéről szóló tárca: szorongással és fatalizmussal teliek az első pillanatok, ámde legjobban ebben ölt testet Gerelyes hite a férfias helytállásban, az értelmes, emberi együttélésben. A fiatalok nevelhetőségébe vetett bizalom hatja át a *Maradj velünk Satyi!* c. jól indított elbeszélést is, azonban az optimizmus itt már csaknem kincstárinak mondható: az atmoszféra olyan feszült, hogy a huligánok támadását, szembeszállását váránk Satyi távozásával szemben, nem csüggedt beletörődésüket.

Ilyen szembetűnő törés ritkán mutatkozik a szerzőnél, mégis fel kell figyelni az esetekre, amikor a helyzetek rácafolnak várakozásunkra, és az írói spekuláció öncélú, a jellemektől távoleső mozzanatokhoz nyúl. Ez a *Charon* hibája, amelynek Budapest és vidék között ingadozó főhőse (némileg szatirikus önarckép-számba mehet) egyszerre indokolatlanul fenegyerekeskedni kezd a kártyában, s a falusi állást kínáló tsz-elnökkel.

Más mesterségbeli gyengesége is figyelmeztet e feltűnően nagy terjedelmű, részleteiben a regény felé nyújtózkodó történet. Gerelyes mint ha csak katalógusnak szánta volna: telezsúfolta emberi, társadalmi problémákkal. Néha már-már címszóvá satnyulva ott gubbaszt benne a falusi fiatalság városba menekülése, a hajdani közép-

parasztok bizalmatlansága a „közössel” szemben, hogy a lelkialkatukban végleg összeférhetetlen, holott közös osztálykeretekkel összekötött emberek érdekes esetéről ne is szóljunk.

A két vasutas-novella csupán témakörben és mondanivalóban van közel egymáshoz, stílusuk meglehetősen eltérő. Míg a *Kegyetlen történet* hangja Móriczot és a fiatal Kodolányit idézi, elbeszélői nyugalma, tárgyilagossága, széles beszámolója a környezetről naturalista hagyományokra vezethető vissza, a *Nyolcfokos szép lejtő* az expresszionizmushoz áll közel. Az alakok jelképessé nőnek, az író figyelmeztet, jósol, tanulóságot szűr le, s közbeszólásait többnyire pársornyi daktílusos rigmusokba tördeli. Hogy Brecht vagy Fukazava e gyakorlat atyja, az mellékes, de való igaz: a versikék nem sikerültek, túlzottan patetikus hangjuk elüt a történet egészétől, rossz hangvételük egyszer-egyszer inkább fanyar nevetésre, mint balladai borzongásra készíteti az olvasót.

Hanem Gerelyes tud másféle derűt is falkasztani, mint ahogy kezdetben vonzódást is mutatott a humoreszk és szatíra iránt. Első kötetében kedvvel rajzolgatott jóízű zsánerképeket hangoskodó vidéki melósokról, örökké jópofa filozoferekről (*Országbarc reggel hatkor, Kövek között*). Nem kis segítségére volt ebben ötletes dialógus szövése: a csibésznyelvet jól keveri az álunnepelességgel, groteszk ellentéteket szikráztat a szakszókincs bedobásával. Hangpóráiból nem hiányzott még az erőszakoltság, (*Még tizenegy lépés egyes részletei*) mégis kár, hogy tehetőségének ez az ága most eliszaposodni látszik: a *Hajnalba vált a vad* szatirikus, de szürke, a *Névnep* jobbízű hystória, csak hogy sántít a kompozíciója: pónt vár az olvasó a végén, ám hiába, mert az író puszkaporát ellötte már az elején, a mamát pukkanzó ajándék átadásával.

Végtanulság? Gerelyes útja magas tetőkre vezethet még, s ennek nem is annyira a sokrétűség legigazibb előfeltétele jelenleg, mint inkább a sűrítés, a főszereplők mélyebb átélése, plasztikusabb megjelenítése. A fiatal szerző mozgékony intellektusa számos kérdésre figyel fel, alakokból, helyzetekből sokat tud elraktározni: de ezek az erények, ha ellensúly nélkül érvényesülnek, hibaforrásnak is számíthatnak. Tézisnovella, egyoldalúan az értelemhez szóló stílus is fakadhat mindebből, túlsúlyoltságról, halvány körrajzú, érdektelen hőskörl nem is beszélve. Tágabb kaput ezért az érzelmeknek, s induljon ki többször a gyermekkor nagy élményeiből, amelyek énjét formálták! Az elemi erővel feltámadó embersorsok nem csábítanak majd pusztán másolásra, másfelől a túlfeszített és ötletszerű fordulatoknak is bizonynyal ellene szegülnek majd. Hogy milyen lehetőségek rejlenek az író memóriájában, a bányásztelep közösségi visszaemlékezéseiben, azt félreérthetetlenül mutatja a vakokról készült írás M. Ference: Milyen megrázó portré ez a munkás-Apollóról, a „fejedelemi erőtudatú”

atlétáról, akit a kiszámíthatatlan fátum máról-holnapra vakságba és öngyilkosságba taszít. Ezúttal még vázlatos a kidolgozás, de némi átalakítás után mindez akár Gerelyes legjobb novellájának alapja lehet.

Nagy Miklós

Stetka Éva:

AZ EGYENLŐTLEN LÉPÉS

Tele van színnel és ritmussal ez a kötet, bizarr képekkel és meghökkentő gondolatársításokkal. Játékos hangulatok igézik az olvasót, hogy aztán az emberi lélek örvénylő mélységei tárják elé tátongó szakadékaikat.

Rendkívül izgalmas olvasmány Stetka Éva verseskötete. Ha végigolvasod, füled tele lesz sajátos ritmusaival, melyek néha magyar népdalokat, néha a legmodernebb jazz-t, máskor pedig Bartók és Kodály műveket idéznek. Kinnél az ablakon és látod, amint: „Fehér eső porzik a tájra. / Fázna a fák, fű bizserég. / A szétszaggatott nap kabátja. / A hegyek hátán köpönyeg. / Esőfüggönyt cibál a szél is. / Tócsára tócsa repül.” Az őszi utcán sétálva pedig meg-elevenedik előtted a kép: „Holt levelek hullnak”, s „keringenek a sárga hieroglifák”. És megérint a gondolat: „Szédült ez a világ”. Szíved tele van szánalommal, szeretné megismogatni a magányos nőt, aki – mivel az emberek közt nem lel helyét, a tárgyak, a ritmusok, színek, formák és gondolatok világában keres magának társakat; és addig nézi mereven, egy pontra szegezett tekintettel a világ dolgait, míg a szilárd valóság megbomlik előtte, a belső remegés elmozdítja a mozdulatlant, az önmarcangolás lázalmokká torzítja a Rendet.

Szánalomról írtam az előbb, és ez nem is lehet másképpen, hisz ennek a kötetnek a leggyakrabban emlegetett érzése: a fájdalom. Stetka Éva költészetének erős oldala a hangulatteremtés és e kötet többnyire elégikus hangvételű, emlékeket idéző verseit a csendes lemondás, a beletörődés nyomasztó érzése hatja át. Még játékos hangvételű verseibe (*Dal, Ősz*) is belopódzik egy-egy sötét gondolat: az elsőbe a „kín”, a másodikba az elmulás érzése. És ha néha legalább a dac megszólal: „Húzd ki magad és ajsd harapd fel vépirosra” (*Napsütés*) – akkor sem a lázadás robban ki a költőnőből, hanem – valami észokokkal nem is egészen indokolható, – „csakazértis” kap hangot, ami az *Elszántak* című vers énekelve menetelőit is hajtja ismeretlen céljuk, a távoli falu felé.

Egy magányos női lélek cendkívül érzékeny rajza bontakozik ki a kötetből, aki helyét keresi az emberi közösségben, szeretne olyan életcél találni melynek szolgálatába állíthatja költészetét is. „Kívágni a rezet” – határozza meg saját feladatát *Az egyenlőtlen lépésben*, – „Nem egyszer, kétszer, sokszor... hanem hozzátok érve

/ Értetek emberek, és együtt veletek." Dehát mit adhat ő, a megfáradt kőműveseknek, ő aki nézi csupán, mint épülnek a házak? „Csak versek ezek” – mentegetőzik, pedig az építőkhöz akar tartozni, a fémről és műanyagból való világ-hoz –: „S kivennél élő szívedet / Csak versek ezek s talán már nem is vagy egyedül.” A szépet, a „gyöngyvirágzónt” ajánlja fel – költői adóként – a megfáradtagnak (*Mai témáit versek*), és ezzel szeretné megváltani helyét a világban.

A szépség-eszmény Stetka Éva költészetének magva. Ennek klasszikus, görög értelmezését azonban nála szinte kozmikus tágitja az értelem; úgy, hogy belefér az egész modern világ, a maga átláthatatlan bonyolultságában, ésszel alig követhető tudományos felfedezéseivel és a gondolkodás határmezsgyéjén feltörő tudatalatti megsejtéseivel együtt. Verseiben az élet teljességének vágya kielégíthetetlen szépség-szomjban jelentkezik és színes festőiségben nyer kifejezést. Nála szinte minden szimbólum, de olyan kettős értelmű szimbólum, mely önmagában is művészi értékű.

Megrendítő élmény – és ez már magában is elismerés – az érzelmi és gondolati világ tükröződését szemlélni ez önkínzóan feltárló lélek mélyén. A szépség, az egészség és a csend az, amire a költő vágyik. Irigyl azokat, akik: „... lehajtott fejjel járnak. / A latyakos utcán észre sem veszik a sárt. / Félre csapják a kalapjukat, isznak a vendéglőben. / S maguk sem érzik, mi is történt az életükkel”. Irigyl őket, mert őt valami belső nyugtalanság arra kényszeríti, hogy az élet titkait fürkésze. *Példázat az életről* című gyönyörű versében szétnyírbálja a sejt falát, a csodát keresi, de nem találja: „Megszámláltam ereit, / S nem fért bele csak a hit / S csak a fájdalom.” A matematika köindákba font zenéjével, az élet keménységével a szeretetet állítja szembe. De a szeretet eszméjében sem talál megnyugvást és tovább hajszolja magát a Sziklavidekek embertelen, kopár tájaira, hol az önkínzó fájdalom torzul céllá. És innen már csak egy lépés, hogy a világ kökeménységén az értelem is darabokra törjön.

Költőileg és emberileg egyaránt veszélyes világ határához jutott közel Stetka Éva. Ha azt a folyamatot vizsgáljuk, ami errefelé hajtja költészetét, akkor fel kell figyelünk arra, hogy a valóságos világ csak igen ritkán tükröződik a költőnő lelkében. Élmények helyett emlékek és álmok szólnak meg verseiben. (*Tenyereden az éles fény*). Bizarr képek, fantasztikus látomások jelennek meg előtte: „Aztán sötét lett a szoba, / Csak a tej ragyogott / Ősziparackok szálltak a levegőben / S csillag lett mindegyik / Zöld tüzes csillagok keringtek / Valami fehér nap körül.” Ez a vers ugyan a kötet egyik legszebb verse, – a gondolatiság (a hajdani kedves emlékek idézése) magas művészi színvonalon szól meg, – de az álmok ávezetnek a mesék világába; aztán lázalmok zöldes árnyai kísértének.

Üvegárnnyak szállnak a magasban, „S eltört poharamba / Nevetésük belecsettant”.

Ezen az úton jut el a költőnő azokhoz a versekhez, amelyekben már a szépség-eszmény is groteszkké torzul (*Mese, Rontás*). A világ felbontása összetevő képekre költőileg jogosult lehet, de csak addig, míg az értelem át tudja fogni ezt a felbontást. A *Mese* és a *Rontás* képeit azonban nem fűzi össze más, csak a lázasan csapongó képzelet; mondanivalójuk nincs, a pusztá borzadáson kívül nem váltanak ki művészi élményt. „Hangya fészkel a füledbe, / Szádba meg a moly” – olvassuk megdöbbenve. A megdöbbentés is lehet elsőrangú költői eszköz, ha célja a visszautasítás, az elvetés érzésének kiváltása. Ezúttal azonban nincs mitől visszadöbhenni és a gondolattal együtt elsikkad a költőnő szépség-eszménye is.

Nincs a kötetben két azonos témájú vers. Az örökkévalóságtól (*Aevum*) a felboncolt sejtfa lig feszül Stetka Éva érdeklődésének horizontja. Mégis az egyoldalúvá válás veszélyéről kell beszélnünk. Túlzottan én-központiságú ez a költészet, szinte minden sorából a szerző magányának panasza szól. Igaz, miközben a költőnő önmagáról vall, az emberi lélek mélyéről új, rendkívüli szépségeket és igazságokat hoz felszínre és fejez ki nagy művészettel. – de az, hogy a gondolati mélységet csak önön lelkében keresi, a tévutak veszélyét rejti magában. A túlzottan befelé fordulás nemcsak az emberi közösségtől szakítja el a költőnőt, hanem a valóságtól is, noha éppen a valóság mélyebb rétegeinek kutatása vitte erre az útra. Annál is inkább aggasztó ez, mert nem vezet máshoz, csak mondanivaló nélküli üres formákhoz. Aki költő, – és olvassák is verseit, – az nincs egyedül. Stetka Évának is éreznie kell ezt, és erőt kell gyűjtenie olvasói várakozásából a magány üvegburájának összezúzásához. Gondoljon csak saját szép ütemének vigasztaló refrénjére: „Nem vagy magad”.

Ritka költő adottsága, hogy versei egyszerre zeneiek és festőiek. Stetka Évánál ízt kap a tisztaság, ovális szárnyakat a délután, színt a pára. Pazar költői képekkel találkozunk verseiben, melyekben a „lét ölébe zár, mint lombot”. „A szegyenkező fákra” hull „A hó tömény virága”, és az ősz „fényes, harna mázzal” vonja be a világot. Gyakran használ merész színeket képeiben, melyekben gondolatait, sőt látomásait is igen pontosan és tömören fejezi ki. Ugyanakkor verseinek szavak nélkül is megragadó zenéje, a költőnő által lényegesnek tartott mondanivalót kihangsúlyozó, erős ütemezése van. Szívesen „vág” egymás mellé összenemillő képeket, ami sebesen lüktető gondolat-ritmust ad verseinek. De még a legmerészebb vágások, a legmeghökentőbb képek sem keltik a mesterségség érzését. Formai zökkenők nem fékeznek a versek valóság-szerűségének sodró lendületét. Ha azonban a kötet egészét nézzük, akkor szemünkbe tűnik, hogy egy-egy azonos szó, hasonlat több versé-

ben is felbukkan. Különösen a fájdalom, a zöl-
des fény és a lázálom sok ebben a kötetben.

Valahol az Adytól Juhász Ferencig húzható
vonal közelében kereshetjük Stetka Éva helyét
a magyar irodalomban. Nem indokolatlanul em-
legetik egyesek a költészetében érezhető fran-
ciás hatásokat, – Baudelaire emlékéét gyönyörű
versben idézi, – felhasználja azonban a magyar
hagyományokat is, a népdal ihletésű, Csokonaira
emlékeztető hangulatoktól (*Dal*), a legmoder-
nernebbekig. Szereti a rimes verseket – remek
ritmusérzéke van, – költői kifejező-készlete igen
gazdag. Kötetében az ősi felező nyolcasban meg-
írt páros rimű magyaros versektől (*Ringass, al-
tass*) a pusztá ritmus-versekig (*Méltóság, Vadász,
Elégia*) – forma-kultúrájának egész gazdagságát
felvonultatja. Nyelve hajlékony, és a legmoder-
nebb képeknel is izes, tiszta magyar nyelv.

A költemények szépségei, gondolati gazdag-
sága előkelő helyet biztosítanak Stetka Éva új
kötetének. Gyenge vers nincs a kötetben, de
néhány egészen kiváló mellett (*Remény a múlt,
Az egyenlőtlen lépés, Példázat az életről, Szána-
lom, Emlék, Matematika, Kritika*) természetesen
kevésbé sikerültek is olvashatunk. De nem
ez teszi egyenlőtlené Stetka Éva lépését, ha-
nem azok a gondolat-ugrások, melyeket lelki
magányának az értelem által meg nem világi-
tott mélységei felé tesz.

Taxner Ernő

Gyurkovics Tibor:

KENYÉRTÖRÉS

Az igazi költészet (van nem igazi is, csak so-
kan nem tudják megkülönböztetni az igaztól)
alapvetően az ember, a lét és mindennek min-
dennel való viszonyával, vagyis a lényeggel kíván
eredetien, tehát utánózhataratlanul foglalkozni.
Gyurkovics Tibor költészete ilyen. Gyurkovics
tudja, hogy lényegünkhöz mindennel való viszo-
nyunk – harmóniánk, diszharmóniánk – szűn-
telen elemzése útján juthatunk közelebb. Ebből
– többek között – az következik, hogy jelentős
költészet ma Magyarországon nem jöhet létre a
szocializmus eszméinek mellőzésével. Még inkább
kitérzi a dolog lelke, ha így fogalmazunk: ál-
talunk elfogadható, igaz művészet nem jöhet lé-
re a szocializmussal ellentétben. Gyurkovics igaz-
ságokat mond ki, szenvedélyesen keresi azokat a
maga áttételes, fanyarul jóízű módszereivel.
Saját nyelve van. Mégis egyértelmű és világos az
alábbi vers, olyannyira, hogy akár egy szocialista
brigád is felírhatná a műhely falára:

*Szivre dolgozunk, nem kamatrá
és jobb is, aki abbabagya,
ha nem látja, mi a v a g y o n.
A történelem nem haszon.*

E vers (*Újmódi kotta régi nótára*) első sza-
kaszát is érdemes idéznünk: „Felnőtteknek és
gyerekeknek, / zsisbárosoknak, kupeczeknek / s
csalóknak csak azt mondhatom, / a történelem
nem haszon.” A szocializmus, a szocialista mű-
vészet vállalása ma már nem azonos bizonyos
jelszavak, bizonyos tolvajnyelvek használatával.
Ez az újfajta költészet sokárcú, tehát hiteles,
őszinte, tehát igazságkereső, vívódó, tehát ro-
konszenves, emberi. Magyarán: azt vallja, hogy
*tegyük érdekeltté az embert az emberségben is,
miután a termelésben – anyagiakban – érdekeltté
tettük.* Ez pedig, lefordítva a hétköznapi nyel-
vére, a szocializmus, a szocialista embertípus tel-
jességéhez visz közelebb. Am az út, amelyen ki-
ki közelíthet, annyiféle, ahány ember akarja be-
járni. Nem a lényegét tekintve változó, hanem a
közlekedési stílust, alkatot, kanyarokat, sebes-
séget, alkotókedvet stb. Helyben is vagyunk,
Gyurkovics az egyik legnehezebb – és legírat-
lanabb – utat választotta. Nem feltűnésből, al-
kata, lelkiismerete miatt. Gondolat-ívei folyton
új meg új pályákat világitanak meg a „belső vég-
telenség” terein, ami semmivel sem kisebb a
„külsőnél” s azzal egyenrangú! Tán ezért van,
hogy megfogható dolgokkal foglalkozván is min-
dig törvényszerűségeket mond ki, mindig „koz-
mikus” pontossággal fogalmaz. *Ars poetika* c.
versében így ír (*Grafit* c. első kötetében): „Nem
akarok érdekes lenni, / csak egyszerű, / a tár-
gyak élethez / és szövegéhez hű.” – S a vers
végén: „Tudom, hogy vonalak / és pontok / al-
kotják azt, / amit mondok.” – Folytonos törek-
vése az egyszerűsége – tudatos. A csillagot kö-
vetők között szürke, darócruhás ő, de konokon
megy, akár a háromkirályok, viszi az emberséget,
könnyen sebezhetőségét zálogul, s közben nem
hivalkodik, nem nevezi ki magát az isten tanács-
adójának, sem testőrének. Zarándok marad. „Ne
nézd a bért, az álmot nézd, a szót, / a végtelen
valóra válhatót”. – írja egyhelyütt. Alapállása,
hite nem „táblai feliratként” lóg ki verseiből,
hanem azok gondolati gerinceként: ujjal is ki-
tapinthatók a keménykötésű csigolyák. Említet-
tük, hogy az ember és a dolgok viszonyának
vizsgálata, boncolása jellemzi. *Fény* c. versé-
ben írja: „Rettentő minden, ami van, / fájdalom
íze van a szádnak, / a körülötted lévő le-
vegő / az ing mellett nyakamba árad, / karod
úgy verdes, mint az olló, / a húrok mélyét metszi
föl, / ragyogva s némán leng előlem / a tested,
mint egy nagy tükör.” – Itt is megfigyelhető
gondolati képeinek egyetemes érvénye: „a tes-
ted, mint egy nagy tükör.” A kedves, az élet-
társ híven tükrözi, visszaveti, mutatja legkisebb
mozdulatát, lelkének alig észrevehető rezdülését
is. Pontosan megfigyelhető és nyomon követhető
a szüntelen elemző alkat tevékenysége: a bensőt
tartja tükröként maga elé, amit voltaképpen a
valóság „foncsora” tesz tükröré. Valóságos dol-
gok és a gondolatok áttételei észrevétlen men-
nek egymásba át s akárcsak a jólsikerült oltvá-

nyon: a friss hajítás már a két fajta tulajdonságait viseli – a szelíd rózsza tövise – a bő és erős szirmok mellett – a vadrózsza töviseinek csontos erejét is hordozza. Gyurkovics a látványt, a hatást s a kép belső, vízalatti, lélekalatti világát a legtöbbször együtt villantja fel; a fénnel annak felbontott színeképe is utal, mint ahogy ritkán látjuk a tiszta fehér fényt, a levegő, a dolgok minduntalan felbontják, megtörik, *de az sem szégyen, ha a napbanézők bunyorognak*. Gyurkovics Tibor költészetében nincsenek elsődleges, másodlagos dolgok, nem rangsorol. *Törvény van* és valamennyi dolog egyenlő e törvény előtt. Az ember szerves része a természetnek, élete minden étellel rokon s minden a végső egyéni és egyetemes harmóniát követeli. Ez a költészet a lelki valóság – a világnak mélyebben és magasabban kívájt, már a negyedik dimenzió körébe tartozó tereit – kutatja. A lelki valóság pedig nem egyszerű hasonmása a külvilágnak, annak sokkal szövevényesebb, áttételes, ellentmondásosabb rendszere. Így alkotnak harmóniát és diszharmóniát ember és világ, egyén és közösség.

Csak kapisgáltam messziről ezt a rendkívül zárt és ritka belső dinamizmust fegyelmező világot. A kétszáz oldalas kötetet első olvasásra nehéz felmérni, igaz értékeit megtalálni, sőt úgy hiszem, hogy a sokszori olvasás sem hoz gyorsan mindent a felszínre. Ez a jó! Ez a költészet idővel csak teljesebb. Gyurkovics igazi költészet birtokosa, könyve méltán sorakozik fel az utóbbi időben megjelent kiemelkedően jó verseskönyvek: Csoóri, Garai, Ladányi, Stetka – hogy csak néhányat említek – könyvei mellé. Zárt világ. Mondtuk, de nem a világtól elzárt. Önmagában az. Kristálytöréseinek betekintve viszont elsősorban gazdagsága szúr szemünkbe és nagyon rokon-szenves, meleg embersége (amit félszegen igyekeznek titkolni, mintha szégyelné): „... arcomon áll az esztendő sora, / tapos, tapos, amíg csak nem nyúl el, / engem is Isten alkotott, csak a / kezét feledve, lábbal és dühvel” – vallja *Kenyer* c. versében. Szerelméről így ír: „... nem biztos, hogy szeretlek, de most az évek padján / rád gondolok a kertben s úgy verek, mint a hullám, / hozzád és tőled el, némán vergődve egy / örökös szerelemben veled és nélküled.” Törvényerejű vallomás ez, Zárt világ vallomása, amely *állandóan önmaga – s az ember – helyét kutatja az egyetemességben*, s így tudja azt is, hogy: „... oroszlánok és szerelmek / között mindenki maga van.” A szomorú magányt, a vágyódást is a dolgok részévé teszi: „Szenvednek a nagyágú fák / s a daliák is nélküled, / és szenvednek a bútorok. / Magában áll az épület.” Verseit olvasva minduntalan érezzük, amit Gyurkovics is megemlít: „... azt az utat választottam, amikor minél kisebb és kevesebb anyagba sűrítendő a világ.”

Nehéz, ki nem taposott utat választott. De ez nem jelenti azt, hogy költészete idegen. Sőt na-

gyon ember- és lélekközele. Igaz, sokkal több elmélyedés és alázat szükséges a megértéséhez, mint a félremagyarázásához! A mai fiatal lírában rokona van csak (az is kevés), hasonmása nincs. Azok közé a kevés igazak közé tartozik, akit annyiszor „félreértettek”, inkább szándékkal, mint anélkül! Azzal fejezném be, hogy e költészetet csak igazi vídiával lehet megkarcolni itt-ott, más, közönséges anyagok menthetetlenül kicsorbulnak rajta. Magam is e költészet tárnait, sodrásait és hegycsúcsait járva inkább gyönyörködni kényszerültem, mint elemezni.

Kiss Dénes

Krúdy Gyula:

VALLOMÁS

Az író és a költő egész életében vall. Minden műve vallomás. Vall önmagáról, az életéről, az emberekről, mindenről, amit maga körül lát, szemlél, érez. Az írói vallomás kifejezését azonban természetesen szűkebb értelemben szoktuk használni, s az önmagára vonatkozó, egyéni életét, lírai belső gondolatait, érzelmeit feltáró írásait értjük alatta. Így értelmezi ezt ennek a kötetnek a válogatója és szerkesztője, Kozocsa Sándor is. Sőt – utószavának tanúsága szerint ki-mondottan Krúdy önéletrajzi feljegyzéseit igyekezett összegyűjteni „sárguló hírlapok, felejtett folyóiratok, évkönyvek és emlékkönyvek hasábjairól”, – amelyek aztán csodálatos lírai szépségekkel kelnek nyomban új életre ebben a könyvben.

A csaknem ötszáz oldalas kötet valóban önval-lomás, telítve a nagy írók önvallomásainak sug-gesztív erejével. S minthogy Krúdynak szinte át-tekinthetetlenül sok ilyen írása van, a sokoldalú, színes válogatásra, Krúdy írásainak a közvetlen, az író által is önéletrajznak nevezett írásoktól (Önéletrajz I., II., III., – Krúdy Gyula látoga-tásai, – stb.), a könyvekről, kedves olvasmányai-ról (Esti olvasmányok, Könyvekbe menekülő élet, Ifjú írókhoz stb.) írt naplószerű feljegyzése-kől a napi események belső érzelmi visszhang-jáig és egyes könyveikhez írt előszavakig, rend-kívül széles skáláját találhatjuk meg egy cso-korba kötve.

Krúdy Gyula, ez mindinkább nyilvánvaló, a mai napig legproblematisabb nagy írónk, aki-nek értékelését még csak most kezdte meg az irodalomtudomány. S annak ellenére, hogy két élő gyermeke és a kortársai közül is sokan itt vannak közöttünk, életét csak nagy vonásaiban ismerjük. Annál több azonban a legenda, ami körüllegi az író alakját, s valljuk be, erről nemcsak azok tehetnek, akik a sok száz, vagy ezer kisebb-nagyobb cikket, tanulmányt, iroda-lomtörténeti jellegű fejtegetést értékelést írták róla. Bizonyos mértékben hozzájárul ehhez maga

Krúdy is, amikor gyakran úgy ötvözte össze a jelent a múlttal, valóságot az álommal, hogy abból ki-kí szubjektív érzései alapján ítéltetett, s válogathatta ki, mit tekint valóságnak vagy álomnak, jelennek, vagy múltnak. (Legtöbben a múlt álom-valóságának, gyönyörű költői ábrándozásnak vélték az egészt. Vélemények, megállapítások légiót idézhetnének ehhez, kezdve Schöpplin Aladárral, Kárpáti Auréllal egészen a mai kritikusok egy részéig. Még olyanok is, akik egyébként a realista Krúdyt igyekeznek fölfedezni műveiben, egy osztály, egy életmód, egy irodalmi hagyomány hatyúdalának nevezik Krúdy életművét s úgy érzik, a múlt iránti mélabú, nosztalgia a legjellemzőbb vonása.

Csak nehezen és elég soká kezdünk rájönni, hogy ez a múltnak, vagy félmúltnak látszó kép Krúdy korának legvalóságosabb jelenét jelentette. Krúdy nem tett mást, minthogy a múltban élő jelent, vagy a jelenben ott maradt múlt anakronizmusát megmutatta. Másutt is említettem már, hogy véleményem szerint nem Krúdy álmodja a múltat, hanem a romantikus, feudális múlt maradt meg nálunk, rekedt meg a XX. század első évtizedeiben. Nemcsak a dzsentriben, hanem a városi talajtvesztett polgárság, gyökerét vesztett egzisztenciák életében és a hivatalos politikában. S Krúdy egy pillanatra sem hagy kétséget az iránt, hogy haláltusa ez már, a régi világ menthetetlenül halálra van ítéelve. Abban, ahogy ezekről ír, sok a szépséges bódudat, de ez nem változtat a lényegen. Hol van itt a nosztalgia, a sohasem volt múlt visszaálmodása, amelyről olyan sokat írtak Krúdyval kapcsolatban?

Úgy hiszem, fölösleges, és ez alkalommal helyünk se lenne ezekkel a nézetekkel vitába szállni, de a kötettel kapcsolatban mégis érintenem kellett a problémát. Aki az ebben a kötetben lévő Krúdy-vallomásokat végigtanulmányozza, nyomban megérzi, hogy ez az író bűbályos varázslatot űz velünk. A valóság képei saját életének mozzanatai lírai dallammá olvadnak. A felkapott motívumok újból és újból variálódnak, s közben módosulnak, önálló életre kelnek akár csak elbeszéléseiben és regényeiben. Krúdy valóban mindent megír magáról, hiszen valójában mindig önmagáról, vagy közvetlen személyes élmény-köréhez tartozó dolgokról ír, de sohasem regisztrál. Mindent új életre kelt, mindent dallamba sző és jó szemének, Krúdy művészete iránti odaadásának kell lenni az irodalomtörténetirónak, kritikusnak, olvasónak ahhoz, hogy ezekben az írásokban meglássa, mi az, ami az író prózai élettörténetéhez, vagy a kor történeti valóságához tartozik, mert az egész már a költészetté, művészetté formált, újból életre keltett magasabb valóság. S ez bizony igen nagy követelmény, ha tekintetbe vesszük Krúdynak jókait is meghaladó termékenységet.

Ebben a tekintetben elbeszélései, regényei nem igen különböznek publicisztikai írásaitól, külön-

nösen pedig az itt összegyűjtött vallomásoktól. Mégis úgy véljük, igen jelentős állomás ez a kötet Krúdy élettörténetének és művészetének jobb megismeréséhez. Világosan mutatják ezek az írások, hogy Krúdy életének feltárásához legmegbízhatóbb forrás maga a Krúdy életmű. Helyesen mutat rá Kozocsa Sándor az utószóban arra, hogy ha minden olyan írást egybe akarna gyűjteni, amelyben az író önmagáról, életének egy-egy mozzanatáról, gondolatairól, fájdalmairól, örömeiről, csalódásairól és eredményeiről ír, „regényeinek, novelláinak és tárcáinak egész légióját kellene ismét közzétennünk.” Ugyanakkor azonban figyelmeztet arra is, hogy Krúdynál szinte felbecsülhetetlen értékű és mennyiségű publicisztikai jellegű írása (esszéje, riportja, vallomása, naplójegyzete stb.) ma még feltáratlan, pedig ezek alapos megismerése nélkül aligha szólhatunk érdemlegesen ennek a csodálatosan zengő, lírai és új hangú írónak életéről, művészetéről. Figyelmeztet arra, hogy eddig megjelent ilyen jellegű kötetei (Írói arcképek I, II, – A tegnapiak ködlovagjai, – Pest a világháborúban stb.) részben túl keveset, részben pedig túl hézagos képet nyújtanak a kiválogatást tekintve is.

Kozocsa Sándor ebben a kötetben az időrendben való közlést választotta, vélvén, hogy ez lehet a legszilárdabb szerkesztési elv. Ez az elrendezés valóban áttekinthetővé teszi a kötetet, de koránt sem biztosítja önmagában a helyes súlypontozást. Aki ezt a kötetet elolvassa, nem igen érzékeli például, hogy Krúdy életének, művészi és emberi fejlődésének legdöntőbb szakasza nem a húszas évekre, hanem a tízes évekre, főképpen pedig az első világháború éveire esik. A kötet harminckilenc írásából ugyanis mindössze nyolc rövid írás található az említett időszakból, pedig a Magyarország-ban írt „Pesti levelek” és más írásai rengetegéből sokkal több. Krúdy életére, szemléletének alakulására nagyon jellemző írást lehetett volna közölni még akkor is, ha a Pesti levelek-ből esetleg külön válogatás fog megjelenni.

Végül még egy dolog, amiről szólni kell: – Föltétlen az önéletrajzi jellegű írások közé tartozik az „Urak, betyárok, cigányok” című szép és jellemző kisregény. Közlését még nagy terjedelme ellenére is helyesnek tartjuk. Annál kevésbé örülünk azonban annak, hogy a szerkesztő úgy közli, mint ami eddig könyvben nem jelent meg, csak a „Magyarország” c. napilap 1932-es évfolyam hasábjain, holott „Dunántúli-tiszántúli-nál” címen bárki elolvashatja az „Egy pohár borovicska” című posztumusz kötetben. Annál inkább szükség lett volna az összevetésre, mert az első oldalon elég lényeges eltérés tapasztalható. – Azt is helyesnek tartottuk volna, ha Kozocsa Sándor óvatosabb az előző írásakor, s nem állítja pl. azt, hogy Krúdy „Otthonatlan volt, mert sikertelen első házassága miatt korán „árvaságra” jutott, s az „éjszakázást atyamestere”-ként kis-

kocsmák fröccsös-pörköltös világában zajlott le élete". – Több, hasonló, a legendák világából származó megállapítása zavarólag hat, de a kötet értékét, azt az eléggé nem dicsérhető törekvést, hogy elősegítse Krúdy életének, művészetének jobb megismerését, nem rontják le ezek a kisebb

hibák, amiben különben hibáztatható a kiadó is. A kötet egyébként igen szép, gondos összeállításának értékét növelhette volna a tévedések kiküszöbölésével.

Seres József

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A JELENKOR című, Pécsen megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztősége és a KISZ Baranya megyei Bizottsága a középfokú iskolák (gimnáziumok, technikumok, MTH ipari iskolák, szakiskolák) tanulói számára országos pályázatot hirdet a folyóirat öt éves fennállásának alkalmából.

A pályázók az alábbi témák közül választhatnak:

1. Mi a véleménye a folyóirat eddigi munkájáról?
2. A folyóirat melyik írása (vers, novella, tanulmány stb.) tetszett leginkább és miért?
3. Ismertesse és értékelje a JELENKOR egyetlen szerzőjének a lap közelmúlt számaiban megjelent írásait!

A pályamű a szokásos házi dolgozat (3–5 gépelt vagy jól olvasható kéziratos oldal) terjedelmű legyen, s a pályázó csak a papír egyik oldalára írjon.

A pályázat beküldésének határideje 1963. december 1. A jelíges pályaműveket a JELENKOR szerkesztősége címére (Pécs, Széchenyi tér 17.) kell küldeni. A pályázó zárt borítékban mellékelje nevét és lakcímét, valamint egy igazolást, hogy melyik iskola tanulója.

A legjobb dolgozatokból a folyóirat részleteket közöl, szerzőjüket pedig a JELENKOR szerkesztősége az alábbi összegeknek megfelelő vásárlási utalványokkal jutalmazza. (Az utalványokon tetszés szerinti tárgyak vásárolhatók.)

Két 500,- forintos első díj.

Három 300,- forintos második díj.

Három 200,- forintos harmadik díj.

A pályázat eredményét a lap 1964. januári számában közöljük.

*JELENKOR Szerkesztősége
KISZ Baranya megyei Bizottsága*